דער טונקעלער

גלות

כתבים פון א פליכטלינג

שרייבער־פאַרלאַג
ניו־יאָרק
1943

IN GALUT

by

DER TUNKELER

Copyright, 1943, by J. TUNKEL
New York, N. Y.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Printed in U. S. A.

POSY-SHOULSON PRESS
19 West 21st Street
New York, N. Y.

אַ שטיקל פּאָרוואָרט

ווי יעדן זינדיקן מענטשן און יידן האָט אויך מיר די וועלט־מלחמה אויסגעטיילט מיין חלק פּלאָגענישן און וואָגלענישן, די ריכטיקע פּאָרציע — ווי עס קומט מיר. נישט געקריוודעט.

נו, מוז מען עס דאָך פּאָראייביקן.

די וועלט, פּאָרשטייט זיך, האָט אויך קיין האָניק נישט געלעקט. האָט אויך דורכגעמאַכט און האָלט נאָך אין דורכמאַכן אַ היפש פּעקל פּורענויתן און חורבנות און קאַטאַקליזמען און צרות, וואָס איז ווערט פּאָרשריבן צו ווערן.

נאָר וועגן דעם וועלן שוין אַנדערע שרייבן. אוי, וועט מען שרייבן!

מען וועט שרייבן כראָניקעס, מיט היסטאָריעס, מיט ראָמאַנען און דראָמען און זכרונות און וואָס נישט. ביבליאָטעקן גאַנצע וועט מען שרייבן.

נאָר וועגן מיר וועט קיינער נישט שרייבן. מוז איך דאָך אַליין פּאָר זיך זאָרגן. אם אין אני לי מי לי?

דעריבער האָב איך דאָ אַליין מיט מיין אייגענעם טאַלאַנט און קינסט־לעריש שוואונג פּאָרצייכנט אַלץ וואָס איך האָב אַליין אייגנהענדיק אידער־געטראָגן אויף מיינע אייגענע אַרעמע פּלייצעס.

כדי וואָס?

כדי אימירצעסעס, אַז מירין דערלעבן בעסערע און פּריילעכערע ציטן, און אויפן האָרצן וועט זיין טרויעריק און קאַלאָמוטנע, וועל איך מיר געבן אַן עפּן אויף דאָס דאָזיקע ביכל, לייענען און הנאה האָבן ווי אַ שטייגער פון רייסן אַן אייגענע וואונד.

איך בין זיך מודה: איך בין נישט געווען שטרענג פּינקטלעך אין מיין באָשרייבונג. נישט אין צייט און נישט אין אָרט, וואו־נישט־וואו אַ ביסעלע

צוגעדיכטעט און צוגעווירצט מיט אַ קאַפּעטשקע גוזמא, אָבער קרוב לאמת בין איך געווען, שטאַרק קרוב לאמת.

נאָטירלעך, האָב איך דאָ נישט אַלץ באַשריבן. איך האָב געזומען בלויז אַ קליינעם אָפּשניט פון מיין גלות און נע־ונדענישע בלויז דער וועג פון בעלגיע ביז שפּאַניע. הגם איך האָב געקענט נעמען אַ גרעסערן שטח: פון וואַרשע ביז ניו־יאָרק, נאָר איך האָב עס נישט געטאָן. על כל פנים איז דאָך דער לעזער נישט מחויב צו ליידן אַזוי לאַנג...

האָט איר געזען ווי לענדער לויפן?

ס׳איז געווען אינטערעסאַנט, זייער אינטערעסאַנט.

צי האָט איר געזען, ווי אַ לאַנד לויפט? וואָס זאָג איך אַ לאַנד. ווי לענדער לויפן, פעלקער לויפן, אַ וועלט לויפט אין פאַניק און בהלה. ניין? איר האָט ניט געזען? איך האָב געזען. און ניט נאָר געזען, נאָר אַליין מיטגעלאָפן. איך און די וועלט — מיר זיינען ביידע געלאָפן.

באשר ער האָט געזאָגט: ער מוז מיך פאַרטיליקן. ער מוז אומברענגען דאָס יידנטום. און אַזוי ווי איך בין דאָך אַ שטיק יידנטום — מוז מען לויפן.

בין איך געלאָפן צוזאַמען מיט דעם יידנטום. יידן — פון רוסלאַנד, פון פוילן, פון רומעניען; פון בודאַפּעסט, פון קאָוונע, פון יאַסי, פון קאַלאַמיי, פון אַמסטערדאַם, פון פאַריז, פון באַליעכאָוו, און פון וואַנען ניט?

אַלע זיינען מיר געלאָפן — דער באַנקיר, דער דאַמענשניידער, דער פּראָפעסאָר, דער דאָקטאָר, דער רבי, דער שמש פון חברה קדישא, דער וועגעטאַריער. דער קצב, דער אַרבעטער טויער, דער פועלי ציוניסט מיט דעם לינקן אָפּנייג, דער בונדיסט מיט דעם רעכטן פליגל, און דער, וואָס האָט געזאָגט, אַז ער וועט ניט לויפן, איז אויך געלאָפן. און דער, וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואַך און דער וואָס האָט געזאָגט, אַז ער וועט לויפן דער לעצטער, איז געלאָפן דער ערשטער. אַלע זיינען געלאָפן.

דאָן זיינען מיט מיר געלאָפן לענדער: צוערשט בין איך געלאָפן מיט פוילן קיין בעלגיע. נאָכדעם מיט פוילן און בעלגיע קיין נאַרד פראַנקרייך, נאָכדעם מיט פוילן, האָלאַנד, טשעכיען און נאַרד־פראַנקרייך און לוקסענבורג און עלזאָס־לאָטרינגען קיין זיד־פראַנקרייך. און אַזוי ווייטער

און וויטער. איבער אַלע שליאַכן, שאַסייען, וועגן, באַנען; אויטאָס, — פֿאַריז אַרלעאַן, סעמור, טור, באַיאָן, טולוז, פּאָ, מאַרסעל.

אונדזערע מחנות זיינען געוואָקסן, געשוואָלן ווי אַ שניי־לאַווינע באַרג אַראָפּ. דער גרעסטער פֿאַנטאַסטישער לויף־מעטש, וואָס די וועלט האָט געזען, מיט דער באַגלייטונג פון דער הערלעכסטער קאַנאַנען־מוזיק, באַמבען־קנאַלן, מיט די שענסטע ליכט־עפעקטן פון פֿראַזשעקטאָרן, שריפות און רויטע הימלען.

מיר זיינען געלאָפֿן האַלטנדיק די נשמה צווישן די ציין. געלאָפֿן זאָגנדיק ווידוי און בענטשנדיק גומל, זיצנדיק אין די תפיסות, לאַגערן, פֿלאַמבירטע וואַגאָנען, ליגנדיק אין די גריבער, שטייענדיק אין די רייען נאָך ברויט און ביי די איינגאַנג פון די שוץ קעלערן נאָך אַ ביסל לעבן.

אונטערוועגנס האָבן מיר אַלץ פֿאַרלוירן: וואַליזקעס, געזונט, פֿרינ־ציפּן, פֿראַגראַמען, איבערצייגונגען, האָפענונגען, דערוואַרטונגען, פּרייַנט, באַקאַנטע, ווייבער, קינדער און וועקסלען, דאָס מענטשלעכע אויסזען — אַלץ פֿאַרלוירן.

דער צוג וואָס האָט אונדז געפֿירט פון בעלגיע קיין פֿראַנקרייך איז אייגנטלעך געווען אַ פֿראַכט־צוג פֿאַר פּי, אונדזער וואַגאָן איז אייגנטלעך געווען באַשטימט פֿאַר 12 פֿערד און 18 חזירים, נאָר איצט האָט מען דאָרט געפֿירט אַן אַנדער פֿראַכט: 49 בעלגיער און 18 יידן. אַלע זיינען מיר פֿליכטלינגע פון בעלגיע. אחים לצרה. אַלע גייען מיר אין גלות, וואַלאָנער און פֿלעמער. און די פֿלעמער, וואָס פֿאַר אַ ליבע, האַרציקע מענטשן, נאָר זיי טוען פֿאַרזיסן אונדז די רייזע. זיי וויסן, אַז מייסטנס פון אונדזערע פֿליכטלינגע קומען פון פוילן, דייטשלאַנד, עסטרייך, ווילן זיי אַז מיר זאָלן זיך פילן אין וואַגאָן ווי ביי זיך אינדערהיים...

זיי לאָזן אונדז ניט לאָנגווייליקן זיך. זיי זוכן פֿאַר אונדז אַמוזירונגען. אויף אייניקע סטאַנציעס אַראַנזשירן זיי פֿאַר אונדז אַנגענעמע סורפּריזן. זיי גיבן סך הכל אַ וואונק מיט אַן אייגל און עס רייסט זיך צו אונדז אַריין אַ כאָפּטע חברה־לייט און מען שלעפּט אַרויס אַ פֿאָר יידן אויף דעם פּעראָן, מען פּירט אויף זיי אויס אַ מענטשנפּרייַנטלעכן אָקט און ביידע יידן בלייבן

ליגן אין א קאַלוזשע בלוט. באשר דער ערשטער ייד איז א שפּיאָן און דער צווייטער — א „פּאַראַשוטיסט". איז טאַקע זייער קאָמיש, מחמת עס איז א מיספּאַרשטענדעניש. דער ערשטער ייד, וויזט זיך אַרויס, איז גאָר א דעמאָביליזירטער סאָלדאַט פון דער פּראַנצויזישער אַרמיי און דער צווייטער איז גאָר א פּריוויליקער זעלנער, וואָס האָט זיך געשלאָגן ביי דער בעלגישער גרענעץ און איז פּאַרוואונדעט. אַזא טעות! איז עס נישט צום לאַכן? כאַ־כאַ!

וועט איר פרעגן, צוליב וואָס טוען זיי דאָס, אונדזערע ליבהאַרציקע שכנים? איז ווידער דאָס אייגענע. כדי צו פּאַרשאָפן אונדז פּרייד און פּאַרגעניגן.

איר ווייסט דאָך די מעשה מיט דעם פּריץ און זיין באַליבטן הונט. א פּריץ האָט געהאַט א הונט, האָט ער אים ליב געהאַט אהבת נפש. האָט דער פּריץ איינמאָל געדאַרפט אָפּפאָרן אויף אייניקע טעג. האָט ער געבראַכט דעם הונט צו זיינעם א שכן און געבעטן, אַז דער שכן זאָל אָפּהיטן דעם הונט, ווי דאָס אויג אין קאָפּ און זען פּאַרשאָפן אים די גרעסטע פּרייד און פּאַרגעניגן.

אין עטלעכע טעג אַרום קומט דער פּריץ אַהיים און טרעפט, ווי זיין שכן רייסט דעם הונט פּאָרן ווידל מיט אַלע כוחות און דער הונט נעבעך צערייסט זיך שרייענדיק, סכנות נפשות. פרעגט דער פּריץ:

— סטייטש? איז דאָס די פּרייד און פּאַרגעניגן, וואָס דו פּאַרשאָפסט מיין טייערן הונט?

ענטפערט דער שכן:

— אַז איר וואָלט וויסן, ווי גליקלעך דער הונט פילט זיך, ווען ער רייסט זיך אַרויס פון מיינע הענט און לאָזט זיך לויפן, וואָלט איר פּאַר־שטאַנען, וואָס פּאָר א פּרייד און נחת איך פּאַרשאַף אים.

דעריבער זאָג איך: ווען איר וואָלט וויסן, וואָס פּאָר א פּרייד און גליק מיר פלעגן האָבן אַדורכפּאָרנדיק א סטאַנציע און אַרויס בשלום אָן א הינריכטונג, וואָלט איר געוואוסט, וואָס עס איז אַזוינס גליק און פּאָר־געניגן אין לעבן...

און אַזוי זיינען מיר ווייטער געפֿאָרן, ווייטער אַנגעגאַנגען מיט אונדזער רייזע — אַן אמתע לוסטרייזע. ניט מער אין אונדזער וואַגאַן האָבן געפּעלט עטלעכע קליינע באַקוועמלעכקייטן: ברויט, לופט, וואַסער און אַ ביסל לעבנסרוים. נאָר אונדזערע שכנים האָבן אַלץ געטאָן פון אונדזערט וועגן. ערשטנס האָבן זיי „געמאַכט פֿאַרשווינדן" אונדזערע פּעקלעך און זאַכן, ביז עס איז אונדז געוואָרן גראָמער און אַנגענעמער. מחמת עס איז דאָך באַוואוסט, אַז ריין אַן פּעקלעך און אַן באַגאַזש איז זייער באַקוועם, ביסט אַ פֿרייער פויגל; והצווייטנס האָבן אונדזערע שכנים אַזוי איינגעטיילט דאָס ביסל שפּייז וואָס מ'פלעגט אונדז אַרויסברענגען, אַז מיר, די יידישע פּאַסאַזשירן, זיינען געוואָרן שטאַרק אָפּגעצערט, באַקומען די אמתע שלאַנקייט פון אַ גריכישער ליניע, פון וואָס אין אונדזער וואַגאַן איז נאָך בעסער און גראָמער געוואָרן; והדריטנס: איינער פון אונדז איז קראַנק געוואָרן און נאָך איינער האָט זיך אַנגעטאָן אַ פֿאַרגניגן און איז גאָר אַוועקגעשטאָרבן. אַזאַ מאָדע האָבן זיי געמאַכט די יידן אויף אונדזער רייזע: לייגט זיך אַוועק אַ מענטש געזונט און פריש און אויף מאָרגן שטייט ער אויף אַ טויטער...

צוויי מעת־לעת איז ער געלעגן דער טויטער מיט אונדז אין וואַגאַן ווי אַ שררה. איך האָב געקוקט אויף זיין פּנים פֿאַרוואַקסן און געל ווי אַ ברודיקער פֿאַרלעגענער אתרוג, און הענט אַראָפּגעלאָזן ווי וועקסענע יום־כיפּור ליכט און אַ צופרידן שמייכעלע אויף איין ווינקל פון בלויען מויל, ווי ער וואָלט געזאָגט:

— גענוג. מער וויל איך נישט. איך האָב שוין גענוג. צוויי לאַגערן דורכגעמאַכט אין דייטשלאַנד, אַ יאָר צייט געווען אינטערנירט אין בעלגיען, און איצט שלעפּט מען זיך ווידער ערגעץ, און ווער ווייס וואוהין? אויס! איך שטאַרב און טוט מיר עפּעס.

אויפן דריטן טאָג האָט מען זיי אַרויסגעטראָגן פון וואַגאַן און דאָן איז געוואָרן נאָך גראָמער און מען האָט זיך שוין געקענט אויסציען אויף אַ גאַנצער באַנק און פּאָרן ווי אַ גראָף.

און אזוי זייענען מיר געפאָרן דריי טעג און דריי נעכט, ביז אונדזער צוג איז אַראָפּ פון דער הויפּט באַלינייע און איז אַוועק בלאָנדזשען איבער פאַרשיידענע שמאָלע אייזנבאַן־ליניעס, צווישן פאַרוואָרפענע שטעט־לעך און דערפער, צווישן ווייטע פרעמדע מענטשן און געגנטן, בערג און טאָלן און זאָמדן מיט פאַרשיידענע חיות און געוויקסן. דאָס האָט אונדז געגעבן צו זען די וועלט...

אָ וועלט, אַזאָ מזל אויף איר! און איך האָב שטענדיק די וועלט פאַר־גליכן מיט אַלדאָס גוטס: „גוט ווי די וועלט"; „קלוג ווי די וועלט"; „שיין ווי די וועלט", און זי, די וועלט — נישט זי איז גוט, און ניט קלוג, און ניט שיין, נאָר פשוט חלשות!

און נאָך עפּעס פאַרדריסט מיך, וואָס אונדזער שכן, לוי־יצחק דער שוחט, וואָס האָט געוואוינט מיט מיר אויף איין גאָס אין באָברויסק, — ער איז גאָר דער חכם און איך דער נאַר. מיר פלעגן אָפט דעבאַ־טירן. איך פלעג האַלטן פון דער וועלט אַן עולם ומלואו און ער פלעגט צו מיר טענהן, אַז איך פאַרשטיי די וועלט, ווי אָ ציג אין יורה דעה, נישט איך קען די וועלט און נישט איך קען די גוים. עס איז, זאָגט ער, זייער אָ פּאָסקודנע וועלט. מהאי טעמא, האָט ער[1] געזאָגט, האָלט ער נישט פון „וועלטלעכקייט. וואָרעם וואָס פאַר אָ וועלטלעכקייט, זאָגט ער, קען עס זיין, אַז זי שטאָמט פון אַזאָ „וועלט"?

און וויטער האָבן מיר זיך געשלעפּט. וואוהין? ביז וואַנען? און וען וועט זיין אָ סוף צו אונדזער וואַנדערן? און צי וועלן מיר סתם ערגעץ דערפאָרן?

איך בין אַ פּאַראַשוטיסט

ענדלעך האָט אונדזער שלעפּ־צוג, ווי אַ מידער וואַנדערער, געגומען קריכן איבער זייטיקע וועגן, אַרויסוואַרפנדיק פון צייט צו צייט אויף די סטאַנציעס פּעקלעך מענטשן־סחורה.

מיך מיט נאָך 25 פּליכטלינגע פון אַנדערע פּעלקער האָט מען אַראָפּ־געלאָזט אין אַ קליינעם דאָרף מיטן נאָמען „אָקס".

האָט איר געהערט אַזאַ נאָמען? דאָרפן דאָרף עס זיין פּראַנקרייך און וואוינען דאָרפן דאָרט פּראַנצויזן. נאָר וועָן איר זענט דאָרטן, וואָלט איר געמיינט, אַז איר זענט ערגעץ פּאַרקראָכן צו אַ ווילדן שבט אין מיטן אָפריקע.

אַ דאָרף, אַ העק, ביים סאָמע ברעג פון דרום פּראַנקרייך. פּינצטערע פּאַרזשאָוורטע פּויערים און פּויערטעס, באַוואַקסענע מיט אַזעלכע אָנזיק עוודיקע בערד און וואָגסעס, אַז כמעט יעדע פון זיי וואָלט געמעגט זיין אָלס חידוש אין אַ צירק.

אָלטע הייזלעך מיט שטרוי און שינדל־דעכלעך און מיט אַזעלכע הויזמעבל און קלאָזעט־ און קיך־אייגריכטונגען, וואָס אפילו ביי די פּאַר־צייטיקע ציגיינער וואָלט עס גהייסן אָפּגעשטאָנענקייט.

אָט אָהער בין איך פּאַרטראָגן געוואָרן, ווי אַ שפּענדל פון דעם וועלט־שטורעם. דאָ בין איך מגולגל געוואָרן.

— דאָ — האָט דער וואָך־באָגלייטער צו מיר געזאָגט — וועסטו בלייבן. דאָ וועסטו זיין ווי אויף דאָטשע, אַ צוואָנג־דאָטשע, פון דאָנען טאָרסטו זיך נישט רירן.

און „פּה תהיה קבורתך" — דאָ וועסטו באָגראָבן ווערן, האָב איך עס איבערזעצט אין קאָפּ אויף העברעאיש.

מען האָט אונדז פּאַרנאָנדערגעקוואַרטירט אין דירות. מיך האָט מען אַרײַנגעזעצט אין אַן אָלטן שטעלכל ביים סאָמע עק פון דאָרף.

איך האָב אַנגעקוקט מיין אינקומענישׁ און מיין לאַגע און עס איז מיר געווארן אַזוי מלאָשנע אויפן האַרצן, ביז צו פאַרצווייפלונג. אַן אומע־ טיקער האָב איך מיך אַוועקגעזעצט אויף אַ פּריזבע.

באַלד איז אַנגעקומען אַ שליח און געמאַלדן: ביי דעם קירכע־פלאַץ טיילט מען עסן. דאָרט האָב איך באַקומען אַ שטיקל האַרט ברויט און אַ שיסעלע זופּ, וואָס איך בין זיכער, אַז אין קיין שום קאָכבוך וועט איר אַזאַ פאַטראָוע נישט געפינען, און אַז איר זאָלט פרעגן דעם גרעסטן קוכער ווי אַזוי מען מאַכט אַזאַ שלעכטע זופּ, וועט ער נישט וויסן.

אַ ווייַלע בין איך געבליבן שטיין מיט דעם מאַלצייט אין די הענט. נאָכדעם האָב איך מיך אַוועקגעזעצט אויף אַ קלעצל.

באַלד האָט זיך געגנומען קלייבן אַרום מיר אַן עולם, פּויערים מיט זייערע וויבער, קינדער און פליכטלינגע, וואָס זיינען מיט מיר צוזאַמען געקומען. די ערשטע אַרבעט, וואָס זיי האָבן געגנומען טאָן, איז געווען: קוקן אויף מיר. שטאַרק קוקן מיט אויסגעלופּעטע אויגן אוּן מיט גרויס פלייס, ווי מען וואָלט זיי געדונגען דערצו. אַז מען איז מיד געוואָרן קוקנדיק, האָט מען זיך אָפּגערוט, אוּן ווידער געגנומען קוקן. נאָכדעם האָט מען געגנומען רעדן האַלב־פראַנצויזיש אוּן האַלב־שפּאַניש. מען האָט זיך געאַמפּערט, געמאַכט מיט די הענט, אַריינגעשושקעט אייגער דעם אַנדערן אין אויער. קינדער זיינען אַלעמאָל צוגעלאָפן צו מיר, מיך אַרומגערינגלט, אַריינגעקוקט מיר אין די אויגן אוּן אָפּגעשפּרונגען ווי אַ טשאָטע פייגל. ווידער דערנעע־ טערט זיך אוּן ווידער אָפּגעפלויגן.

די עלטערע האָבן געוואָרנט:

— גייט ניט צו נאָענט. מען טאָר ניט צוגיין צו אים נאָענט.

פון די געשפּרעכן האָב איך אויפגעכאַפּט:

— נו, יאָ. דאָס איז ער.

— אַזוי זיינען זיי.

— אַ פאַראַשוטיסט!

— אַזעלכע טראָגן קוילן־וואַרפער אין גאַרטל.

— שיסן פון די זייטן.

— אָבער ווי אַזוי נעמט מען דאָס אַן עלטערן מענטשן מיט אַ קראַנקער פוס און מען מאַכט אים פאַר אַ פאַראַשוטיסט? איר זעט דאָך אַז ער הינקט אויף אַ פוס.

— הערסטו, דאָס איז דאָך די חכמה זייערע. צו וואָס זאָלן זיי נעמען אַ יונגן און אַ געזונטן מענטשן און לאָזן אים פליען מיט אַ פאַראַשוט און מאַכן אים פאַר אַ קאַליקע, קאָן מען דאָך נעמען אַ פאַרטיקן קאַליקע און מאַכן אים פאַר אַ פאַראַשוטיסט.

שלעכט איז געווען, וואָס איך האָב ניט געקענט פאַראויסזען אין וועלכע לענדער איך וועל דורכגיין גלות און האָב ניט געלערנט די נייטיקע שפראַכן. און אַזוי בין איך אין דער פראַנצויזישער שפראַך געווען געהרגעט.

דער גלח פון דאַרף האָט מיר געפרעגט:

— ווי קומט עס, וואָס איר, אַ זשורנאַליסט, קענט ניט קיין פראַנצויזיש?

האָב איך אים געענטפערט:

אויף וויפל איך ווייס, זאָג איך, איז וויקטאָר הוגאָ אויך געווען אַ פיינער שרייבער און פונדעסטוועגן ניט געקענט קיין יידיש.

האָט ער זיך באַליידיקט, זיך אויסגעדרייט און אַוועקגעאַנגען.

מען האָט אפילו אַראָפגעבראַכט אַ פויער פון נעקסטן דאָרף, אַ פויער, וואָס שטאַמט פון רוסלאַנד און איז שוין 40 יאָר אין פראַנקרייך — ער זאָל מיך אויספאָרשן און זיך צונויפרעדן. איך האָב אים געוויזן מיין פאַספּאָרט. ער האָט געזומען באַטראַכטן די שווערע עברי און געמאַכט אַן אַנטדעקונג: איך שטאַם פון בערלין. אַט שטייט דאָ בפירוש. פון וואַנען האָט ער עס געזומען? איז די זאָך פשוט: עס שטייט, אַז איך בין געבוירן אין באָברויסק, האָט ער עס איבערגעלייענט בערלין.

עס איז געווען קלאָר. מען האָט מיך אַנגענומען פאַר אַ שפּיאָן, פאַראַשוטיסט און פינפטער קאָלומניסט.

אַרום מיר האָט זיך געטומלט. אַנדערע האָבן אפילו געביילט די פויסטן. פנימער האָבן געפלאַמט, פויערטעס האָבן געקוואָקעטשעט מיט סקריפּענדיקע שטימען. און איינע, אַ בעלגישע גויע, האָט זיך צעשריען

ווי אַ רעדנערין אויפן קול:

— ניט אמת! ער מאַכט זיך, אַז ער קען ניט קיין פראַנצויזיש! איך האָב אַליין געהערט ווי ער האָט געַרעדט פראַנצויזיש אויסגעצייכנט, גלענצנדיק!

איך בין געזעסן אַ מטושטשער און אַ פאַרווירטער. איך האָב אַלץ געזוכט צו מאַכן אַ פנים פון ניט קיין שפּיאַן. וואָס פאַר אַ מינע זאָל איך מאַכן? שמייכלען? וועט מען זאָגן: הע, הע, ער שמייכלט נאָך. זעט נאָר אַ שמייכעלע! נו, יאָ אַלע שמייכלען זיי אַזוי. זאָל איך מאַכן אַ טרויעריקע מינע? וועלן זיי זאָגן: ער איז טרויעריק. געוויס מעג ער טרויערן. מ׳האָט געכאַפט דעם פויגל. קיין גלעט אין בעקל וועט מען אים ניט געבן. איך וועל זיך אפשר אַנכמורען, מאַכן אַ ברוגזע מינע? וועט מען זאָגן: ער איז נאָך ברוגז. קוקט אים נאָר אָן, ער מאַכט זיך געקריוודעט. אפשר אַ גוטע מינע? וועט מען זאָגן: ער מאַכט אַ גוטע מינע צו אַ שלעכטן שפּיל.

אַזוי האָב איך געפרואווט קנייטשן מיין פנים אין פאַרשיידענע מינעס ביז איך בין מיד געוואָרן און געבליבן זיצן אָן אַ מינע און אָן אויסדרוק. און מיר האָט זיך געדאַכט, אַז וועז איך קוק מיך אַליין אָן מן הצד ווי איך זיץ מיר אָט דאָ: אַ פאַרשוין מיט אַ מאַדנעם קאַפּעליוש, גרויסע ברילן אוז אַ שטעקן, וואָלט איך אַליין געזאָגט אויף זיך:

— נו, יאָ, דאָס איז ער — אַ שפּיאָן.

* * *

און דער חודש מאַי איז דאָך פאַרט געווען דער חודש מאַי.

עס איז צוגעפאַלן אַ שיינער זומערדיקער פאַרנאַכט. אַ בלאָס־בלאָער געשטרייפטער הימל. פון די פעלדער האָט זיך געטראָגן אַ זשומען פון פאַרשיידנאַרטיקע ווידמונגען. זשאַבעס האָבן געקוואָקעט און געמאַכט שטימונג. ווינטלעך האָבן פאַרפומירט די לופט מיט ליבע ריחות, און אַזאַ רחבותדיקייט האָט זיך געטראָגן פון די בריייטע פעלדער, אַז מיין געמיט האָט זיך באַרואיקט. איך בין אויפגעשטאַנען און אַוועקגעשלייכט זיך צו מיין נייער דירה, אַריין אין מיין שטעלכל און זיך אַ וואַרף געטאָן אויף

דעם נאָר־וואָס צונויפגעשלאָגענעם הילצערנעם בעטל. איך בין נישט געשלאָפן, מיין מוח איז געווען וואַך. אַ מילדע רואיקייט האָט מיר באַהערשט און איך האָב געטראַכט אַנגענעמע און פרידלעכע געדאַנקען.

איך האָב געטראַכט.

— באַלד וועט מען מיך לינטשן.

אָט דורך דער דאָזיקער אָפענער טיר, אָדער דעם פענצטער־לאָך, וועלן מסתמא באַלד אַריינקומען עטלעכע פויערים און מיך לינטשן. ווי אַזוי וועט מען עס מאַכן? איך ווייס נישט. איך בין נאָך קיינמאָל נישט געווען געלינטשט. מסתמא וועט איין פויער אַריינשטעכן מיר אַ מעסער, אַ צווייטער וועט מסתמא מיר דערלאַנגען מיט אַ האַק איבערן קאָפּ, פון וואָס איך וועל זיין טויט. איך וועל ליגן אין אַ קאַלוזשע בלוט. בלרר... עס מוז זיין ניט קיין אַנגענומענע פאָזע צו ליגן אין אַ קאַלוזשע בלוט. אָבער אַ סענסאַציע וועט עס זיין. אויף מאָרגן וועט דאָס דאָרף גיין אויף רעדלעך. מענטשן וועלן אַרומלויפן און דערציילן אייניער דעם אַנדערן: היינט ביינאַכט האָט מען דערהרגעט אַ שפּיאָן. דערהרגעט אַ מענטשן. נאָטשאַלסטוואָ וועט מאַכן אַן אויספאָרשונג, מען וועט מיך נאָך אוודאי פאַלמעסן. וואָס פילט אַ מענטש וועט מען פאַלמעסט אים. איך ווייס נישט. מען האָט מיך נאָך קיינמאָל נישט געפאַלמעסט. אָבער לאַנגווייליק וועט מיר נישט זיין.

אויף מאָרגן זיינען געקומען צווויי זשאַנדאַרמען פון דער נאָענטסטער סוב־פרעפעקטור געקומען מיט אַ שליחות. זיי האָבען אַ באָפעל מיך צו פאָרשפּאָרן אין אָרעסט אויף עטלעכע טעג, באשר מען דאָרף מאַכן וועגן מיר אַן אויספאָרשונג. און פאָר מיר — זאָגט אייניער פון די זשאַנדאַרמען מיר אויפן אויער, ווי ער וואָלט מיר אָנגעזאָגט אַ בשורה פון אַ גרויסער ישועה — איז געזינטער, ווען איך וועל איצט זיין אונטער אָרעסט...

און זיי מאַכן נישט קיין לאַנגע צערעמאָניעס און מען פירט מיר אַריין אין אַ פינצטערן אַלקער ביי דער פאָלק־שולע. אַ צימער אַן ליכט און אַן אַ פענצטער און אַן לופט. דאָ, אין דעם דאָזיקן צימער, האַלטן זיך אויף דער אָפּפאָל, מיסט, שמאָטעס און פאַרשיידענע ריחות. אָהער האָט מען מיך אַריינגעלאָזט, און די זשאַנדאַרמען האָבן אָנגעזאָגט דעם

מעיאר פון דאַרף, אַז ער זאָל גוט אַכטונג געבן אויף מיר און זיצן אַ גאַנצע נאַכט ביי דער טיר.

אויף דער נאַכט האָב איך מיר אויסגעבעט מיין געלעגער, אונטער־געלייגט אַ הויפן אַלטע פּאַפּיר־העפטן און צעריסענע לערביכלעך, איבער־געדעקט זיך מיט אַ גרויסער אַלטער לאַנד־קאַרטע און זיך געפילט ווי אַ העלד אין אַ ראַמאַן, וועלכן מען האָט געפאַנגען און איינגעזעצט אין קערקער אַריין. איך האָב מיר אויך פאַרגעשטעלט, אַז על פּי שכל דאַרף באַלד קומען אַ פרוי, מסתמא אַ גרעפין, וואָס וועט מיך באַפרייען.

און איך בין איינגעשלאָפן.

באַלד האָב איך דערהערט עפעס אַ שאַרכען ביים טיר און אַ קליינעם געדודער. איך האָב זיך אויפגעכאַפּט און אומגעקוקט אין דער פינצטערניש און זיך דערמאַנט, אַז דאָס ליג איך אַרעסטירט אין דער פאַלק־שולע. יאָ, דווקא אין אַ פאַלק־שולע. דאָ לערנען לערער מיט די קינדער גוטע מידות. מען דערציילט שיינע מעשיות פון מאַראַל און ליבע, מען לערנט זיי צו זיין שיינע גוטע לייט. מען זינגט מיט זיי לידלעך.

איצט האָבן זיי די לערער און די לערערינס אונטער דעם אויפזיכט פון דעם דאַרפסטאַטן אונטערגענומען גאָר אַן אַנדער לימוד. איצט מאַכט מען איבער מיר עקספּערימענטן און אויסשפּירונגען. דהיינו: מען הייסט די קינדער יעדע מינוט קלאַפּן ביי מיר אין טיר און וועט איך וועל זיך אויפכאַפּן און זיך אָפרופן, זאָל מען הערן אויף וועלכער שפּראַך איך רוף זיך אָפּ, וועט מען זען, צי איך קען פראַנצויזיש.

צו מיין גליק האָב איך יעדעס מאָל אָפּגערופן אויף ייִדיש: — וואָר איז דאַרט? — דווקא אויף ייִדיש.

אַ גאַנצע נאַכט איז ביי מיין טיר אַנגעגאַנגען די דאָזיקע שפּיל. די לערער האָבן געכיכעט, די לערערקעס האָבן געקייכט, די קינדער האָבן אויסגעפירט די שליחות בשלימות און אַרומגעשטיפט. נאָר מיר האָט עס נישט געאַרט, זאָלן מענטשן זיך ווייַלן. זאָלן קינדער זיך שפּילן. וועמען אַרט עס? און איך האָב ניט געוואוסט, אַז אַ דאַנק דעם ייִדישן וואָרט „וואָר איז דאַרט?" בין איך ניצול געוואָרן פון טויט.

אין איינזאַמע נעכט

— וואָס איך טו אין די פרייע מינוטן?

— אין די לייַדיקע מינוטן זוך איך מיין וויב, מיין פאַמיליע, מיינע פריינט און חברים.

שוין אין בריסעל האָב איך אַנגעהויבן זוכן מיין וויב, אַבער אַן רעזולטאַטן.

— ווי אַזוי איך האָב זי געזוכט?

אָ, עס איז געווען אַ פלאַנטער! דורך מיין מוח גייט דורך די גאַנצע פראַצעדור. עס פאַרדרייט זיך מיר אַזש דער קאָפּ.

אין איינעם אַ שיינעם טאָג האָב איך געהערט זאָגנדיק, אַז איינער אַ בייטל־מאַכער, וואָס וואוינט ביים אַלטן מאַרק, האָט מיט זיינע אייגענע אויגן געזען אַ בריוו, וואָס זיינער אַ פריינט אַ פּעקל־טרעגער האָט באַקומען פון לאָדזש, וואו עס וואוינט מיין פרויס אַ שוועסטער. איז דאָך מעגלעך, אַז דער שרייבער פון בריוו זאָל האָבן געזען מיין וויבס שוועסטער. וועט עס דאָך זיין אַ לעבעדיקער גרוס. אלא וואָס דען? אפשר וויסט איר ווי הייסט דער בייטל־מאַכער, וואָס האָט אַליין געזען דעם בריוו, כדי איך זאָל ביי אים אויסגעפינען, וואו עס וואוינט דער פּעקל־טרעגער, וואָס האָט באַקומען דעם בריוו.

אָ פּאַקט אַבער איז, אַז עס איז דאָ אַ בריוו פון לאָדזש, נמצא, אַז עס גייען בריוו פון פוילן. טאָ פאַרוואָס זאָל איך נישט שרייבן קיין בריוו קיין וואַרשע צו מיין וויב? איז די פראַגע: אויף וועלכער שפראַך? זאָגט מיר אייניקע: דייטש, אַ צווייטער: פויליש, אַ דריטער: פראַנצויזיש, אַ פערטער: רומעניש, מחמת דער בריוו קען גיין דורך רומעניע, און אפשר טאָקע אויף יאַפּאַניש אויך, מחמת דער בריוו קען גיין דורך יאַפּאַן.

און איצט דער אַדרעס. וועגן אַדרעס גיט מען מיר פֿאַרשיידענע עצות. טייל זאָגן, איך זאָל שרייבן „דייטשלאַנד" און טייל זאָגן — איך זאָל שרייבן „פוילן". טייל זאָגן איך זאָל שרייבן ביידע: אי דייטשלאַנד, אי פוילן. עס פרעגט זיך נאָר וועלכעס לאַנד פריער: צי „דייטשלאַנד" פריער דערנאָך „פוילן", צי אומגעקערט. בלייבט ביי מיר, איך זאָל שרייבן ביידע נוסחאות אויסקאַמבינירט אין פֿאַרשיידענע אופנים: דייטשלאַנד—פוילן און פוילן—דייטשלאַנד, אָ שטייגער: „מכשפה לא תחיה", „תחיה לא מכשפה", „מכשפה תחיה לא".

איצט איז געקומען די פראַגע: צי אַן אינצל פאָסט־קאַרט, צי אָ טאָפלט פאָסט־קאַרט? האָב איך אָנגעשריבן 789 פאָסט־קאַרטעס. איינצלנע און טאָפלטע.

צוויי וואָכן בין איך אַרומגעלאָפן, זוכנדיק מענטשן שפּראַך־קענער, וואָס זאָלן מיר שרייבן די בריוו אויף פֿאַרשיידענע לשונות. וויפל עס האָט מיר אָפּגעקאָסט — רעדט שוין גאָרנישט.

אָוועקגעשיקט די בריוו, נאָר קיין תשובה איז נישטאָ.

נאָכדעם האָב איך געהערט זאָגנדיק, אַז עס איז געקומען צו פֿאַרן אָ בלאָנדע פרוי פון וואַרשע. זי הייסט רחל זילבערקאָסטן. פֿאַרשטייט זיך, אַז איך האָב שוין נישט געוואָלט. איך מוז זי אויפזוכן. נאָר וואו? און ווי אַזוי? מען זאָגט, אַז דאָס קען מען אויסגעפינען אין אָ קאָפע, ביי אָ גענלן יונגעמאַן, אָ קאָפעליוש־מאַכער. נישט מער, איך ווייס נישט ווי די קאָפע הייסט און ווי דער יונגערמאַן הייסט. נאָר דאָס קען מען אויסגעפינען ביים ענטשקע־מאַכער, וואָס איז אויסגעבונדן מיט אַלע גענלע קאָפעליוש־מאַכערס.

און אַזוי האָב איך, נאָך 6 טעג אַרומלויפֿעניש, געפֿאָקט דעם גענלן יונגמאַן, וואָס האָט מיך געבראַכט אין דעם הויז, וואוהין די יידענע פון וואַרשע איז פֿאַרפֿאָרן. נישט מער, עס איז דאָ געשען אָ קליינער טעות: די באָלנדע יידענע איז גאָר אָ שוואַרצער יייד, און ער הייסט נישט רחל לאה, נאָר אברהם זעליג און ער קומט נישט פון וואַרשע, נאָר פון ריגע די זשאַנעירע.

וויטער בין איך געווען אין אויסערן־מיניסטעריום און אין קאָנסולאַטן: סאָוועטישן, דייטשישן, פראַנצויזישן, פּוילישן, שוועדישן, שפּאַנישן און אפילו אין טערקישן און נאָכגעפרעגט, ווי אַזוי איך קען מיך קאָמוניקירן מיט מיין ווייב אין וואַרשע.

געווען אין אינטערנאַציאָנאַלן רויטן־קרייץ אין „פּוּאיע איזראַעליט", „ראָט", אין „דזשאָינט", „האָיאַס", אין „אַרביס", אין קוקס רייזע־ביוראָ, אין „עזרה", האַנטווערקער־פאַרבאַנד, אין פאַרבאַנד פון די פּוילישע יידן, אין בידע לינת־הצדקס, איז די פליכטלינג־קאָמיטעטן, אין עמיגראַנטן־ביוראָ און נאָך אין אַזעלכע אינסטיטוציעס. באָקומען 5671 עצות, 3792 אָטוריזונגען, 4368 אינסטרוקציעס, צו געפינען דעם ריכטיקן וועג צו קאָמוניקירן זיך מיט מיין ווייב אין וואַרשע.

דער תמצית פון אַלע עצות איז געווען דהיינו: איך זאָל שרייבן בריוו קיין קאָוונע, אַז מען זאָל אויסגעפינען מיין ברודער, וואָס איז געבליבן שטעקן אין טשערנאָוויץ, ער זאָל זיך וועגן דורך דעם „פאַלעסטינער אָמט" צו מיין שוואָגער וואָס איז אַנטלאָפן קיין לעטלאַנד, ער זאָל שרייבן אַ בריוו אין ייוואָ קיין ווילנע, מען זאָל אויפזוכן מיין פעטער ירחמיאל אין ביאַליס־טאָק, ער זאָל זיך וועגן צום שווייצאַרישן רויטן־קרייץ, ער זאָל אויפזוכן מיין ווייב און איבערשיקן מיר אַ גרוס פון איר, אויב עס וועט פאַרן אַ בעלגישע דעלעגאַציע.

אַזוי האָב איך געטאָן, נאָר קיין רעזולטאַטן זיינען נישט געווען.

***

און נאָך טראַכט איך אין די שלאָפלאָזע נעכט.

איך טראַכט פון מיינע חברים און קאָלעגן: וואו זענט איר? וואו זענט איר איצט, מיינע טייערע חברים פון דער ליטעראַרישער משפחה? וואו זענט איר, די גרויסע קערנדיקע און רוישיקע קאָרפאָראַציע פון די יידישע שרייבער און זשורנאַליסטן?

אַ גרויסער שטורעם־ווינט האָט אייך אַרויסגעריסן מיטן וואָרצל, צע־שאָטן, פאַריאָגט, צעשטויבט אין אַלע עקן וועלט.

וואו זענט איר?

אויף וועלכע וועגן בלאָנדזשעט איר עלנט און פאַרלאָזט? וועט לעבט נאָך און וועט איז געפאַלן אויפן וועג?

וואו זענט איר, חברים פריינט און חברים שונאים? יאָ, שונאים זיינען אויך געווען. אָפט צערייצט, צעבייזט געווען צווישן זיך. נישט איניק, צעריסן, חלוקי־דעותדיק אין שטרייטיקייטן און משפטים.

שונאים..., ווי בלאָס דאָס איז איצט אַלעס, ווי קליין, ווי נישטיק אונדזערע קאָמפן און חלוקי־דעות זיינען איצטער, שונאים... גיט מיר אַהער איצט מיין גרעסטן שונא און איך וועל אים צו האַרץ צופאַלן, האַלדזן, קושן און — ווייגן, ווייגן, ווייגן.

איך פאַרמאַך די אויגן און איך טראַכט. איך וויל צוריק ווי־זיאָנעריש אויפלעבן די אַלטע גוטע צייטן פון אונדזער שאָפן און קעמפן; פון אונדזערע מיטינגען, וואַלן, קבלת־פנימס, דיסקוסיעס, פרעמיע־אויסטיילונגען, הזכרות און שמחות, קריגעריין און רייסעריין — פאַרוואָס האָבן מיר דאָמאָלסט נישט געוואוסט ווי גוט אונדז איז?

ווי אָזוי איז עס אומגעקומען דער גרעסטער, מעכטיקסטער קולטור־צענטער, פון דעם גרעסטן קולטור־ישוב פון דער גאַנצער וועלט. דער גרעסטער רעזערוואָאָר פון אַלע שטרעמונגען און אידייען, וואָס האָט געשפייזט און געווערט די אַלע יידישע קיבוצים פון אַלע לענדער און פראָווינצן.

וואו זיינען אַלע די קולטור־טרעגער, וואָרט־פירער, טאָן־געבער און טאַלאַנטפולע פירער?

איך בענק אַהיים.

**
*

עס שאַריעט שוין אויף פרימאַרגן. באַלד קומט דער טאָג וועל איך אַראָפגיין קויפן אַ פראָשעק צו קאָפוויייטיק.

מיין לעבן אין דאָרף

אין דעם דאָזיקן פאַרוואַרפענעם פראַנצויזישן דאָרף בין איך געבליבן וואוינען עלעהיי אַ פאַרשיקטער, אַ מין ראַבינואָן קרוזאָ אונטער אַ פאַליציי־אישער וואַך.

דער פאַרדאַכט אין פאַראַשוטיזם האָט זיך אַ ביסל אויסגעוועפט, הגם אַ סך זיינען נאָך געבליבן ביי דעם חשד, אַז איך בין אַ שפּיאָן. אַזאַ געפּער־לעכער שפּיאָן, וואָס מען קען אפילו אויף מיר ניט געפינען קיין שום חשד, אַז איך בין אַ שפּיאָן.

איצט האָט מען באַדאַרפט איינאַרדענען אַ שטיקל לעבן, איינפירן אַ שטיקל באַלעבאַטישקייט און זאָרגן פאַרן מאָגן.

דערביי האָב איך באַדאַרפט אונטערנעמען צוויי נייטיקע זאַכן: אויס־לערנען די פראַנצויזישע שפּראַך און אויסלערנען זיך קאָכן. די ערשטע זאַך האָט זיך מיר איינגעגעבן ניט שווער. דאָקעגן, דאָס צווייטע, איז שוין געווען פיל שווערער. עס איז מיר לייכטער געווען אויסצולערנען פינף לעקציעס אין דער פראַנצויזישער גראַמאַטיק, אידער אַפּצושיילן צוויי קאַרטאָפל, בפרט וועז דער קאַרטאָפל האָט געהאָט אין זיך טיפע חן־גריבלעך און קאָלטענעוואָטע וואָרצעלעך.

הויפּטזעכלעך איז מיר געווען שווער אויסצוזידן אַ ביסל מילך. שטענ־דיק האָט עס געהאָלטן אין איין אויסלויפן און אויסזידן. וויפל איך האָב מיך ניט באַמיט צו קאָנצענטרירן מיין גאַנצע אויפמערקזאַמקייט אויף דעם טעפל מילך, בשעת עס קאָכט זיך, און געשטאַנען אויף דער וואַך, האָב איך דאָך ניט געקענט איינהיטן. שטענדיק אויסגעלאָפן.

נאָר וואָס איז דער חידוש. עס איז געווען אין אַ צייט, וועז אַלץ איז געלאָפן: מיליטער, ציווילע, פליכטלינגע, געפאַנגענע, — מען דאָך, על כל פּנים, ס׳ביסל מילך אויך ווערן אַ פליכטלינג און אויך לויפן.

ענדלעך האָב איך דאָס אויך בייגעקומען. איך האָב שוין געקאָנט אויפקאָכן מילך, מאָכן אַ הערינג, אויסוואַשן אַ העמד, שוין געוואוסט וויי

לאַנג מען דאַרף קאַכן אַן איי אויף האַרט, און ווי לאַנג — אויף ווייך, און ווי לאַנג מען דאַרף קאַכן אַן איי, עס זאָל זיין ניט געקאַכט. מיט איין ווארט, א פּאַלנע באַלעבאַסטע.

נאָר די גאַנצע תורה איז געווען אַרויסגעוואַרפן. מחמת גאָר אינקורצן האָבן אַנגעהויבן אויסצופעלן מאַטעריאַלן. עס האָבן אַנגעהויבן אויסצופעלן קאַרטאָפל צום שיילן, הערינג צו מאַכן און אייער צו קאָכן, זיף צום וואַשן. איך האָב שוין ניט געהאַט אויף וואָס אַנצואוועגדן מיינע פּראַקטישע קענטענישן, און בין פּאַרבליבן בלויז ביי דער טעאָריע פון קאָך־קונסט, אָדער ווי היינטיקע פילאָסאָפן וואָלטן עס אָנגערופן די „אַבסטראַקציע" פון עסן.

דערווייל זיינען אַנגעקומען עטלעכע קליינע געשעענישן: דאָס אונטערגעבן זיך פון בעלגישן פּאָלק און דער צוזאַמענברוך פון דער פראַנצויזישער ארמיי.

ניט ווייט פון מיין דאַרף האָט זיך געצויגן א גרויסער נאַציאָנאַלער וועג, און אָט, שטייענדיק ביי דער זייט פון דאָזיקן וועג, איז מיר באַשערט געווען צו זען דעם גרויסן צוריקצוג פון דער פראַנצויזישער ארמיי. איך האָב געזען באַשיינפּערלעך איינע פון די גראַנדיאָזסטע געשעענישן. מ'איז ניט אָפּגעטראָטן, נאָר געלאָפן, געטראָגן ווי א צעשמעטערטע לאַווע, צוזאַמען מיט די אַלע איבעריקע ארמייען, וואָס האָבן אַנטייל געהאַט, מיט אַלע מלחמה־מכשירים, מיליטערישע בעבעכעס, מאַשינען, האַרמאַטן, טאַנקען, פערד און וועגן, און כל המינים באַפעלקערונג מיט ווייבער און קינדער און זקנים און קראַנקע אויף בעטלעך און קינדער אין וועגלעך, און אַלץ איז געלאָפן, געיאָגט, געדרענגט איינער אויף דעם אַנדערן, געקנוילט זיך אין א ריזיקן קנויל. עס האָט אויסגעזען ווי עס וואָלטן זיך צוזאַמענגעטראָפן עטלעכע וועלט־קאַטאַסטראָפעס מיטאַמאָל: דער מבול, סדום ועמורה, א וואָלקן־אויסברוך און אַן ערדציטערניש האָבן זיך צעטאַנצט א שדים־טאַנץ.

איך בין געשטאַנען און געטראַכט: רבונו של עולם, דאָס אַלץ איז מיר באַשערט צו זען. איך מיט מיינע שוואַכע כוחות דאַרף האָבן אַזא גרויסע, געדיכטע שטיק געשיכטע. אויף מיינע אַרעמע פלייצעס האָסטו אַרויפגעקמאַליעט א פּאַק מיט אַזעלכע ריזיקע קאַטאַסטראָפעס. אָט שטיי איך און

זע דאָס, וואָס מיליאַרדן מענטשן האָבן עס ניט געזען פאַר מיר און מיליאַרדן מענטשן וועלן עס ניט זען נאָך מיר, נאָר פונקט איך דאַרף עס איצטער צוזען.

איך וואָלט געקענט באַשרייבן דאָס גאַנצע בילד און שילדערן עס מיט גרויס טאַלאַנט און פּאַטאָס. נאָר איך האָב באַשלאָסן איבערלאָזן דאָס פאַר אַ צוקונפטיקן טאָלסטאָי, אַ האָמער, אַ ירמיהו הנביא, זאָלן זיי אויך האָבן וואָס צו שרייבן. מען דאַרף דאָך ניט אויסנוצן די גאַנצע קונסט פאַר זיך אַליין.

***

די לאַגע אין מיין דאָרף איז געווארן אַנגעלאָדן מיט אויפגערעגטקייט. מיט שנאה, ווילדקייט, צער, יאוש און נאָך אַזעלכע לייטזעליקע מילדע שטימונגען, וואָס מאַכן זיס דאָס לעבן. די איינוואוינער האָבן געגומען קוקן אויף מיר ווי בייזע וועלף. די יעניקע, וואָס פלעגן נאָך אַ מאָל זאָגן מיר „גוט מאָרגן", האָבן עס אויפגעהערט. זיי זיינען זיכער געווען, אַז דאָס האָב איך געמאַכט די וועלט-מלחמה, פאַרקויפט בעלגיע, אַז איך בין שולדיק אין דער גרויסער וועלט קאַטאַסטראָפע און איך האָב געבראַכט דעם חורבן פון פראַנקרייך.

אַזוי האָט באַהויפטעט די פלעמישע גויע, וואָס האָט פאַרזיכערט די אַרטיקע אייגוואוינער, אַז זי האָט אַליין געזען ווי איך שרייב פאַרדעכטיקע בריוו פון רעכטס אויף לינקס און שיק זיי אַפּ אויף פאָסט.

דערווייל האָט מען אַריינגעזעצט אין אונדזער דאָרף דריי הונדערט סאָלדאַטן, וואָס זיינען געקומען פון פראַנט. איך האָב אַלץ נאָכגעקוקט און געשטודירט די פּנימער פון דער באַפעלקערונג, ווי אויך די פּנימער פון די סאָלדאַטן, אַריינגעקוקט זיי אין די אויגן, געשטודירט, געפאָרשט. איך האָב אַלץ געוואָלט זען ווי פילט זיך אַ פאָלק, ווען עס לעבט איבער אַ מפּלה, ווי נעמט עס אויף אַזאַ צוזאַמענברוך, אַזאַ צעשמעטערונג און אַזאַ חורבן. אָבער איך האָב גאָרניט באַמערקט. אויב די איינוואוינער זיינען יאָ געווען אַ ביסל צעריצט און צעכעסט, אלמאי די „קעסטניקעס" נעמען ביי זיי צו דאָס עסנוואָרג, זיינען אָבער די סאָלדאַטן געווען גאַנץ רואיק, גלייכגילטיק און, איך וואָלט זאָגן, אַ ביסל אינערלעך צופרידן,

געטראָגן די פּאַרבאַרגענע צופרידנקייט ווי געהיימע קאָנטראַבאַנדע. און איינער אַ סאָלדאָט האָט זיך מיר אפילו פּאַרטרויט, ניט אַן פּרייד, אַז דער־ווייל האָט ער געוואונען די מלחמה: ער לעבט נאָך. גאַנצע מחנות פלעגן זיי אַרומשפּאַצירן איבער די געסלעך פון דאָרף און איבער די וועגן און געדענער מיט פּאַנאַנדערגעשפּילטע קורטקעס, מיט שטעקענעס אין הענט, אַנשטאָט די ביקסן, געוועהליאָקעט שלעכטן וויין און... געזונגען „קיצלדיקע פּראַנצויזישע לידלעך" מיט געמאַכטע טרויער־מינעס. אָבער קיין מגע ומשא האָבן זיי מיט מיר ניט געהאַט, מחמת מען האָט זיי אַנגעזאָגט אין דאָרף, אַז זאָלן מיט מיר ניט האָבן קיין מחזקות, ווייל איך קען נאָך אויסגעפינען זייערע סודות... האָבן זיי פון מיר געווייכט.

האָב איך זיך אַרומגעדרייט עלענט און איינזאָם, און וואָס איינזאָמער און עלנטער איך בין געווען, אַלץ מער האָב איך געוועקט אַ פּאַרדאָכט.

און איך האָב דערפילט דעם אמתן גלות. און וואָס גלות איז, ווייסט איר דאָך. אויב די קרעמערקע האָט מיר אויפגעהערט צו פּאַרקויפן שפּיז, האָב איך אפילו מורא געהאַט אויף איר זיך צו באַקלאָגן. וואָרעם זי קען נאָך אָנווייזן, אַז זי האָט אַליין געזען, ווי איך האָב ביינאַכט געקוקט אויפן הימל און געגעבן עפּעס מאָדנע צייכנס צו דער לבנה, און דאָן כאַפּט מען מיר גלייך אויף, און איך וועל ניט וויסן, וואו מיין געביין איז אַהינגעקומען. איך האָב געטראָגן מיין „באַגשור" (גוט מאָרגן) יעדן איינעם וואָס איז מיר געקומען אַנטקעגן. מיט אַ געהעריק אויסגעמייסטערעוועט זיס שמייכעלע, אַפּטמאָל צוליב מיין קורצזיכטיקייט, אונטערגעטראָגן מיין „באַגשור" אפילו אַ קו אָדער אַ פערד.

און אַז איך האָב געזען, אַז מען זעצט אונדז אַריין 300 זעלנער, האָב איך זיך דערביי געפּרייט: היתכן? איז עס מעגלעך, אַז צווישן 300 סאָלדאָטן זאָל איך ניט געפינען קיין איינעם אַ קולטורעלן מענטש פונעם גרויסן פּראַנק־רייך, וואָס קען פּרעמדע שפּראַכן, וואָס זאָל זיך מיט מיר צונויפּרעדן און מיט מיר זיך מענטשלעך פּראַאינטערעסירן? האָב איך אָבער אַזאַ איינעם ניט געפונען. בלויז איינער איז געווען, אַ סאַרדזשענט, אַ געוועזענער לערער אין אַ דערפל בייַ קאָלעי; דער אינציקער אינטעליגענט, וואָס האָט פּאַר־

שפרייט אין דאַרף ליכט און וויסן. ער האָט געזומען אויפקלערן די באַפּעל־קערונג פּאַרשיידענע קולטורעלע ידיעות וועגן וועלט און מענטש.

די ערשטע אַנטדעקונג, וואָס ער האָט געמאַכט, איז געווען, אַז איך בין אַ ייד, איינער פון אַ געפערלעכער אומה, וואָס באַשטייט פון לויטער גנבים און מאַשעניקעס, אַז זיי, די יידן, האָבן אַ קעניג, וואוינט ער אין שיקאַגע און הייסט סאַלאָמאָן און ער האָט געגעבן די יידן די „טאָרא" מיט פּאַרשיידענע געבאָטן. דאָס גרעסטע געבאָט איז, אַז יעדער ייד איז מחויב צו באַגנבענען אַ קריסט. מעגלעך, אַז איך בין ניט פרום און היט ניט דעם דאָזיקן געבאָט, אָבער אַ פרומער ייד מוז היטן די דאָזיקע מצווה און באַגנבענען די קריסטן. דעריבער זיינען די יידישע רבנים, זייערע גייסטלעכע, וואָס טראָגן גרויסע בערד און פּאות, זיכער גנבים, מחמת זיי זיינען דאָך פרום, און מען דאַרף זיך פאַר זיי היטן ווי פאַר פייער.

און דעריבער — האָט ער, דער זעלנער, אַריינגעבראַכט ליכט אין די פינצטערע מוחות פון די פּויערים — האָבן די רבנים זיך פאַרשטעלט אַלס מיניסטאָרן און אומגעבראַכט פּראַנקרייך. איין רב, וואָס איז געווען דער מיניסטער מאַנדעל, האָט אַוועקגעגנבעט די שליסלען פון דער מאַזשינאָ ליניע און פאַרקויפט צו דייטשלאַנד. דער צווייטער רב — מיניסטער בלום — האָט געמאַכט אַן אַלגעמיינעם פאַלקס־פּראָנט מיט מוסאָלינין. און דער דריטער רב — ראָטשילד — האָט אַוועקגעגנבעט 37 אונטערוואָסער שיפן און זיי פאַרקויפט צו פאַלעסטינע.

פון דאָן אָן איז מיין לעבן אין דאַרף געוואָרן אומדערטרעגלעך. די באַפּעל־קערונג האָט פאַר מיר געקראָגן אַ מיסטישע שרעק. פון די צוויי שפּיץ געווענלעך האָט איינע איינגאַנצן אויפגעהערט מיר צו פאַרקויפן שפּיץ. נאָר די צווייטע, פון גרויס רחמנות וועגן, האָט מיר אַנגעבאָטן, אַז זי וועט מיר בשתיקה פאַרקויפן..." וויין. ווייל מען קען דאָך ניט נעמען אַ מענטשן, אַ לעבעדיקע באַשעפענישׂ, הגם אַ ייד, און אַוועקקוילענען און ניט פאַר־קויפן קיין וויין...

עס איז געוואָרן ביטער, זייער ביטער. און איך האָב באַשלאָסן עוקר זיין פון דאָנען און אַנטלויפן קיין טולוז.

הונגער

דער הונגער איז אַנגעקומען „מיט זיין צויבער, מיט זיין פּראַכט", געשפּרייזט מיט דאַר־ביינערדיקע ריזנטריט איבער לאַנד און שטאָט און דאָרף און דערגרייכט אויך מיין דאָרף, וואו איך האָב זיך אויפגעהאַלטן, ערגעץ ניט ווייט פון טולוז, וואָס אין פראַנקרייך.

און דער הונגער האָט זיך געשטאַרקט און געוואַקסן מיט אַזאַ דערפאַלג און התמדה, כאָטש נעם און גיב אים אַ מעדאַל.

אין אירגעם פון יענע ליכטיקע טעג האָב איך זיך געהויבן אויף די טרעפּ צו מיין היים און געמוזט זיך אַנהאַלטן און קלאַמערן אַן פּאַרענטש מיט ביידע הענט, אַנשטאָט וואָס ערשט מיט צוויי טעג צוריק איז געווען געווג זיך אַנהאַלטן מיט אײַן האַנט. איצט האָב איך זיך געמוזט שוין אַנהאַלטן מיט ביידע הענט און געדראַפּעט זיך אַרויף, ווי אַ קראַנקער, וואָס קומט אַהיים פון שפּיטאָל נאָך אַ לאַנגן טיפוס.

די הענט האָבן מיר געצויטערט, ווי ביי אַ זקן, וואָס וויל נעמען אַ שמעק טאַבאַק און קאָן ניט. די פּיס האָבן זיך מיר געבראָכן און זיך געטרייסלט ווי כ׳וואָלט טאַנצן אַ טשאַרלסטאָן. אויפן אָרט פון מיין האָרץ האָט געהערשט אַ געדיכטע פּוסטקייט און אַ פּאַרחלשטקייט און פון מאָגן האָט זיך געטראָגן אַ געוויש, ווי פון אַ קאָליע־געוואָרענער ראַדיאָ.

העכער־צו האָב איך שוין געמוזט קריכן אויף אַלע פיר, אַ פּאָר מאָל זיך אָפּגעשטעלט, כדי אָפּצוכאַפּן דעם אָטעם.

ביי מיין טיר האָב איך מיט ציטערדיקע פינגער געהאַלטן מיין שליסל און לאַנג אַרומגעפּאָרעט זיך אַרום שליסל־לאָך.

אַריינגעקומען אין צימער, און ניט האָבנדיק קיין כוח אויסצוטאָן מיין מאַנטל, האָב איך זיך אַנגעטאָן אַ וואויל־טאָג און זיך אַרויפגעוואָרפן אויפן בעטל אין מיין גאַנצן אַנטוועכץ.

אַן אַנדערער וואָלט געקענט מיינען, וועט וויס וואָס פּאָר אַ לאַנגן

מהלך איך האָב איצט דורכגעמאַכט און ווער ווייס וואָס פאַר אַ שווערע משא מיט ציגל איך האָב איצט געטראָגן אויף מיינע פלייצעס באַרג אַרויף. סך־הכל אָבער איז עס געווען אַ קנאַפּער מהלך, בלויז אַ צוויי־דריי געסלעך בין איך דורכגעגאַנגען. געזוכט עסנוואָרג אין די שפּיז־קראָמען און — ניט געפונען.

אויף די טירן פון די שפּיז־קראָמען זיינען געווען אַרויסגעהאַנגען לאַנגע צעטלען, וואו עס זיינען געווען גענוי אויסגערעכנט די אַלע שפּיז־פּראָדוקטן, וואָס זיינען... נישטא:

ברויט נישטא,
פּוטער נישטא,
קאַרטאָפל נישטא,
נאָפּט נישטא,
ברען־ספּיריטוס נישטא,
טאַבאַק נישטא,
מילך נישטא,
פּלייש נישטא,
צוקער נישטא,
קעז נישטא,
פּרוכטן נישטא,
גרינס נישטא,
גאַרנישט נישטא.

דערביי איז אויך געווען אַרויסגעהאַנגען אַ פּלאַקאַט מיט אַ פּאָליציי־אישע מעלדונג:

„די שפּיז־געשעפטן מעגן זיין אָפן בלויז דריי שעה פּאַרמיטאָג. פּאַר־קויפן סחורה מעג מען: פון 7 ביז 8 פּאַר אייגנוואוינער פון דאָרף גופּא: פון 8 ביז 9 פּאַר פּראָגנאָזיזישע פּליכטלינגע; פון 9 ביז 10 — פּאַר בעל־גישע פּליכטלינגע; פון 10 ביז 11 — פּאַר פּליכטלינגע פון אַנדערע נאַ־ציעס — קריסטן; פון 11 ביז האַלב נאָך 11 — מעג מען פּאַרקויפן עסן נאָר צו יידן.

נאָר פונקט 11 אַ זייגער איז שוין ניט געווען גאָרניט, וואָס צו פאַרקויפן.

בין איך געלעגן אין בעט ווי אַ גראָף און זיך צוגעהערט צו מיין אינ־געווייד, וואָס, אַ שטייגער, טוט זיך דאָרט, וועז מען האָט שוין דריי טעג ניט אַריינגענומען קיין ביסן אין מויל, אַ חוץ אַ ביסל וואַסער.

הייסן הייסט אַזאַ צושטאַנד: הונגער. דאָרף על פי שכל און על פי לאָגיק זיין הונגעריק. וואָס־זשע, אַ שטייגער פילט מען, וועז מען איז הונגעריק? און וואָס, אַ שטייגער, פאָר אַ טעם האָט עס הונגער?

איך האָב דורכגעבלעטערט אין מיין זכרון אַ סך ביכער, וואָס איך האָב געלייענט וועגן הונגער. זיי אַלע האָבן געשילדערט דעם טעם אָון געפיל פון הונגער, זיינע פסיכאָלאָגישע און פיזישע שפּירונגען, אָבער קיין ריכטיקע שילדערונג האָבן זיי ניט געגעבן. ס׳איז עפּעס ניט דאָס.

עס ווילט זיך עסן?

ניט ריכטיק. אָט, למשל, בין איך איצט אַזוי הונגעריק, אַז איך פיל לחלוטין ניט, אַז איך וויל עסן. ניט מער, איך בין שוואַך, שטאַרק שוואַך. דאָס האָרץ איז ביי מיר אויסגעהוילט און פול מיט לייַדיקייט. עס ציט און עס חלשט און איך פיל ווי די געדערים שרומפן מיר אין, און איך דאַרף שוין אין הויזן־פּאַסעק מאַכן אַ פּריש לעכל. אין די אויערן זשומעט מיר אַזוי שטאַרק, אַז איך הער שוין ניט דאָס זשומעניש. מיינע פינגער זיינען קלעצלדיק אָון האָבן אפילו ניט קיין קראַפט זיך צוצומאַכן אַדער זיך צו עפענען. סתם געליימט.

פיל איך אַ וויטיק? ניין. קיין וויטיק פיל איך אויך אין ערגעץ ניט. אדרבה, עס איז מיר גאָר לייכט, גלייכגילטיק. מען קען זאָגן אַ ביסל אָנגעזעם. עפּעס אַ זיסע מהיכא־תיתאדיקייט פילט אָן מיין געמיט. דאָק־טוירים זאָגן טאַקע, אַז הונגערן איז אַ גוטע זאַך. הונגערן איז געזונט צום געזונט. און די מעדיציניש סטאַטיסטיק באַהויפּט אויך, אַז מענטשן זיינען מער געשטאַרבן פון עסן, ווי פון הונגער. ווייטער איז באַוואוסט, אַז דער ענין תענית איז אויך אַ געזונטע זאַך פון שטאַנדפונקט פון היגיענע און אַ סגולה צו אריכת ימים.

הכלל, עס איז גוט און וואויל, אַ מחיה. נישט מער — עס ווילט זיך עסן! אוי, ווי עס ווילט זיך עסן! . . . איך וואָלט, דאָכט זיך, איצט אויפגעגעסן דעם שור־הבור מיט די לאַפּטשעס.

טשאַפּלין שטעלט פאָר אין איינעם פון זיינע פילמען אַ הונגער־בילד. טשאַפּלין הונגערט. דער הונגער איז אַזוי שטאַרק אז ער קאָכט אָפּ אַן אַלטן שוך און עסט אים מיט גרויס אַפּעטיט, שמאַצקעט אפילו אויס די טשוועקעלעך פון די זוילן און פאַסמאַקעווועט זיך.

איך וואָלט עס איצט אויך געטאָן, נאָר וואו מען נעמט מען אַ ביסל ברעג־ספּיריטוס אויפצוקאָכן אַ ביסל וואַסער, אויפצוקאָכן אַ פערטל שוך?

איז וואָס־זשע טוט מען? מען דאַרף ניט טראָכטן וועגן עסן. אין אזאַ צייט איז דאָס בעסטע ניט צו טראָכטן וועגן דעם ענין אכילה. פאַרגעסן די מיאוסע טבע פון עסן. פאַרשלאָגן די געדאַנקען מיט עפּעס אַנדערש. זיך צעשטרייען מיט אַנדערע זאכן.

אפשר אַרייַנקוקן אין אַ ביכל?

איך מאַך אַן אַנשטרענג. שטרעק אויס מיין פאַרגליווערט־פאַרחלשטע האַנט צו דער ביכער־שאַפקע, וואָס שטייט נאָענט צו מיין בעט, שלעפּ אַרויס דאָס ערשטע בעסטע ביכל וואָס קומט מיר אונטערן האַנט.

דאָס ביכל איז אַ לערביכל פון דער פראַנצויזישער שפּראַך, מיט אַ יידישער איבערזעצונג, איין פראָזע אויף פראַנצויזיש, אַ צווייטע אויף יידיש, אַ ביכל מיט נייטיקע געשפּרעכן, פראַגעס און ענטפערס. כדי צו לייענען, ווי זיך צונויפּרעדן אויף דער באַן, אין וואַגאָן, אין האָטעל, ביים דינגען אַ צימער, אין רעסטאָראַן, אין באַד־אַנשטאַלט, ביים דאָקטער, ביים באַרבער, דענטיסט, און אַזוי ווייטער און אַזוי ווייטער. איך מיש אויף דאָס ביכל און לייען:

„רעסטאָראַן — אין רעסטאָראַן.

גאַרסאָן, לאַ קאַרט! — קעלנער! די שפּייז־קאַרטע!

די פּען פּרע — פּרישע ברויט!

עז בויאַן — אַ בוליאַן!

די פּוא גראַ — פּאשטעט פון גענדזענע לעבערלעך.

ען טיורבאָ סאָס מאיאנעז — פיש אין מאיאנעז.

די פולעי ראָטי — געבראָטענע הון.

די קאָנאר פריט — געפרעגלטע קאָטשקע".

עס פאַרגייט מיר די שפייעכץ אין מויל. איך גיב אָ שלונג ווי אָ גאָנדז פון שלינג שיר נישט אַראָפּ מיין צונג. אָ שוים גייט מיר אַרויס אויף די ליפּן. איך לייען ווייטער:

„קאמפאט דע'ז אבריקא — קאָמפּאָט פון מאַרעלן.

אין גלאָס — אייז קרים.

ען גאָטאָ אָ לאָ קרעם — קוכען מיט קרעם.

דע'ז־אמאָנד — מאָנדלען.

לאָ קאָנפיטיר דער רעזען — איינגעמאַכץ פון ווייטרויבן".

די צונג טריקנט מיר שוין ווי אָ קלאָץ. אין מויל שמאָכט מיר ווי אין אָ מדבר. די אונטערשטע ליפּ פאָלט ביי מיר אַרונטער ווי ביי אָ גוססע שקאָפּע. איך לייען ווייטער:

„גאַרסאָן, דאָגע מוא אין בוטעי דע שאמפאן — קעלנער, גיב מיר אָ פלאָש שאַמפאַניער.

קאָפע קרעם — קאפע מיט שמאָנט.

ען שאָקאָלא — אָ שאָקאָלאָד.

ען ליקער — ען ליקער — אָ ליקער!"

עס פאַרשצעמען זיך מיר פלוצלונג די ציין. די ליפּן קרימען זיך מיר אויס אין אָ ביטערע גרימאַסע. איך כאַפּ דאָס ביכל אין מיינע אויסגעקרימטע פינגער, וואָס זיינען פלוצלונג געוואָרן שטייף ווי צוואַנגען, און איך הייב אָן צו רייסן דאָס ביכל אויף פיצלעך. צעפליקטע בלעטלעך הייבן אָן צו פליען איבערן צימער ווי אָ זאָוערוכע, מיין קאָפּ פאָלט אַרונטער ווי אָ שווערע משא אויפן קישן, און איך פאַרגיי אין אָ טיפן לאָנגן חלשות.

ליג איך אין חלשות אַזוי לאַנג, ביז עס ווערט מיר נמאס דאָס ליגן אין חלשות. מונטער איך מיר אַליין אָפּ און באַשליס, אַז עס איז זייער ביטער און מען דאַרף אַנטלויפן פון דאָרף און לויפן אין דער נאָענטסטער שטאָט — קיין טולוז.

טולוז

טולוז איז די הויפט־שטאָט פון דעפּאַרטאַמענט הויך־גאַראָן, וואָס ליגט אין מיטל־פראַנקרייך. זי איז אַן אַלטע היסטאָרישע שטאָט און מען האָט געקענט וועגן איר אַנשרייבן אַ סך אינטערעסאַנטע זאַכן, הן בנוגע אַלגעמיינער געשיכטע, והן בנוגע די יידישע געשיכטע. איך וואָלט עס געקענט טאָן גאָר פיין, ווען עס זאָל ניט געווען זייַן אַזוי הייס און איך זאָל זיך ניט פּוילן אַריינקוקן אין די ענציקלאָפּעדיעס. נאָר מחמת עס איז זייער הייס און איך פּויל מיך צו בעמען גריבלען זיך אין די ענציקלאָפּעדיעס, וועל איך בעטן מיינע לעזער, זיי זאָלן זיך אַליין מטריח זיין און אַריינקוקן אַהין, וועלן זיי אַלץ געוואויר ווערן.

איך וויל נאָר זאָגן וועגן דער קעגנווארט. און אין דער קעגנווארט שפּילט די דאָזיקע שטאָט אייַנע פון די קאָלאָסאַלע ראָלעס אין דער גרויסער פּליכטלינג־טראַגעדיע.

די שטאָט ליגט אויפן סאַמע מיטלפונקט פון אַלע וועגן און שליאַכן, אויף וועלכע עס האָבן זיך געטראָגן די גרויסע שטראָמען פון פליכטלינגע פון אַלע פעלקער, וואָס זיינען געלאָפן פון דער דייטשישער אינוואַזיע.

אַהער זיינען אויך אַנגעקומען די אַלע אַפּטרעטנדיקע חיילות, וואָס האָבן געקעמפט אויף די אַלע שלאַכטפעלדער פון די דייטש־בעלגיש־האָלאַנד־פראַנצויזישע און אַנדערע מלחמה־געביטן.

דאָ, האָט מען געדענקט, וועט די דייטשישע אינוואַזיע ניט דערגרייכן; דאָס דאָזיקע געביט וועט בלייבן ניט אָקופּירט, און דאָ וועט מען קאָנען אָפּכאַפּן דעם אָטעם. הגם מיט וואָס צו אָטעמען איז שוין ניט געווען.

מחמת די שטאָט, וואָס פאַרנעמט אַ שטח פון 6 קוואַדראַט קילאָמעטער און פאַרמאָגט 400 טויזנט אייַנוואויַנער. איז פלוצלונג פאַרוואַנדלט געוואָרן

אין אַ שטאָט פון צוויי מיליאָן מענטשן פון כלערליי פעלקער און ראַסן און פאַרבן, וואָס האָבן פאַרפלייצט די דאָזיקע שטאָט, ווי אַ שטייענדיקער ים. איך זאָג „אַ שטייענדיקער", ווייל רירן זיך פון אָרט האָט מען זיך ניט געקענט, איז אין דער גאַנצער שטאָט געשטאַנען אַ געדרענג און אַן ענג־שאַפט, אַ שטייגער, ווי זאָל איך אייך זאָגן... אָט שוין אַ פערטל שעה, אַז איך האַלט די פעדער און זוך אַ פאַרגלייך און קאָן ניט געפינען. אפשר ווי אין אַ קליינשטעטלדיקער עזרת נשים יום כיפור צו כל נדרי? נייַן, צי אפשר ווי ערב ראש השנה אין גער, אין רבינס הויף, וועו די טויזנטער חסידים שטופן זיך צום רבין געבן שלום עליכם? צי אפשר צו דער כאַדינקע אין מאַסקווע בשעת דער קאַראַנאַציע פון ניקאָלאַי דעם צווייטן, וואו עס זיינען דערשטיקט געוואָרן צענדליקער טויזנטער מענטשן? צי אפשר צו דעם געדרענג פון די מאַסן אין אַ ברענענדיק טעאַטער? נייַן. איך האָב עפעס ניט קיין געלונגענעם פאַרגלייך. און דעריבער וועל איך זאָגן, ווי יעדער שרייבער, וועו אים פעלט אויס לשון, „עס איז געווען אומבאַשרייב־לעך ענג" און יוצא.

איך קאָן נאָר זאָגן, אַז עס איז געווען איך גרויסע צונויפגעשטיקטע מיליאָן־קעפּיקע מאַסע, פון וועלכער עס האָבן אַרויסגעסטאַרטשעט משונה־מאַדנע מלחמה־מכשירים, צעבראָכענע עראָפלאַנען, טאַנקען, צעלעכערטע אוי־טאָס, משא וועגענער מיט פּעק, און פליכטלינגע, פליכטלינגע, וואָס האָבן אַנגעפילט די גאַראָזשען, וואָקזאַלען, צוגן, קאַזאַרמעס, שטאַלן, שייערן, שולן, קלויסטערס, פּלעצער, סקווערן, גאַסן, הויפן און טרעפּ.

אַז איך בין צוגעפאָרן צום שטאָט און געוואָלט אַריינגיין, האָב איך ניט געקאָנט. ניט וויל מען האָט באַדאַרפט האָבן אַ ספּעציעלע דערלויב־בעניש אָדער מען האָט מיך פאַרהאַלטן ביי דער ראָגאַטקע, נאָר פּשוט, וויל איך האָב זיך אַנגעשטויסן אויף אַ וואַנט פון מענטשן. אַ שוואַרצע בלינדע וואַנט, ווי אַ מויער. ניט דורכצוקריכן און ניט דורכצוברעכן.

האָט איר געהערט, מען זאָל ניט קאָנען אַריינגיין אין אַ שטאָט, וויל די שטאָט אין אַנגעפראָפּט מיט מענטשן?

איך האָב זיך אַנגענומען מיט כוח און געמוטן קריכן אין דער וואַנט אַריין, זיך געשטופט דורך דער געדיכטער מענטשן מאַסע, ביז ערשט צו דער נאַכט צו זיך דערשלאָגן צום הויז, וואו עס האָט געוואוינט מיין באַקאַנטער, דער בריסעלער רב סעגאַלאָוויטש.

דאָס איז געווען אַ מערקווירדיקע דירה. און מערקווירדיק איז עס געווען דערמיט, וואָס די דירה האָט פאַרמאָגט אין צימער מיט אַ גרויסער רחבותדיקער פאַדלאָגע. אַ פאַדלאָגע מיט אַ פאַסאַדסקע פון פאַניר און ניט פון ציגל און ליים, ווי די מערסטע פאַדלאָגעס אין טולוז.

די דאָזיקע פאַדלאָגע האָט געהאַט אַ גרויסן שם און איז געווען שטאַרק פאָפולער צווישן די פליכטלינגע, מחמת אויף דער דאָזיקער פאַדלאָגע האָבן זיך געקענט אויסלייגן ביז 20 פּאַרשוין. נאָר האַרט איז געווען די פאַדלאָגע, און ניט ביי איינעם איז דער נאַכטלאָגער געבליבן אין די ביינער, פונקט ווי אַ מאַלצייט בלייבט אַ מאָל אַ לאַנגע צייט אין מאָגן. דער רב וואָן די רביצין האָבן נעבעך געטאָן אַלץ, כדי אויסצובעטן דעם דאָזיקן געלעגער מיט וואָס זיי האָבן געקענט. אָבער קיין סך זאָכן האָבן זיי ניט געהאַט, מחמת זיי זיינען אַליין געווען פּליטים און האָבן ניט פאַרמאָגט קיין וויכע בעט־צייג. דערפאַר האָבן זיי די פליכטלינגע אויפגענומען מיט אַ ווייך האַרץ.

דער רב דערציילט אייך וויפל גדולים, רבנים און באַרימטע לייט עס זיינען איבערגעשלאָפן אויף דער פאַדלאָגע. איר זעט באַשיינפערלעך אַז דאָס איז אַ יחוסדיקע פאַדלאָגע און עס איז ווערט, אַז מען זאָל זי באַשרייבן און פאַראייביקן אין דער געשיכטע. און אימירצעשעם, אַז מיר וועלן אויפגעריכט ווערן, וועט מען די פאַדלאָגע דאַרפן אויסרייסן און אַרויסשטעלן אין מוזיי און יידן וועלן פאָרן צו דער „הייליקער פאַדלאָגע" ווי מען פאָרט צו דער „הייליקער וואַנט". ווייל ווער וויס, וויפל טערערן זיינען אויך דאָ פאַרגאָסן געוואָרן, ווי ביים כותל מערבי און ווער וויס, צי עמיצער וועט ניט שאָפן אַ נייעם שיר המעלות, מיט דעם נוסח פון „על נהרות בבל": על הפאַדלאָגע בטולוז שם שכבנו גם בכינו — אויף דער פאַדלאָגע אין טולוז זיינען מיר געלעגן און געווויינט.

אין דעם דאָזיקן צימער האָב איך געטראָפן אַן עדה מיט יידן, וואָס האָבן זיך צוגעגרייט דאָרט צו איבערנעכטיקן. צווישן זיי זיינען געווען יידן מכל המינים: אַ רב, אַן אַרבעטער, אַ ראש הקהל, אַ בונדיסט, אַ ציוניסט, אַ דירעקטאָר פון קרן היסוד, אַן אַדוואָקאַט, אַן אַקטיאָר, אַ זעלנער, אַ בריליאַנטן־סוחר, אַ קאָמוניסט, אַ בדחן, אאַז"וו. יידן פון פאַרשיידענע געגנטן, מיט פאַרשיידענע אויסשפראַכן און ריכטונגען און פאַרשיידענע אַנטוועכצן און מלבושים, אָבער אַלע האָבן זיי געטראָגן בערעטן אויפן קאָפּ. אַנשטאָט דעם צילינדער, קאַפּעליוש, שטריימל, יאַרמולקע, היטל, האָט עקזיסטירט אויסשליסלעך אין נאַציאָנאַלע פראָנטויזישע קאָפּ־אַנטוועכץ — דער בערעט. ערשטנס, ווייל דאָס דערנעענטערט אַ ביסל צו דער פראַנצויזישער ראַסע און עס ווערט פאַרמינערט די אויסערלעכע אַנזע־עוודיקייט פון פרעמדן און אַ פליכטלינג — אפילו די רבנים און כלי קודש האָבן אויך זיך אויסגעפוצט אין בערעטן. און ווען אפילו אַ בארד און פאות שאָדט עס אויך ניט. אדרבה, אַ בערעט אויף בארד און פאות מאַכט נאָך דעם פנים אינטערעסאַנטער און גיט צו דעם אויסזען פון אַ פראַנצויזישן געלערנטן אָדער קינסטלער — עלעהיי אַנאַטאָל פראַנס, באַלזאַק, אַלפרעד דע מוסיע און אַנד'.

צוגעקוקט זיך נעענטער צו די מענטשן, האָב איך דערזען, אַז דאָס זיינען גאָרניט קיין מענטשן, נאָר יעדער איינער איז אַ באַזונדער שטיק טראַגעדיע. יעדער איינער אַ קאָנדענסירטער פּאַק צרות. יעדער איינער אַן אייטערדיקע וואונד.

פּאַרן שלאָפן גיין צעשמועסט מען זיך.

דער סוחר דערציילט אייך, אַז ער קומט ערשט פון שפּיטאָל. זיין זון האָט אונטער אַ באָמבאַרדירונג פאַרלוירן דאָס לשון. איצט ליגט ער מיט פאַרמאַכטע אויגן און שווייגט, שווייגט זיין איין־איינציקער זון.

דער רבל איז גאָר מטושטש און צעמישט. די אויגן זיינע בלינצלען. ער רייבט די הענט און מורמלט: „די שכינה איז אין גלות", „די שכינה איז אין גלות". אונטערוועגנס האָט אים דאָס ווייב געגעבן צוהאַלטן דאָס זויגנדיקע קינד, ווען זי איז געפאַלען פון אַ קויל. איז ער געגאַנגען מיט דעם קינד

א מעת־לעת צייט, ביז דאָס קינד איז אויסגעגאַנגען ביי אים אויף די הענט. האָט ער עס מיט די אייגענע הענט באַגראָבן אונטער אַ בוים.

אַ יונגערמאַן נעמט פון זיך אַראָפּ דאָס רעקל; ער בעט מיך איך זאָל אים העלפן אַראָפּציען דעם אַרבל, אָבער פאַרזיכטיק, מחמת ער האָט אַ פאַרוואונדעטע האַנט. ער איז געווען אין אַ לאַגער, האָט אַ סאָל־דאָט אַרײַנגעשאָסן בײַנאַכט אַ קויל אין באַראַק אַריין און אים געטראָפן. האָט מען אים אָפּגעריט און אַרויסגענומען די קויל. ער האָט זי אין קעשענע. ער קאָן מיר זי ווײַזן, אויב איך וויל.

לעבן מיר אויף דער פּאָדלאָגע ליגט דער בריליאַנטן־העגדלער פון אַנטווערפּן. אונטער אים איז אַ בלאָטע. עס רינען פון אים ריטשקעלעך וואַסער און פאַרקריכן אונטער מיר. איך פרעג אים:

— פּעטער, עס רינט דאָך פון אייך וואַסער. איר זייט נאַס.

ער דערציילט מיר:

„פּיר טעג און פיר נעכט גענעגן אונטער אַ שלאָקס רעגן אויפן ברעג ים אין באַיאָן.

„נאָך 20 טויזנט מענטשן זיינען דאָרט געווען מיט ווייבער און קינדער. מען האָט גענוואָרט אויף אַ שיף. אַזעלכע שטורעמס און אַזאַ פאַרפלייצענישׂ איז שוין לאַנג ניט געווען. עס איז געווען אַ מבול און ניט קיין רעגן. פּלוצלונג איז אַנגעקומען אַ שיף. די גרויסע כמאַרע מענטשן האָט זיך אַ לאָז געטאָן צום שיף. קיינער האָט ניט געוואוסט וואוהין די שיף גייט און ווי זי הייסט. אָבער למאי נפקא מינה. אַבי אַנטלויפן, זיך ראַטעווען. דאָס שטופּענישׂ צום שיף איז געווען הימל שרייענדיק. מען האָט געקעמפט מיט סכנות נפשות. די געשרייען זיינען געגאַנגען עד לב השמים. איך בין שוין געווען ביים טיר. זיינען אַנגעקומען סאָלדאָטן און מאַטראָסן אין ענומען שטופּן דעם המון צוריק. סאָלדאָטן האָבן געשלאָגן מיט די קאָל־בעס. אַ סך מענטשן זיינען אַרײַנגעפאַלן אין וואַסער. פון די אַרײַנגע־פאַלענע אין וואַסער בין איך אויך געווען. מען האָט מיך אַרויסגעשלעפּט. איך בין אַוועק קיין טולוז. ניט באַוויזן זיך אויסצוטריקענען. גיסט פון

מיר דאָס וואָסער ווי פון אַ רינע. האָט ניט קיין פּאַראיבל, איך וועל מיך פון אייך אַ ביסל אָפרוקן".

אָט אַזוי האָט מען זיך דערציילט אָנגענעמע מעשיות, ביז די שמועסן האָבן זיך אויסגעלאָשן. די פרומע האָבן געלייענט „קריאת שמע". מען איז ביסלעכווייז אינגעשלאָפן. עס איז אָבער געווען אַן אומרואיקער שלאָף. עמיץ האָט געווייגט פון שלאָף. עמיץ האָט געלאָכט.

דער רבל האָט געמורמלט „די שכינה איז אין גלות". דער יונגערמאַן פון לאָגער פלעגט זיך אויפכאָפן מיט אַ פאַרשטיקטן געשריי: „איך וויל ניט גיין אין לאָגער! איך וויל ניט גיין אין לאָגער" און דער בדחן — אים האָט ניט געגנומען קיין שלאָף. ער איז געווען זייער אויפגעלייגט. ער האָט דעקלאָמירט:

טולוז איז אַ שטאָט מיט גרויסע בערגען,
מיט שלעכטע קלאָזעטן,
מיט בריייטע בעטן,
מיט אַלטע אוניווערזיטעטן,
מיט ליבע און גלעטן,
מיט טעט־אַ־טעטן
און אַנדערע חטאים.
איך קען זיך מיט אייך וועטן...

און עמיצער האָט אַזוי אומהיימלעך ווי אַן עכּא אים אָפּגעענטפערט מיט אַ געלעכטער:

— כי, כי, כי...

אַ פאַסקודנע נאַכט.

עלנט

גרויער, אָפּגעבליאָקעוועטער חשוונדיקער פרימאָרגן. איך ליג אויף מיין אָנגעשוואָלענער בעטל אין מיין פינצטערן האָטעל־צימער, אין דער פרעמדער שטאָט טולוז, קוק אַרויף צו די אומעטיקע בלימלעך פון די מרה־שחורהדיקע טאַפּעטן. איך קוק צום נאָסן פלעק אין ווינקל אונטערן סופיט, — אַן אויסטערליש צעגאָסענער פלעק, ווי אַ פלעדערמויז, צעמאָלט מיט וואַסער־פאַרב פון די זיד־פראָנצויזישע האַרבסט־רעגנס.

איך טראָג איבער מיין בליק צו דער טיר. אָ גרויסע נאַרישע טיר וואָס קיינער קלאָפּט נישט אין איר.

נישט נעכטן, נישט היינט האָט קיינער ניט געקלאָפּט אין איר, און נישט מאָרגן, נישט איבערמאָרגן וועט עמיץ קלאָפּן אין איר.

איך האָב רחמנות אויף דער טיר און פאַרענטפער זיך.

— האָב נישט קיין פאַראיבל אויף מיר. איך האָב דאָ קיינעם נישט און קיינער האָט מיר נישט. איך וואָלט אויך וועלן עמיצער זאָל אין מיר אָנקלאָפּן אַזוי פאַרזיכטיק צערטלעך אין דערוואַרטונג.

איך האָב דאָ קיינעם נישט, וואָס זאָל מיך אָנרופן ביים נאָמען, וואָס זאָל זיך מיט מיר שפּאַרן, קרימען, ברוגזן, וואָס זאָל מיר אָ גוט וואָרט זאָגן, אָדער זאָל מיר אפילו באַלייִדיקן.

איך האָב דאָ קיינעם נישט צו וועמען איך זאָל קענען זאָגן „דו".

צי ווייסטו, וואָס דאָס איז?

נישט האָבן קיינעם צו וועמען זאָגן „דו".

דו, מיין טיר, ביסט די אייניציקע מיט וועמען איך קאָן זיך „דוצן".

אוֹן איך טראַכט: אַ טייערע טעמע פאַר אַ נאַוועלע, ווי איינער אַן עלנטער רעדט זיך דורך מיט זיין טיר.

איך האָב עס געקענט אויפשרייבן, נאָר ווער דאַרף עס?

איך שטופ אַריין מיינע פיס אין אַ פּאָר אָפּגערִיבענע הויזן און אין די צעפּאטעלטע שטעק־שיך און שלעפּ זיך אַרויס אין קאָרידאָר.

דאָרט הענגט אַ פּאָסט־קעסטל. אך קוק אַריין — נישטאָ קיין בריוו. איך לאָז אַריין מיין האַנט אינעווייניק. נישטער, גראָבל — נישטאָ גאָרנישט. דאָס קעסטל איז וויסט און לער און פינצטער ווי די וועלט פאַרן וועלט־באַשאַף. איך נעם אַרויס מיין אַנטוישטע האַנט לוידיק, ווי איך האָב זי אַרײַנגעלייגט.

קיינער שרייבט נישט צו מיר. קיינער דאַרף מיך נישט. און מיינע נאָענטע זיינען וויַיט, וויַיט...

פאַרדאָן. עפּעס האָב איך אַ צרויסגעשלעפּט, צוויי רעקלאַמע־פּאַפּיר־לעך: איינס, אַ שמירעכץ צו זומערשפּרינגלעך און אַ צווייטס אַ קלעפּעכץ צו הינעראויגן.

איך וויקל מיך איין אין אַלטן אָפּגעטראָגענעם מאַנטל, רוק אַרויף מיין צעקנייטשטן קאָפּעליוש, און לאָז מיך גיין.

איך כאַפּ אַ קוק אויף מיין וואַנט־זייגער: ווי שפּעט עס איז? למאי נפקא מינה? איך כאַפּ אַ קוק אויף מיין וואַנט־קאַלענדאַר: וועלכער דאַטום עס גייט? — למאי נפקא מינה? איך גיי אַרויס אין כמורנעם דרויסן. וואוהין? — און וויס נישט. נישטאָ וואוהין אַרײַנצוגיין, נישטאָ וואוהין זיך איילן.

איך דערמאָן מיך אָן אַ רוסישן ראַמאַנס.

„פּורמאַן, נישט טרייב די פערד, איך האָב שוין נישט וואו זיך צו איילן".

אין דרויסן טריפּט אַ דריבענער רעגן. טריפּט ווי דורך אַ זיפּ. געשטאַלטן באַווגן זיך אין נעפּל. אָט גייט אַ הויכער פּאַרשוין, איך קאָן אים נישט. און נאָך אַ מאָן — איך קאָן אים אויך נישט. און נאָך עפּעס אַ דאָמע מיט אַ הינטל און קאָן זיי ביידן נישט. אַ קריפּל אויף אַ וועגעלע, אַ הויקער, אַ זעלנער, אַ פּאָליציאַנט, אַ גלח, — קיין איינער שטעלט מיך נישט אָפּ,

קיין איינער שמייכלט נישט צו מיר, קיין איינער פרעגט נישט וועגן מיין געזונט, וואָס הערט זיך מיט מיין רעוומאַטיזם.

פרעמדע וויטע פּנימער. איך קאָן זיך מיט איך וועטן אַז קיין איינער וועט אפילו ניט גיין צו מיין לוויה.

אַ בענדל פון שוך האָט זיך ביי מיר אָפּגעבונדן, און בלאָנקעט זיך נאָך מיין פוס אַ נאַסער, ווי אַ גאַסן הינטל.

מילא, זאָל ער זיך נאָכשלעפּן. למאי נפקא מינה?

איך גיי צוריק פונעם אומעטיקן דרויסן אין מיין אומעטיקן היים אַריין. איך שטופּ שוין ווידער דעם שליסל אין שליסל-לאָך. צום וויפּלטן מאָל? דעם זעלבן שליסל אין דעם זעלבן שליסל-לאָך.

איך קום אַריין אין צימער, קיינער איז נישט געווען. אין טיר שטעקט נישט קיין קוויטל, קיין וויזיט-קאָרטע, אויפן טיש ליגט אויך גאָרנישט; אפילו קיין בלומען האָט מיר קיינער נישט געבראַכט. נישט קיין בריוו און ניט קיין אינלאַדונג. קיינער דאַרף מיך נישט, קיינער האָט צו מיר קיין עסק נישט.

איך ליג שוין ווידער אויף מיין בעטל. קוק צום נאַסן פלעדערמויז-פּלעק אונטערן סופיט.

אויפן שטול הענגט מיין עלנט רעקל מיט די אויסגעריבענע עלנבויגנס. עס פעלט אַ קנעפּל. איך האָב נישט ווער ס'זאָל מיר אַ קנעפּל איינגייען. איך האָב נישט קיין נאָדל, נישט קיין באָוול, ניט קיין שוואַרצע און אפילו נישט קיין ווייסע און סתם פון קיין שום קאָליר נישט. און קיין קנעפּל האָב איך אויך נישט. איך האָב גאָרנישט.

איך האָב נאָר צייט. אַ סך צייט. שיטערע צייט, לאַנגע טעג אפילו אום ווינטער און לאַנגע נעכט אפילו אום זומער. לאַנגע פאַרנאַכטן און לאַנגע פרימאָרגנס. איך באַמבל זיך אין צייט ווי אַ דאַר קינד אין דעם טאַטנס לויזער קאַפאָטע. וואָס טוט מען מיט אַזוי פיל צייט? מיט וואָס זאָל איך זי אויספילן? איך צעלייג מיין אַרבעט אויף אַ וואָך צייט. שפּאַ-רעוודיק לאַנגזאַם, ווי מען צעלייגט אַ קאָרגע אַרעמע סעודה אויף אַ סך

גרויסע טעלער. הייבט וועל איך זיך אַרומראַזירן. מאַרגן וועל איך אַפּ־טראַגן מיינע וועש אין דער וועשעריי. איבערמאַרגן וועל איך אויפזוכן אַ נאַדל, איבער־איבערמאַרגן — אַ שטיקל באַוול, איבער־איבער־איבערמאַרגן — אַ קנעפּל. און אין דער קינפטיקער וואַך וועל איך דעם קנעפּל איינגייען.

און עס וועט מיר נאַך איבערבלייבן אַ היפּשע רעשט ביסל צייט.

וואָס טוט מען מיט אַזוי פיל צייט?

איך בין שוין ווידער אין חשכותדיקן דרויסן. ס׳איז נאַס און עס טונקלט שוין. די שטאַט־פּייערן צינדן זיך אָן און טוקן זיך אין געדיכטן נעפּל.

איך בלייב שטיין אויפן עק גאַס. רעכטס ציט זיך אַ ברייטע גאַס. איך האָב דאָרט קיינעם נישט, און נאָך אַ בולוואַר אַ סקוועד — איך האָב דאָרט אויך קיינעם נישט. איך האָב אין ערגעץ נישט וואוהין אַריינצוגיין.

„יאָ. איך האָב אין ערגעץ נישט וואוהין אַריינצוגיין. צי ווייסטו, מיין פריינט, וואָס דאָס איז? נישטאָ שוין מער וואוהין אַריינצוגיין"?

ווער האָט דאָס געזאָגט? דאָכט זיך, אָן עלנטער מענטש ערגעץ ביי דאָסטאַיעווסקין.

צום טייוול! עפּעס קריכן מיר היינט טרויעריקע לידער אין קאָפּ אַריין.

פון ווייטן טונקלט זיך אין נעפּל דער שטאַטישער בריק איבערן באַן־טונעל. איך לאָז מיך צום בריק. אויפן וועג שטייט אָן אַלטיטשקער און פּאַרקויפט שוועבעלעך. ער האַלט אויסגעשטרעקט זיין פּאַרזשאַוועדטע האַנט און בעטלט.

אָט אַזוי וועל איך מסתמא שטיין און אויך פּאַרקויפן שוועבעלעך. אוּן פּאַרוואָס נישט? וואָס איז מיט מיר דער יחוס! אָט אַזוי וועל איך שטיין מיט אָן אויסגעשטרעקטע האַנט און בעטלען. און מענטשן וועלן פּאַרבייגיין. פּרעמדע, ווייטע, גלייכגילטיקע...

איך גיי אַרויף אויפן בריק. שפּאַר זיך אָן אויפן פּאַרענטש, און קוק אַרונטער. אונטן ליגן די באַן שינעס, אַ צוג טראָגט זיך פון ווייטן. זיין

רויך־טשופרינע שויבערט אין דער לופט. צוויי ליכטיקע אויגן שטופן זיך אין נעפל אַריין. עס ווילט זיך אַראָפשפרינגען. אין פאַרוואָס נישט?... אַ שפּרונג — און פאַרטיק... אַ רגע — און איך בין שוין נישטאָ... טויט, אַ מחיה... און מיר איז אַזוי גוט... נאָכן טויט וועל איך מיר אַרומגיין און זאָגן: מיר איז גוט, איך בין אַ טויטער. איך לאָך פון דער וועלט... מיר איז גוט מיר איז וואויל. איך בין אַ טויטער... איך בין שוין נישט עלנט, איך בין...

עט, איך פלוידער שוין.

איך נורע מיך אין מיין נאָסן פּאָלטן, שטעל אַן דעם קאָלנער און גיי צוריק. דער נאָסער בענדל בלאָנקעט זיך נאָך אַלץ נאָך מיין פוס.

איך בין שוין ווידער ביי מיין טיר. איך דריי שוין ווידער דעם זעלבן שליסל אין זעלבן שליסל־לאָך. צום וויפלטן מאָל? איך בין שוין ווידער אין מיין צימער. איך ליג שוין ווידער אויף מיין נישט אויסגעבעט בעטל. איך בין מיד פון מידקייט. אין האָרצן טראָג איך אַ ים מיט לוידיקייט. און די אויגן קלעפן זיך מיר. — — —

אָט זיץ איך אין אַ קאָפע אין וואַרשע. איך זיץ מיט פריינט, מיר שמועסן. מיין פאָמיליע איז אויך דאָ. זיי רעדן צו מיר און שמייכלען. נאָר פאַרוואָס שמייכלען זיי צו מיר מיט סקעלעטן־ציין? און פאַרוואָס שטיינען זיי מיינע פריינט מיט אויפגעהויבענע דאָרע קנאָכיקע הענט קעגן בלינדע ביקסן־לעכער?.. עס שוידערט־אויף אַ גענעכטער מיט אַ קנאָל...

***

אַ רויטער פרימאָרגן קוקט אַריין דורך דעם אָפענעם דאָך און צעלע־כערטע וועגט... איך ליג מיט אָפענע אויגן... אין דרויסן שאַריעט זיך אויף טאָג. ווידער טעג פון עלנט, ווידער נעכט פון קאָשמאָרן.

אָבלאָווּעס

פון אַלע עקן פראַנקרייך האָבן זיך געזומען טראָגן בייזע בשורות און אומרואיקע קלאַנגען וועגן נייע געזעצן פאַר אויסלענדער (לייען יידן), באַ־גרענעצונגען פאַר ניט געווינטשטע בירגער (לייען יידן) און מאַס־מיטלען קעגן פליכטלינגע און פרעמדע (לייען ווייטער יידן).

מען האָט אונטערגעכאַפּט טויבע קלאַנגען וועגן מעגליכע אַרויסשיקונגען, אַרעסטן אזן „לאַגערן".

עס האָט געהייסן, אַז דאָס זיינען נייע, ליכטיק־פרידלעכע פונקטן אין די שלום־אונטערהאַנדלונגען צווישן דייטשלאַנד און פראַנקרייך, בשעת דער פראַנצויזישער קאַפּיטולאַציע. און דעמאָקראַטישע מאַריאַנע, מיט איר קולטור־ און פרייהייט־טראַדיציעס, האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ גוטער שילערין.

עס איז אַנגעגאַנגען אַן עקאָנאָמיש־ווירטשאַפטלעכער אויסטויש פון סחורות צווישן ביידע לענדער. האָט דער דייטש צוגעזומען אַ הונדערט טויזנט קערצלעך קאַרטאָפל, האָט ער דערפאַר געגעבן אַ נייעם אויסראָטונגס־געזעץ פאַר יידן; האָט ער צוגעזומען אַ פּאָר טויזנט קי, האָט ער אַריינגעשיקט אַ הונדערט פעסלעך יידן־האָס; האָט ער אַוועקגענומען אַ מיליאָן פּוד ברויט, האָט ער דערפאַר אַריינגעשיקט אַ האַלבן טוץ שפּאָגל נייע נירענבערגער געזעצן... וואָס אָנבאַלאַנגט אַנדערע פראַנצויזישע סחורות און אויסאַרבע־טונגען, ווי פרייהייט, גלייכהייט און ברידעלעכקייט — אַזעלכע סחורות זיינען אַנערקענט געווארן פאַר טאַנדעט, ברוך, וואָס טויג אויף שמעלץ. ס׳איז גאָר קיין סחורה ניט. אַזוי אַרום איז פראַנקרייך געווארן אויסגעליידיקט פונעם נידעריקן גראָבן פּראָדוקט, וואָס הייסט עסן און באַקומען אַ נייע גייסטיקע שפּייז — אַנטיסעמיטיזם. מיר וועלן עסן ברויט און דו — יידן. דער פראַנצויזישער שותף איז אפילו געבליבן ניט שטאַרק צופרידן פון דעם בייט. דאָן האָט דער פריינטלעכער דייטש־שותף געוואָלט צוליגן

אַ צוגאַב: עטלעכע פּאַגראַמען, אַ פּאָר שחיטות, אַבער פּראַנקרייך איז אויף דעם ניט איינגעגאַנגען. על כל פּנים פּראַנקרייך איז ניט רומעניע, און די פּראַנצויזן זיינען פּאַרט ניט קיין באַשיבוזוקעס.

איין סאַרט סחורה האָט זיך אין פּראַנקרייך יאָ אַנגענומען: נאַצי פּרעסע און „שטירמער" בלבולים.

אַזוי האָט מען אין דער קרימינאַל־אָפּטיילונג פון דער פּרעסע אַנגעהויבן לייענען פּאַרשיידענע ידיעות: „אין מאָנפּעליע האָט מען געכאַפּט אַ דיישן פּליכטלינג, וועמען עס איז פּאַרבאָטן צו אַרבעטן, ווי ער האָט זיך אליין אייגנע־נייט אַ הויזן־קנעפּל אין די הויזן; „געכאַפּט אַ יידישן סוחר אין מאַרסעל מיט אַ פּעקל שוועבעלעך, וואָס ער האָט געשמוגלט אין זיין פּאַטאַיענעם וועסטל־טאַש"; „אַרעסטירט אַ באַנדע יידישע קאָנטראַבאַנדיסטן אין באַרדאָ מיט 5 שטיקלעך צוקער און אַ פּעקל צוקאָריע"; געכאַפּט אַ יידן וואָס האָט גע־האַנדלט מיט גאָלד און וואַלוטע — ער האָט געפּראָווט אַ גאָלדענע חתונה... עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ גיהנום.

האָט מען געזומען אייגפּירן פּאַראַרדענונגען, כדי אייגצופּירן אַרדענונג.

קודם כל זיינען אַרויסגעזעצט און אַרעסטירט געוואָרן אַלע מער־וויניקער ליבעראַלע באַאַמטע און עס זיינע אַרויפּגעזעצט געוואָרן רשעים און סאַדיסטן און סתם אַזעלכע, וואָס האָבן זיך מתודה געווען אויף זייערע אַלטע גוטע מעשים און זיינען געוואָרן ערלעכע שונאי ישראל. אין די צייטונגען און אויף די ראָגן פון אַלע גאַסן האָבן זיך געזומען באַווייזן פּאַרשיידנאַרטיקע באַפּעלן און דינים: „אויסלענדער טאָרן ניט אַרומפּאָרן", „אויסלענדער טאָרן ניט זיצן אויף איין אָרט", „פּרעמדע טאָרן ניט זיצן אויף די ערטער", פּליכטלינגע טאָרן ניט בעטן קיין שטיצע", „יידן מוזן פּאָרן קיין אויסלאַנד", „יידן טאָרן ניט וואוינען אין די גרויסע שטעט", „יידן טאָרן ניט וואוינען אין די קליינע שטעט", „יידן מעגן רייזן נאָר מיט אַ ריזע־ערלויבניש", „יידן טאָרן ניט האָבן ביי זיך קיין וואַליוטע", „אַלע פּליכטלינגע וואָס האָבן געזומען שטיצע פון דער רעגירונג מוזן גיין אין לאַגער אַריין", „די וואָס האָבן קיין שטיצע ניט געזומען מוזן אויך גיין אין לאַגער אַריין", „יידן וואָס זיינען אַלט ביז 50 יאָר דאַרפן גיין אין לאַגער אַריין", „יידן עלטער פון 50 יאָר

גייען אויך אין לאַגער אַריין", „פרויען גייען ניט אין לאַגער אַריין", „פרויען גייען אויך אין לאַגער אַריין", „קינדער אויך", „אַלע גייען אין לאַגער אַריין".

און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה אָבלאָווע.

אָבלאָווע אויף מענטשן. יאָגד אויף פליכטלינגע — דאָס ווערט זיכער פאַרבלייבן אַ הערלעך בלעטל אין דער געשיכטע פון פראָנקרייך. אָוודאי איז יאָגד אַ שיינע זאַך. מען מאָלט עס אויף גרויסאַרטיקע בילדער. יעגער, יאָגד־הינט, פּריצים אויף פערד אין וואונדער־שיינעם טראָכט. קאָפּעליושן מיט פעדערן, סיגנאָל האָרנס, ביקסן — עס פאַרנעמט אַן אויג. אָבער אַזעלכע שיינע מענטשן־יאָגד בילדער ווי עס זיינען פאַרגעקומען אין פראָנקרייך (און דאָכט זיך, אַז זיי קומען נאָך פאַר הינט אויך) — אַזעלכע בילדער איז ווייט צו זוכן. דאָ איז עס געמאַכט געוואָרן מיט פיל עספּרי און שיין־גייסט ווי עס פאַסט פאַר אַ הויך קולטור־פאָלק.

האָט איר געזען אַמאָל אַ געיעג נאָך הינט אויף די גרויסע גאַסן פון אַ באָלעבטער שטאָט? האָט איר געזען די מחנות היצלען, וואָס כאַפּן די הינט און פּאַקן זיי אין די קעסטלעך און שטייג־וועגלעך, זאָג איך אייך, אַז אַ הונט־אָבלאָווע איז אַ הונט קעגן די מענטשן אָבלאָווע, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אויף די גאַסן פון די שטעט פון גאַראָן־דעפּאַרטמענט אין פראָנקרייך — אַ גראָנדיעזע פאַרשטעלונג אונטערן פרייען הימל. מען האָט געכאַפּט אַלעמען: אָלטע, יונגע, ווייבער און קינדער; מען האָט געכאַפּט קראַנקע, קריפּלס, בעטלער, דעמאָביליזירטע פאַרוואונדעטע זעלנער, וואָס האָבן זיך נאָר וואָס אומגעקערט פון די פראָנצויזישע שלאַכט־פעלדער, מענטשן קראַנקע, נאָר וואָס אויסגעשריבענע פון די שפּיטאָלן; מען האָט געכאַפּט פון די גאַסן, פון די קאָפּענען, פון די טראָמווייען, פון די הייזער, געשלעפּט פון די בעטן. אַ וועלט איז משוגע געוואָרן. די אומגליקלעכע געיאָגטע האָבן זיך געטראָגן און געלאָפן ווי פאַרסמטע. ווייבער האָבן ספּאָזמירט, קינדער האָבן געשריען, די אויטאָס האָבן געטראָמבעט, די טראָמווייען האָבן געקלונגען, די כאָפּערס, מלאכי חבלה, האָבן נאָכגעיאָגט, זיך געהאַלטן און אַרומגעכאַפּט מיט צעטומלטע אַנטלויפער, געפּאַקט זיי אין פאַרמאַכטע

אויטאָ־וועגענער מיט אייזערנע גראַטעס און זיך געטראָגן צו די אָפענע שליאָכן, וואָס פירן פון שטאָט אַרויס צו דעם אומבאַוואוסטן ערגעץ־וואו.

איך בין דאָמאָלס מיט מיינעם אַ קאָלעגע, דעם יידישן זשורנאַליסט וועי־ווייאַרקע פון פאַריז, געזעסן אין אַ קאָפע אויפן מאַרק־פלאַץ און געשפילט אין שאָך. די בהלה האָט זיך געגומען דערנענטערן צו אונדז. די יידישע געסט האָבן געגומען לויפן. אַ שאָד. איך בין געשטאַנען זייער גוט אויפן שאָך־ברעט. איך האָב שוין געהאַלטן ביים געבן מיין פאַרטנער דעם אמתן מאָט, און דאָ — דאַרף מען לויפן. די פראָגע איז, וואו אַנטרינט מען?

איך מיט מיין קאָלעגע זיינען אַרויסגעלאָפן אויף דער גאַס און נאָך אַידער מיר האָבן באַוויזן זיך אַרומצוקוקן, זיינען מיר געוואָרן אַרומגערינגלט פון אַ כאַפּטע „כאַפּער", וועלכע האָבן זיך מיט אונדז באַגעגנט מיט דער גדולה פון אַלטע גוטע פריינט, וואָס האָבן זיך ניט געזען שוין אַ לאַנגע צייט, געפאַלן אונדז אויף די העלדזער, געאַרעמט אונדז ביי די אַרעמס, געקראָכן אונדז אין די הויזן־קעשענעס, געטרייסלט די בוזעם־טאַשן, געריעדט צו אונדז פראַנצויזיש און אין אַ גוטן דייטש . . . אויסגעפרעגט אונדז: „ווער מיר זיינען", „פון וואַנען קומען יידן" און „וואָס מיר מאַכן" און אַריינגעווארפן אונדז מיט גרויס פריינטשאַפט אין אויטאָ־וואָגאָן אַריין. איינער פון די כאַפּער האָט געגעבן אַ פייף, דער וואָגן האָט געגעבן אַ ריטשע, ווי אַ חיה, און זיך געגומען טראָגן איבער די בהלהדיקע גאַסן פון שטאָט אַרויס.

אז איך האָב מיר אַרומגעקוקט אין וואָגן, האָב איך דערזען אז עס איז שווער עפעס צו זען, מחמת איך בין געווען אַריינגעפאַקט אין אַ געדיכטן קנויל פון געפאַנגענע מענטשן, וואָס יעדער איינער פון זיי האָט געטאָן בשלמות אַ באַזונדער אַרבעט. איינער, אַן עלטערער ייד מיט אַ גרוי בערדל, האָט ניט געפונען קיין אַנדער אַרבעט, ווי צו קלאַפּן קאָפּ אין וואָגן. באשר אין טומל האָט ער פאַרלוירן אַ קראַנק ייגל, מיט וועלכן ער איז געגאַנגען צום דאָקטאָר. אַ פרוי מיט ברענענדיקע איינגעפאַלענע באַקן און גרינע ליפּן האָט געריסן זיך די צעפלאָשעטע האָר און געשריען ניט מיט מענטשלעכע קולות, באשר זי האָט איבערגעלאָזט אין דער היים פיר קליינע קינדער און אַ ברענענדיקע ספיריטוס־מאַשינקע, אויף וועלכער זי האָט צוגעשטעלט

אויפזידן אַ ביסל מילך. זי איז אַראָפגעגאַנגען קויפן פאַר די קינדער אַ שטיקל ברויט, האָט מען זי געכאַפּט און אַריינגעווארפן אַהער אין דעם וואָגן־תפיסה. נאָך אייניער אַ יונגערמאַן האָט געפירט אַ פאַרביטערטן רינג־קאַמף מיט דעם שומר וואָס שטייט ביי דער פאַרריגלטער טיר פון וואָגן, באשר ער ויל, אַז מען זאָל אים אויפזוכן דעם כאַפער אַגענט, וואָס האָט ביי אים אין טומל צוגענומען זיינע פאַפירן מיט דעם ביסל געלט פון קעשענע, און איז נעלם געווארן.

צוגעשפּאַרט אין אַ ווינקל איז געשטאַנען אַ שיין יונג מיידל און האָט שטיל געוויינט. זי האָט איבערגעלאָזט אין דער היים אַ בלינדע מוטער. מיין קאַלעגע דער שרייבער האָט שוין גאָרניט געהאָט קיין מראה פון קיין פּנים. אויפן אָרט פון פּנים איז געווען אַ פלאַטשיקע מאַסקע פון גרינעם קאָליר און פאַרברענטע ליפּן. ער האָט צו מיר געמורמלט הייזעריק:

— איך מיין, אַז אונדזער האָראַנטשיק האָט גאָרניט קרום געטאָן (האָראַנ־טשיק איז אַ יונגער שרייבער אין פוילן, וואָס איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד אין די ערשטע טעג פון מלחמה).

איך בין געשטאַנען אַ פאַרגליווערטער, זיך צוגעקוקט צו דער וואַקאַנאַליע פון צער און אומגליק און געטראַכט זייער טרויעריקע רעזונות. אַ נס, וואָס אייניער אַ יידל האָט זיך צו מיר צוגערוקט און געזאָגט מיט אַ פוילישן דיאַלעקט:

— ווי געפעלט אייך, פּאַניע טונקעלער? אַ שיין לייט געווארן פון פראַנקרייך. איר וועט שוין האָבן מאַטעריאַל צו שרייבן, וואָס? אַ שאַד, וואָס איר האָט ניט איצט קיין צייטונג. וועלן איר האָט דעם „מאַמענט", וואָלט איר זיי גוט באַשריבן. אַי, וואָלט איר זיי אַריינגעצימבלט! איר וואָלט זיי געזאָגט אייער וואָרט...

דאָכט זיך אַ קליין זויער שמייכעלע האָט זיך ביי מיר פאַרגנבעט אויף מיין לינקן מויל־ווינקל. און עס איז מיר געווארן לייכטער אויף מיין פאַר־יאושטן געמיט.

דער אויטאָ־שטייג האָט אונדז געבראַכט צו דעם ערשטן לאַגער מיטן נאָמען קלערפאָן, 8 קילאָמעטער פון טולוז.

לאַגער

דער לאַגער, אין וועלכן מען האָט אונדז געבראַכט, איז נאָך אייגנטלעך ניט געווען קיין אמתער לאַגער. דאָס איז געווען אַן ערב־לאַגער, דער ערשטער אויפנאַמס־פונקט און האָט זיך געפרופן מיטן איידעלן נאָמען „סענטער ד׳ אָקעי", וואָס איז דער טייטש: „הכנסת־אורחים־לאַגער". דאָ באַגעגנט מען אונדז מיט דעם ערשטן ברוך־הבא. פון דאַנען ערשט וועט מען אונדז פאַראַנדערשיקן אין די אמתע לאַגערן.

דער פאָליציי־שעף, וועלכער האָט אונדז רעגיסטרירט, איז לחלוטין נישט געווען קיין בלוט־ארעמער פּאַרשוין. אַן אָנגעשוואָלן רויט פּנים מיט אַ גלאַנץ, מיט אַ דיקן קאַרק, אָנגעגאָסן מיט בלוט און האָט אינגאַנצן אויס־געזען ווי אַ קיילעכדיקע פלאַש מיט בוריקעס־ראָסל. אָז ער איז צוגעקומען צו דעם אָרט אין מיין פּאַספּאָרט, וואו עס שטייט געשריבן, אָז איך בין אַ זשורנאַליסט, האָט ער זיך אויפגעשטעלט, אַרויפגעלייגט אַ פּאָר גרויסע רויטע הענט אויף די באָקעס און זיך צושריגן מיט אַ קול, וואָס איז געווען אַ געמיש פון אַ דונערדיקן באָס, צוזאַמען מיט אַ דינ־שפּיציקן קוויטש.

— נישט אויסצוראָטן אייך. איר האָט זיך צעפּלאַדיעט ביי אונדז ווי קאַקאַרוטשעס! מיר דאַרפן נישט האָבן קיין זשורנאַליסטן דאָ! די לופט איז דאָ שוין אָזוי אויך פאַרפעסטעט! ווי די מיז וועלן מיר אייך אויס־ראָטן! אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן וועט איר ביי אונדז פאַרפוילט ווערן!

מיין האַרץ איז ערגעץ אַריינגעפאַלן, און וויס נישט וואו.

ער האָט מיך איבערגעגעבן צו אַ צווייטן באַאַמטן.

דער צווייטער באַאַמטער האָט געזומען די פעדער, זיך איינגענורעט אין פאַפּיר און געמורמלט פון פאַפּיר אַרויס שטילערהייט איך זאָל הערן:

— אויב איר מיינט, אַז די גאַנצע געשיכטע איז אונדז אַנגענעם, האָט איר אַ טעות. עס קאָסט אונדז געלט גענוג געזונט. נאָר מיר האָבן קיין ברירה נישט. תלינים מאַכט מען פון אונדז...

איז מיר געוואָרן אַ ביסל לייכטער. ס׳האַרץ איז ווידער געקומען אויפן אָרט.

דער דריטער באַאַמטער, אַ דאַרער, אַ בלאָנדער, מיט אַ זומערשפרינקל־דיקן פנים און דינע געשניצטע וואָנסעלעך — האָט מיר דערלאַנגט אַ קאָלדרע, אַרויסגעגעבן אַ נומער פון באַראַק, באַשטימט אַ נאָרע צום שלאָפן אין געזאָגט:

— דאָ ווען איר בלייבן. איר טאָרט זיך פון דאָנען נישט רירן, פון דאָנען ווען מען איך טראַנספערירן אין אַן אַנדער לאַגער. אַ פרעמדער טאָר זיך נישט אַרומשליאָנדערן אויף דער פריי. פיאָווקעס אויף אונדזער קאָפּ, מיר האָבן איך צו לאַנג געדולדעט!

ס׳האַרץ איז מיר ווידער אַיינגעפאַלן.

**
*

און דאָ קומט אַ קאָפּיטל פון מיינע העלדישקייטן און גבורות, וואָס מען מעג דאָ באַשרייבן. אַזעלכע העלדישקייטן באַגעגנט מען בלויז אין העכסט־אינטערעסאַנטע ראַמאַנען, אָדער אין די פאַנטאַסטיש עקזאָטישע פילמס. אַז איר ווען הערן, ווען איר אַליין צוגעבן, אַז ראַנאַלדאָ ראַנאַלדיני אָדער גערשוּני אָדער הָער שפּאַנישער העלד זאָרא לאָפּאָרא איז אַנטקעגן מיר אַ שלומיאל און אַ לעמעשקע.

נאָך דער רעגיסטראַציע קומט צו מיר אַ יונגער זשאַנדאַרם מיט אַ בער־דעלע ווי אַ שוואַרץ בענדל אַרום דער גאַמבע, און רוימט מיר אין אויפן אויער מיט אַ פאַרזשמורעט אויגל:

— איר קאָנט אַרויסגיין אַביסל אין דרויסן, כאָפן אַ שפּאַציר. דאָרט הינטערן טויער ציט זיך דער גרויסער וועג. און ווייטער — ווייסט וואָס איר האָט צו טאָן...

האָב איך איינגעשטעלט דאָס לעבן און בין אַרויס אין דרויסן, געשפּאַצירט צווישן די באַראַקן, באַטראַכט מיין נייע איינקומענישן און מיינע מיט־איינוואוינער פון לאַגער.

בין איך מיר געגאַנגען אַזוי מיט אַ שבת־נאַך־מיטאָג־געפֿיל, אַ מנוחה־דיקס, פֿאַרלייגט די הענט אויף הינטן, ווי אַ מיושבדיקער בעל־הבית, וואָס באַטראַכט זיינע גיטער.

איך גיי און איך טראַכט און עס וואונדערט מיך: אַ האַלבן טאָג אַז מען האַלט אין ברענגען אַהער גאַנצע אויטאָבוסן מיט געפֿאַנגענע מענטשן און די מחנה וואַקסט נישט. עפּעס ווערט זי צעקראַכן און איינגעטייעט ווי שניי אין פּרילינג. בין איך חושד, אַז דער עולם גליטשט זיך אַרויס און מען מאַכט אַ שטילן ויברח. מיין קאַלעגע, דער שרייבער, איז מיר אויך אונטערן האַנט פֿאַרשוואונדן געוואָרן. איז מיר קשה.

און אַזוי, גייענדיק און טראַכטנדיק, שאַר איך מיך צו צום טויער.

דער טויער איז נאָסטעזש אָפֿן. ביים טויער שטייען דריי וועכטער — סאָלדאַטן. זיי דערזעען מיך, דרייען זיך אויס צו מיר מיט די רוקנס און מיט די פּנימער איינער צום אַנדערן, ווי אַ סגל, ווי זיי וואַלט פּירן אַ וויכטיקן שמועס. איך זע באַשיינפּערלעך, ווי זיי מיען זיך, אַז איך זאָל זען, אַז זיי זעען מיך נישט.

שטיי איך הינטער זיי און טראַכט ווי האַמלעט: גיין אָדער נישט גיין? נעמט איינער פון די סאָלדאַטן און הייבט אָן צוווינקען צו מיר מיט אַ פינגער פון הינטן, ווינקט אין דער ריכטונג צום טויער, ווי איינער רעדט: „וואָס שטייסטו, למך איינער, נעם און גיי".

נעם איך און גיב אַ הוסטל, מאַכט מען זיך אַז מען הערט נישט. נעם איך זיך אָן מיט מוט און לאָז זיך דורכן טויער. רייסט זיך אָפּ איין סאָלדאַט פון דער קופּקע און לויפט מיר נאָך, בלייב איך אַ טויטער. ערשט ער דערלאַנגט מיר אַ שטיק ברויט מיט קעז און ער זאָגט מיר אין דער שטיל:

—דאָ ציט זיך אַ ברייטער וועג וואָס פּירט פון אין זייט קיין מורעט אַרן פון דער צווייטער זייט קיין טולוז .. אַ רעוואָאַר...

ווער איך שוין אַ גרויסער העלד אוּן לאָז זיך פֿאַמעלעך אַרויס צום בריִיטן שיינעם געפלאַסטערטן וועג. איך גיי רואיק, געלאַסן. עלעהיי עס גייט זיך אַ מענטש אוּן שפּאַצירט זיך, חלילה, אַן זייטיקע כוונות. לויפן? חלילה, וואָס בין איך אַ דעזערטיר? אַז מען וועט מיר כאַפּן אוּן הייסן גיין צוריק וועל איך מיר גיין צוריק אין לאַגער אַריין, אָבער אַלץ לאַיאַל, כשר...

קומען מיר אַן אַנטקעגן צוויי יידן, אייניער אַן עלטערער, דער צווייטער אַ ייִנגערער, זעען אויס ווי בעלי מלאכות, נאָר אין דער אמת איז גאָר אייניער אַ שנידער אוּן דער צווייטער אַ שוסטער. מיר צורעדן זיך. זיי וואוינען אויך אין דעם זעלבן לאַגער שוין 6 חדשים. זיי וואוינען דאָ זאַלבעצוועלפט יידישע בעלי מלאכות אין איין קליינעם באַראַק. זיי אַרבעטן דאָ פֿאַר די אַנגעשטעלטע, פֿאַר די לאַגער מענטשן, אוּן האָבן דאָ פֿריווילעגיעס. זיי וועט מען פּוּן דאָנען נישט אַוועקשיקן, מען דאַרף זיי האָבן.

זיי דערציילן מיר: אַלע נאַכט ווערן פּוּן דאָנען אַרויסגעפֿירט פֿאַרטיעס פֿליכטלינגע. מען פֿירט זיי אַרויס אין אַנדערע לאַגערן, אין אמתע לאַגערן, ערגעץ אין שטיין־וויסטענישן, אַדער טיפּע בלאָטעס, וואו אין מיטן תמוז פֿאַרשלומפּערט מען דאַרטן דאָס היטל. לאַגערן מיט שטעכעדיקע דראָט, מיט באַוואָפנטע וואַך, מיט צוואַנגס־אַרבעט, מיט עקזעקוציעס, מיט אומפּליים, מיט שמוץ. דאָרט שלאָפּט מען אויף אַזעלכע צעפּוילטע שטרוי־זעק, אַז מען שטעקט אַריין אַהין אַ פּינגער דערפֿילט מען וואַסער. לאַגערן מיט בית עולמס, וואָס האָבן זיך צעלייגט אויף מיילן ווייט, אוּן קברים, וואָס וואַקסן ווי שוועמלעך נאָך אַ רעגן.

אוּן דערבייַ — זאָגן זיי — איז גלייכער, אַז איך זאָל נאָך היינט פּוּן דאָנען אָפּציען, מחמת פּוּן זיכערע קוועלן ווייסן זיי, אַז היינט וועט מען אַוועקפירן אַ פּאַרטיע קיין אגדא, אַ ביטערער לאַגער, נישט פֿאַר אייערע כחות. טאָ מאַכט בעסער פּיס... באַלד וועט דאָ דורכגיין אַן אויטאָבוס, וואָס גייט קיין טולוז. זאָל איך נעמען אוּן מאַכן ויברח.

אין דער טונקלקייט האָבן אויפגעשיינט צווייַ ליכטיקע לאָמטערנעס. עס איז אָנגעקומען אַן אויטאָבוס. „טולוז־טאָרן". מיינע באָגלייטער האָבן מיר אָונטערגעהויבן, אַרייַנגעשטופט אין וואָגן און מיר זיינען אַוועק.

איך זיץ אַ מטושטשער און אַ ביסל אויפגערודערט פון דער זעלבסט־דורכגעפירטער אָוואַנטורע. קוק זיך אַרום און בלייב פֿלוצלונג אַ פּאַר־ציטערטער. ווי אַ שלאָג וואָלט זיך דאָ פֿלוצלונג באָוויזן. נעבן מיר זיצט דער שעף פון דער פּאָליציי, דער רויט־פּנימדיקער רוצח, וואָס האָט אויף מיר אַזוי געפּייערט ביי דער רעגיסטראַציע.

נאָר וואָס זע איך?

דאָס רויטע פּנים צעשמייכלט זיך גאָר מיט מילדער לייטזעליקייט, זיינע אויגן קוקן אויף מיר מיט גוטהערציקייט פון אַ נאָענטן פריינט.

דערווייל האָט זיך אָפּגעשטעלט דער אויטאָבוס. מיר זיינען געקומען צו אַ סטאַנציע. דער שעף שטייט אויף, דאָ דאָרף ער אַרויסגיין. ער געזעגנט זיך מיט מיר און ווינטשט מיר: „באָן וואָיאַזש", דריקט מיר די האַנט און שטייגט אויס.

פון שרעק האָב איך קיין כוח נישט אַראָפּצואַרפן פון זיך די שרעק און בלייב זיצן ווי נאָך אַ גרויסער שלאָגט, מיד און צעמישט.

פּראָנקרייך, מיין פּאַרלוירענע, צעפּאָרענע, צעחושכטע פּראָנקרייך. מיט דיין הומאָניש־באַרבאַריש־בריידערלעך־ברוטאַלן רעזשים.

**
*

שפּעט אין אָונט איז מיין אויטאָבוס אָנגעקומען אין טולוז. די שטאָט איז געווען טויט, אויסגעלייַדיקט און אויסגעלאָשן. אין שטאָט האָט זיך היינט אַ ביסל געטאָן מיט די אָבלאָוועס, מיט די אַרעסטן, איצט איז זי מיד און פאַרחלשט. איך בין אַראָפּגעגאַנגען פון אויטאָ מיט אַ שטאַרקער האַרץ־קלאָפּעניש. כ׳האָב זיך אָוועקגעשאַרט ביי די וועגט זוכן אַ נאָכט־לעגער.

נאָר נישט קיין פריינט און נישט קיין באַקאַנטן האָב איך שוין געפונען. אַ סך פון זיי זיינען היינט געכאַפּט געוואָרן אין די אָבלאָוועס, מאָנכע זיינען אַרעסטירט געוואָרן און מאָנכע זיינען זיך צעלאָפן. איך

בין אוועקגעאַנגען שלאַנדערן איבער די נאַכטיקע גאַסן פון דער פינצטערער שטאָט. דאָס וועטער האָט געלאָזט וויסן, אַז היינט איז דעצעמבער, געלאָזט וויסן מיט אַ דריבנעם רעגענדל וואָס האָט אינגעוויקלט דעם גאַנצן דרויסן אונטער איין גרויסן פאַרטוך.

אויף אַ זייטיקן פלעצל האָב איך זיך אָפגעשטעלט. דאָ איז געשטאַנען אַ טונקעלער מאַנומענט, אַ הויכער זייל מיט אַ צלם אויף וועלכן עס איז געהאַנגען דער גרעקרייציקטער יעזוס. דער זייל האָט געהאַט אַ דעכל. דאָ, אונטערן דעכל, האַרט ביים זייל, האָב איך זיך צוגעשפאַרט. פון אין זייט יעזוס, פון דער צווייטער זייט איך — ביידע זיינען מיר געזונען גרעקרייציקט.

אזוי האָב איך דורכגעפרוירן די נאַכט.

מיטן גרויען באַגינען האָב איך זיך אויסגעטשוכעט, זיך אָפגעטרייסלט ווי אַ נאַסער הונט און וויטער געגומען וואַנדערן אין דעם פייכטן טומאַן פון גרויען פרימאָרגן, אַן אַ זונען אויפגאַנג. דורכגעגאַנגען אַ צווויי בריקן איבער דעם פאַרנעפלטן טייך גאַראָן מיט זיין אומהיימלעך שוואַרץ וואַסער. דאָ נישט וויט אויפן ברעג פון טייך האָב איך דערזען בריטע מאַסיוע טרעפ, וואָס האָבן געפירט צום טויער פון אַ גרויס הויז, אַ שוואַרצעס, אַ מגושמדיקס. דאָס איז דער שטאַטישער שפיטאָל, „האָטעל דיע", גאָטס האָטעל.

מיד און צעבראָכן פון דעם משוגענעם מעת־לעת האָב איך זיך אַ וואַרף געטאָן אויף די דאָזיקע נאַסע טרעפ אָפצורוען. דערביי האָב איך געטראַכט: עס וואָלט געווען גוט, ווען איך וויר קראַנק אויף אַ לונגען־אַנטצינדונג. אפשר וועט גאָט געבן נאָך אַזאַ נאַכט וועל איך טאַקע קראַנק ווערן אויף אַ לונגען ענטצינדונג, און איך וועל מיר דאָ אין שפיטאָל זיך צעלייגן ווי אַ שררה און וועל מיר דאָ מיט גאָטס הילף איבערקרענקען די שלעכטע צייט, די אָבלאָווע און אַלע צרות.

איך האָב מיר אינגעקאָרטשעט און בין אינגעשלאָפן.

אין שפּיטאָל

איך האָב מיך אויפגעכאַפּט אין שפּיטאָל „האָטעל דיע". דער חולה, וואָס איז געלעגן לעבן מיר, אין צווייטן בעט, מיט אַ חלבנעם פּנים און כּרי־פּענדיקן ברוסט־קאַסטן — אַ שפּאַניער, וואָס האָט געקענט אַ ביסל רוסיש, אויסגעלערנט פון זיינע רוסישע „חברים" אין שפּאַנישן בירגער־קריג — האָט מיר דערקלערט, אַז היינט פרי האָט מען מיך אויפגעהויבן פון די טרעפּ ביים טויער און אַריינגעבראַכט אַהער.

איך האָב מיך אומגעקוקט: אַ גרויסער זאַל מיט אַ סך בעטן, מיט אַלערליי חולאים פון אַלערליי נאַציאָנען און קאָליר: פראַנצויזן, יידן, איטאַל־יענער און מער פון אַלץ שפּאַניער, פּליטים פון בירגער־קריג אין שפּאַניען, וואָס זיינען אויסגעוואָגלט געוואָרן אין גלות פראַנקרייך, פאַרהונגערט אין די לאַגערן און פאַרפיניקט פון אַלערליי קראַנקהייטן, מערסטנטייל פון שווינד־זוכט, וואָס האָט באַרייכערט און מיטגעהאָלפן דעם וואוקס פון פראַנקרייכס בית־עולם־וועזן.

די ערשטע זאַך, וואָס מיר איז געווען קשה, איז געווען די גרויסע צאָל פון ניט־יידישע קראַנקע. הייסט עס, אַז די אומות העולם קרענקען אויך. איך האָב געמיינט אַז קראַנק זיין איז בלויז אַ יידישער פאַך.

בכלל איז דער זאַל געווען אַ זאַל פון געמישטע קרענק, קאָסמאָפּאָליטיש. קיין אינער פון די קראַנקע האָט זיך נישט געהאַלטן שטרענג ביי זיין ריין נאַציאָנאַלער ליניע. אַזוי, למשל, האָט אַן איטאַליענער געקענט ליגן אויף אַ „שפּאַנישער" קרענק, אַ שפּאַניער — אויף אַ „פראַנצויזישער" קרענק, אַ פראַנצויז — אויף אַן „ענגלישער" קרענק און אַן ענגלענדער — אויף אַ ריין „יידישער" קרענק.

מיין ערשטער געדאנק איז געווען: איך דאנק דיר, גאט, האר פון דער וועלט, וואס דו האסט מיך קראנק געמאכט און געבראכט מיר אהער־צוצו, אונטער דעם באלקן פון שפיטאל, מיט מיין קראנקן קאפ אין א גע־זונטן בעט.

דא וועל איך מיך צעלייגן ווי א גראף און וועל מיר קרענקען, ביז די מגפה פון אבלאווע און ארעסטן וועלן אויפהערן צו בושעווען אין דרויסן. לייג צו דיין אויער צו מיין תפלה, פארמייד פון מיר א רפואה שלימה, פארלענגער מיין שלאפקייט און באשיץ מיך פון די הענט פון די מקטרגים און כאפער, אמן סלה.

און איך האב מיך דא צעלייגט ווי ביים טאטן אין ווינגארטן, פארזארגט מיט אלע וואוילטאגן. אפילו מיט מוזיק האט מען מיך פארזארגט. טאג ווי נאכט זיינען דא אנגעגאנגען ווייך־קאנצערטן, אינטערנאציאנאלע פיין־כאראלן און דער עיקרשט הוסט־סימפאניעס פון אלערליי קולות און אינסטרומענטן: פארקייכטע, כריפנדיקע, פארלייכצטע, שלוקערצדיקע הוסטן מיט שפייעכץ באפארבטע.

איך האב שוין געקאנט דערקענען יעדן הוסט לויט זיין כאראקטער, ריטם און טעמבער און צו וועלכער נאציע ער געהערט. איך האב שוין גע־וואוסט, צי דער הוסט איז פון אן איטאליענער, פראנצויז, שפאניער אדער דאס איז דער עכט יידישלעכער יאדושליווער הוסט.

און געשטארבן איז מען דא שטארק. אין ריטייל און אין האלסייל.

נעכטן אוונט, פארן שלאפן־גיין, האט מיין שכן אפגעזאגט וודוי און זיך גענומען צו זיין גסיסה־ארבעט. צוערשט העכער, נאכדעם שטילער, פיאניסימא. דער זייגער אויפן וואנט האט אים אויסגעציילט זיינע לעצטע רגעס, און ער איז אנטשלאפן געווארן. איך בין אויך איינגעשלאפן. נישט מער, איך בין אין דער פרי אויפגעשטאנען עסן פרישטיק און ער נישט.

איך האב זיך צוגעקוקט צו דעם דאזיקן שטארב־פאבריקל, און עס האט מיך דורכגענומען א גרויס פארדרוס.

עס האט מיך פארדראסן אלמאי דער גאנצער ענין פון טויט איז ביי מיר אזוי וואכעדיק געווארן. אלמאי איך האב פארלארן דעם דרך ארץ

פֿאַר זיין מאַיעסטעט דעם טויט. סטייטש! אַזאַ גרויסע זאַך ווי דער טויט, וואָס איך האָב פון אים געהאַלטן אַן עולם ומלואו, און וואָס אַסקאַר אוואיילד זאָגט אויף דעם, אַז נאָך ליבע איז ער, דער טויט, די וויכטיקסטע און לעבעדיקסטע זאַך אין לעבן — איצט האָט ער ביי מיר פֿאַרלוירן זיין חשיבות. פֿאַרלוירן זיין רייץ, זיין מיסטיק, זיין סודותדיקייט, און איך האָב געפילט, אַז נאָך אַ ביסל און איך וועל ווערן אַזוי גלייכגילטיק צום טויט, ווי אַ שמש פון חברה־קדישא.

און דאָס האָט מיך פֿאַרדראָסן.

און נאָך אַן אַנטוישונג האָב איך געהאָט: אויפן געביט פון קראַנקן־שוועסטעריי. פון דער ליטעראַטור, פון די מעשה־ביכלעך און בכלל פון יעדער שפּיטאָל באַשרייבונג, האָב איך געוואוסט, אַז קראַנקען־שוועסטער זיינען על פּי רוב, שיינע, יונגע, סימפּאַטישע, מילדע און בלאָנדע פרויען, און אַז זיי פֿאַרליבן זיך אין חולה און דער חולה אין זיי אוך זיי זיינען זייער באַרמהערציק. זיי לייגן אַרויף זייער וואַרעמע האַנט אויפן קאָלטן שטערן פון חולה, אָדער פֿאַרקערט, זייער קאָלטע האַנט אויפן היציקן שטערן פון חולה, און זיי קילן און זיי טרייסטן און זיי קוויקן; און אַז אַ ליבער שמייכל שוועבט שטענדיק אויף זייערע ראָזע ליפּן, וכדומה אַזעלכע אילוזיעס וואָס מען לייענט אָפט אין ראָמאַנען און מען זעט עס אין די מואוויס.

אָבער דאָ איז עס נישט אַזוי געווען.

דאָ איז דער גאַנצער סטעף פון די קראַנקען־שוועסטער געווען גרינטלעכע מיאוסקייט, אָלטע און זויערע נאָנעס אין שווארצע אַנגעפּוישטע קליידער און פֿאַרטוכער, ווי אין יעדער קלייד וואָלט געווען אַ גאַנצער סטויג היי. די גרויסע בריים־ראַנדיקע הייבן אויף די קעפּ, ווי שירעמס, האָבן אָנגעטראָגן אַ חושך. נאָר אַ מעלה האָבן זיי געהאָט, וואָס זיי האָבן פֿארשטעלט אַ ביסל די פנימער פון די נאָנעס. גם זו לטובה. זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט ווי גרויסע פלעדערמייז, נישט געקוקט קיינעם אין די אויגן, געווען צע־כעסט, פֿאַרביסן, ווי מען וואָלט זיי געקוילעט די קאָפּאָטע.

איך האָב נישט געזען, אַז זיי זאָלן עמעצן זאָגן אַ גוט וואָרט, אַ טרייסט וואָרט. נאָר האָבן זיי דערזען, אַז עמיצער גוססט, איז מען שוין געווען ביי

זיך בעט מיטן גלח, מיט אַנגעצונדענע ליכט און מען האָט געפרעפלט א תפילה.

בכלל האָבן זיי, דוכט זיך, דאָ מער אָפגעגעבן זיך מיט דער זינדיקער נשמה פון חולה אייבער מיט זיין קראַנקן גוף.

צוויי שעה אין טאָג, פון 1 ביז 3, איז דער שפיטאָל געווען אָפן פאר באַזוכער, איבערהויפט פאַר קרובים, וואָס פלעגן קומען באַזוכן די קראַנקע. א שעה פריער פאַרן עפענען דעם טויער, פלעגן שוין שטיין שערענגעס מיט מענטשן מיט פעקלעך אין די הענט און רייסן זיך אין אינעווייניק.

אין איין מינוט פלעגן אַלע זאַלן, אין אַלע אָפטיילונגען פון שפיטאָל ווערן אָנגעפילט מיט מענטשן. יעדעס בעטל פלעגט ווערן אַרומגערינגלט מיט באַזוכער. אויך ביי מיין בעטל איז געשטאַנען א געזעמל ווילד־פרעמדע מענטשן, וואָס האָבן זיך אָנגעגעבן אַלס נאָענטע קרובים. איינער האָט מיך אָנגערופן „פעטער", א צווייטער „קאָזין", א דריטער „שוואָגער", „גלידשוועסטערקינד" און איינע, א יונג, שיין מיידל, האָט מיך אפילו אָנגערופן „חתן". „מיין טייערער, מיין ליבער חתן". מיך אָנגערופן אפילו ביים נאָמען „טונקעלער" (פון וואָנען האָבן זיי געוואוסט מיין נאָמען?) אוז אַלע האָבן זיי מיר דערלאַנגט מתנות, נאָכגעפרעגט זיך אויף מיין זעלבסט־פילונג, אויף מיין טעמפּעראַטור, וועגן מיין מאָגן, אָנאַליזע, געטאָפט מיר דעם שטערן, דעם דופק אוז באַשאָטן מיך מיט עצות, ווי אַזוי איך זאָל אינגיכן... נישט־געזונט ווערן אוז בלייבן לענגער אויפן קראַנקן־בעט.

איך בין געלעגן א מטושטשער אוז נישט פאַרשטאַנען וואָס דאָ טוט זיך. נישט אָנדערש, אַז דאָס זיינען בילדער פון היץ, א פראַדוקט פון מיין צעהיצטער פאַנטאַזיע. וואַרעם, היתכן, א גאָנצע שטאָט זאָל פלוצלונג ווערן באַהערשט מיט פריינטלעכקייט צו קראַנקע אוז אויסברעכן אין אַזא רירנדן עקסטאַז פאַר דער הייליקער מצווה פון ביקור־חולים?

אין דער אמתן האָט עס מיר הנאה געטאָן. אין א שפיטאָל באַשרייבונג איז מער ווי יושר ס׳זאָל זיך אַרייננאַפּן א בילד פון היץ־פאַנטאַזיע. שרייבער האָבן זייער ליב צו שילדערן ווי זייער העלד רעדט פון היץ, פון משוגעת,

פון חלומות, וויזיאָנען און נאָך אַזעלכע זאַכן. איך קען אַ ראַמאַניסט, וואָס אַז עס פאַרפעלט אים פאָדים און ער האָט שוין נישט וואָס צו זאָגן, נעמט ער זיין העלד, מאַכט אים קראַנק אויף אַ הויכער טעמפּעראַטור און לאָזט אים רעדן פון היץ, פאַר פייער און פאַר וואַסער, אויף אַ שטח פון צען זיקטלעך. און טאָמער האָט ער נאָך אַלץ ניט וואָס צו זאָגן, נעמט ער אַ צווייטן העלד, לייגט אים שלאָפן און לאָזט אים חלומען פינצטערע חלומות אויף פוסטע וועלדער און פוסטע פעלדער — ווידער אויף אַ שטח פון 15 זייטלעך. און טאָמער דאָס איז אויך נישט גענוג, נעמט ער אַ דריטן העלד און מאַכט אים משוגע און לאָזט אים באַלעבעטשן לאַנגע אויסטערלישע משוגעתן און אומגעלומפּערטע פלוידעריין אויף גאַנצע 20 זייטן, אַ חוץ אויסגעשרייַ־צייכנס און פּינטעלעך. איז דאָך אַ יושר, אַז מיין שפּיטאָל באַשרייבונג זאָל אויך באַרייכערט ווערן מיט אַזעלכע וואונדערלעכע אַב־סורדאָלע פאַנטאַזיעס. וואַרעם, וויבאַלד פאַנטאַזיע איז דאָך ניט שייך. אויב פאַנטאַזיע לאָזט מיך.

באַלד איז מיר אַלץ קלאָר געוואָרן. ניין, עס איז נישט קיין היץ און נישט קיין פיבער־בילדער. עס איז אַ ניכטערע, טרויעריק־רעאַלע ווירק־לעכקייט.

אָט די אַלע ווילד־פרעמדע מענטשן און קלאַמפּערשטיקע קרובים, וואָס זיינען אַנגעלאָפן מיט מתנות און מיט אימפּעט מיך און אַנדערע מבקר־חולה זיין, זיינען — אַנטלאָפענע פון דער גאַס, וואו עס בושעוועט די עפּידעמיע פון אָבלאָווּעס, אַרעסטן און מענטשן־כאַפּעריי, וואָס, ווי געווינלעך, פלעגט עס פון 1 ביז 3 דערגרייכן די העכסטע שטופּע און וואָס יידן פלעגן עס אַנרופן די גרויסע „אָבלאָווּע־מלכה".

האָבן די מענטשן געזוכט אַ מקום־מקלט און דער מקום־מקלט איז געווען אונדזער שפּיטאָל. אַהער האָבן די כאַפּער ניט געטאָרט דערגרייכן און די מענטשן דאָ זיינען געווען אומבאַרירלעך.

דערפאַר איז מען אַהער געלאָפן, אַ שטייגער ווי אַ פרעמדער, אַ הונגע־ריקער מענטש לויפט אַריין אויף אַ פרעמדער חתונה אָלס נאָענטער מחותן,

איז צעיאַכמערט פון שמחה, קושט זיך אַן מיט דער כלה און עסט זיך אַן מיט אַ חופה וועטשערע.

מיין נאַמען האָבן זיי, מיינע „קרובים", אויסגעפונען אויף דעם טאָפל, וואָס איז געהאַנגען אויף מיין בעט מיט דעם געבוי אויפגעשריבענעם גאַנג פון מיין קראַנקהייט.

און נאָך האָב איך אויסגעפונען, אַז אַ סך פון די יידישע חולאים, וואָס ליגן דאָ אויף די בעטלעך, זיינען אויך פון די דאָזיקע וואָס האָבן זיך געפרואוט ראַטעוועז פון דער דרויסנדיקער אָבלאָוע־עפידעמיע. אויך די דאָקטוירים האָבן זיך דערוואוסט וועגן דעם נייעם מין פּאַציענטן און אַ נאַמען האָבן זיי געהאַט פּאַר דער דאָזיקער קרענק — „אָבלאָוע־אַנטריניקוס".

און עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ רייניקונג. נישט חלילה, אַ סאַניטאַרישע אָדער אַ היגיענישע רייניקונג, וואָס דאָס וואָלט געווען אַ פאַרלעצונג פון דער אַלטער פראַנצויזישער טראַדיציע... נאָר פשוט, מען האָט גענומען אויסשרייבן און משלח זיין די דאָזיקע קראַנקע פון שפּיטאָל. פאַרשטייט זיך, מיך אויך בתוכם.

הילפס־קאָמיטעט פאַר פליכטלינגען

אַז איך בין אַרויס פון שפּיטאָל, האָט זיך מיר דער גאַנצער דרויסן פאַרגעשטעלט ווי אין גרויסער וויי־געשריי פון פראַגע־צייכנס? וואוהין גייט מען? וואוהין לויפט מען? ווער באַהאַלט מען זיך?

אין די אויערן האָבן מיר נאָך געבויערט די בייזע התראות פון דער פּרעפעקטור און אירע יוצר משרתים.

דער פּרעפעקט — (גאַווערנאָר) האָט געווארנט מיט אַ שטרענגען בייזער: אויב מען כאַפט מיר נאָך אין מאָל, גיי איך אין לאַגער אַריין.

אַ צווייטער באַאַמטער האָט נאָך צוגעגעבן:

— דאָס וועט זיין ניט סתם אַ לאַגער, נאָר אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער!

אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער! פאַרשטאַנען?!

אַ דריטער באַאַמטער, מיט אַ פּנים פון אַ פויגל, מיט קרומע וואָנסעלעך, האָט שטאַרק מסביר געווען:

—דאָס וועט זיין אַ דיסציפּלינאַר־לאַגער מיט שטעכעוודיקע דראָט, אַן אורלויב, מיט צוואַנגס־אַרבעט.

און אַ פערטער האָט געראַדט מיט אַ סאַדיסטיש שמייכעלע:

— מיר'ן אייך שיקן אין אַפריקע. אירט דאַרט בויען אַן אייזנבאַן ליניע.

און דער גאַנצער אַנטאַמבל האָט צוגעהאַלפן:

— אַן אייזנבאַן־ליניע איבערן מדבר סאַהאַראַ.

— מיט שלאַנגען און עקדישן.

— צווישן לייבן און לעמפערטן.

מען קען ניט זאָגן, אַז דער דאָזיקער פּזמון זאָל מיר זיין צום הארצן. מחמת איך האָב געוואוסט, אַז לויט מיין פּיזישן און גייסטיקן צושטאַנד

און ליטווישער אפשטאמונג (באברויסק, מינסקער גובערניע), וועט מיר דער אפריקאנישער טראפישער קלימאט זיין א ביסל אומגעזונט; און בויען אן אייזנבאן־ליניע איבער דעם מדבר סאהארא וועט אויך זיין פאר מיר א ביסל ניט צו דער האנט.

און וואס שייך לייבן און לעמפערטן, זיינען זיי אויך ניט קיין פאסיקע חברותא פאר מיר, ווייל בטבע בין איך (אפילו מיט א היימישן הונט אויך ניט שוה בשוה.

דעריבער איז פאר מיר די פראגע געשטאנען אין פולן ברען אזן גלאנץ: — וואוהין גייט מען? און וועמען פרעגט מען? און וואו געפינט מען א מקום מקלט?

איז ביי מיר געבליבן צו גיין אין יידישן פליכטלינג־קאמיטעט. אין דער שטאט האט צו יענער צייט עקזיסטירט א שטאטישער פליכטלינג־קאמיטעט, וועלן מיר גיין אהין זיך שואל־עצה זיין.

מיט גרויס פרייד האב (איך זיך געלאזן גיין צו יענער גאס צו, וואו ס'געפינט זיך דער קאמיטעט. די שעה איז נאך געווען א פריע. די גאסן זיינען געווען ליידיק. די שטאטישע מערק און שפיז־האלעס זיינען געווען פוסט פון מענטשן אזן פון סחורות. דער האנדל איז בכלל געווען אפגע־שטארבן. די האלעס אזן שפיז־קראמען ארום האבן געקוקט בלינד מיט זייערע אפענע טירן־לעכער. וואו ניט וואו איז געשטאנען א ריי ביי א שטיקל האראן קעז. אן אלטע מארק־הענדלערין האט זיך ארומגעטראגן מיט א פארדארטן ציטרין צום פארקויפן. אויף א קורצן בענקל איז געזעסן א שוסטער אזן געלייגט א גומענעם זויל אויף אן אלטן שוך. איבער די טירן פון אייניקע האלעס זיינען נאך געהאנגען די אלט־פארגעסענע שילדן: מילכוואראג", „פלייש", „פיש", „קאלבאס", וואס האבן געטריבן ביטערן חוזק אזן קאטאוועס אזן עס האט זיך געדוכט, אז די אלע אפענע לעכער האבן געלאכט מיט א מעפיסטאפעלשן געלעכטער.

די שעה, ווי געזאגט, איז נאך געווען א פריע. די מענטשן־יענער האבן נאך מסתמא געהט פון נעכטיקע אבלאווס אזן נאך ניט ארויס צום מענטשן־יאגד. איך האב מיך געשארט ביי די וועגט, זיך געגנבעט דורך די הינטער

געסלעך, ביז איך בין צוגעקומען צום הויז, וואו עס האָט זיך געפונען דער קאָמיטעט.

דער אַרײַנגאַנג איז געווען באַלאַגערט פון פליכטלינגע. בלייבע, דער־שראָקענע, מידע, מיט אויסגעלאָשענע אויגן; אײניקע זײנען נאָך געשטאַנען פון מיטן נאַכט. פאַרשמאַכטע העלדזער האָבן געברומט אַ שטייגער ווי די אמאליקע רוימישע מאַסן:

— ברויט און — לאַגער!

אַרום עלף אַ זייגער האָט אַ גרופע יונגערמאַן געעפנט די טיר. די טעטיקייט פון קאָמיטעט האָט זיך אָנגעהויבן. מען האָט אונדז אַרײַנגעלאָזן אין הויף.

די אַרגאַניזירונג פון דער קאָמיטעט־טעטיקייט איז געווען זייער קלוג. די אָנפירערשאַפט איז באַשטאַנען פון דריי דירעקטאָרן. אײנער דער גראָן־ראַבען פון שטאָט, אַ ייד מיט אַ שוואַרץ בערדל וואָס האָט געריידט (ניט דאָס בערדל, נאָר דער ראַבען) נאָר העברעאיש און דווקא מיט דער הברה ספרדית. דער צווייטער, אַ רב פון בריסל, אַ ייד אַ כעסן, וואָס האָט גערעדט נאָר פראַנצויזיש. און אַ דריטער — דער ראש פון דער געמיינדע, אַ ייד וואָס שטאַמט פון דער פראַנצויזישער מאַראָקא, און רעדט נאָר שפּאַניש. ווייטער איז געווען אַ סעקרעטאָר, אַ דאָרער אויסגעצויגענער יונגערמאַן מיט אַ טאַליע, מיט אַ פּנים פון קאָפּיטאַן דרייפוס: קלייניע וואָנסעלעך, אַ צוויקער אויף אַ שוואַרצן בענדל, מיט לאַקירטע נעגל און אַ מילכיקן קול. ער שטאַמט פון ערגעץ אַ קליין שטעטל אין נאָרמאַנדיע.

די טאַקטיק פון דעם קאָמיטעט איז געווען איינגעשטעלט אויף פאַלגנ־דיקן דיפּלאָמאַטישן שטייגער:

אויב דער פליכטלינג איז געווען אַ פראַנצויזישער ייד, האָט אים אויפ־גענומען דער גראָן־ראַבען און מיט אים גערעדט העברעאיש מיט דער הברה ספרדית. אויב דער פליכטלינג איז געווען אַ רומענישער ייד, האָט אים אויפגענומען דער בריסעלער רב און גערעדט מיט אים פראַנצויזיש אָדער פלעמיש. אויב אָבער דער פליכטלינג איז געווען אַ רוסישער אָדער

פּוילישער ייד, האָט אים אויפגענומען דער ראש פון דער געמיינדע אין געריכט מיט אים שפּאַניש אָדער פּאָרטוגעזיש.

די טירן צו די אינעווייניקסטע חדרים זיינען נאָך געווען פּאַרמאַכט. דערווייל האָט אייגער אַ גאַליציאַנער פּליכטלינג, וואָס איז געשטאַנען ענג צוגעשפּאַרט צו מיר, מיר מסביר געווען דעם מהות פון קאַמיטעט און זיין כאַראַקטער.

— דער קאַמיטעט — האָט ער געזאָגט — באַשטייט פון די היגע פּראָמינענטע יאַהודים. זייער אויפגאַבע איז צו שטיצן די אומגליקלעכע פּליכטלינגע. נאָר זיי האָבן אַ פּרינציפּ: ניט צו געבן קיין אייגן געלט, סיידן דער „דזשאָינט" וועט געבן. גיט דער „דזשאָינט", גיבן זיי אויך. שיקט דער „דזשאָינט" אַריין עטלעכע דאָלער וועלט אין קאַמיטעט לעבעדיק. עס קומען צו לויפן די פּילאַנטראָפּן פון שטאָט און מען נעמט אויסטיילן שטיצע, מען וועדט שטאַרק פּאַרנומען און עס ווערט אַ גאַריאַטשקע ווי אין אַ קליינשטעטלדיקן מצה־פּאַדריאַד ערב פּסח. לעצטנס האָט דער „דזשאָינט" אַפּנים זיך פּאַרשפּעטיקט מיט זיין אויסצאָלונג, מחמת שוין אַ וואָך צייט אַז איך קום אַהער, שטיי אָפּ שעה'ן און באַקום ניט אַ פּרוטה. ניטאָ צו וועמען אַ וואָרט צו רעדן.

איין זאָך האָט דער קאַמיטעט אויפגעטאָן אַ גוטע זאָך. ער האָט געפּועלט בייַ דער וויישי רעגירונג מען זאָל עפענען אַ יידישן לאַגער. דער היינטיקער אַנגעלאָפּ אַהער איז: מען וויל זיך פּאַרשרייבן אין לאַגער אַריין. מען האָט שוין קיין כוח ניט צו די אָבלאַווע.

דער עולם אין הויף איז געוואָקסן ווי אויף הייוון.

דאָס גערעדעריי האָט זיך געשטאַרקט און איינער דעם אַנדערן האָט אַריינגערעדט אין פּנים אַריין מיט גאַל און ביטערניש.

אַ וויבל האָט געוויזן אויף איר קינד מיט אַן אָלט פּנימל און געקלאָגט:

— שוין וואָכן ווי עס האָט ניט געהאָט קיין טראָפּן מילך אין מיילכל. איך וואָלט שוין וועלן גיין אין יידישן לאַגער. אפשר וועט דאָרטן זיין כאָטש אַ טראָפּן מילך.

— און איך קום פון פראַנט. געלעגן אין שפּיטאָל. 75 קילאָמעטער דורכגעמאַכט צופוס — האָט געטענהט אַ יונגערמאַן אין אַ זעלנערישן מונדיר — און איך האָב ניט וואו איבערצונעמען.

אַן עלטערער ייד מיט אַ בעזים־באָרד אויף דאָרע באַקן האָט געריבן מיט אַ צעכראַשקעט קול:

אַ שטאָט קיין עין הרע מיט אַ יידישער עדה זאָל ניט האָבן קיין שטיקל כשר קיך. שוין צווי יאָר אַז מען לעבט אויף ברויט מיט טיי. איך וויים? אפשר אין יידישן לאַגער וועל איך האָבן אַ לעפל געקאָכטס. מען זאָגט, דאָרטן איז דאָ אַ כשרע קיך.

— אַז מען איז אַן אַ שפּראַך, אַ שטומע צונג — העלפט אים אַ יידענע, קענטיק זיין ווייב — אַ שטראָף פון גאָט, באַדאַרף מען אַרײַנפאַלן צווישן פראַנצויזן גאָר. וועך קען פראַנצויזיש, וועך? און צו וואָס דאַרף מען האָבן אויף דער וועלט אַזויפיל לשונות? אַ מער וואָלט מען רעדן אויף רוסיש, אַזוי ווי ביי אונדז אין פּאָדוואָלאָטשיסק, וואָלט מען פאַרשטאַנען וואָס מען רעדט. אין יידישן לאַגער וועלן מיר כאָטש זיין צווישן אייגענע.

דאָס גערעדעריי און טענות האָבן נעראַלט ווי אַ וואַקסנדיקער געוויטער, ווי שטאַרקע וואַסערן באַרג אַראָפּ. דאָס בענקעניש נאָך אַ לאַגער איז געווען אין לשער.

אין טיר האָט זיך באַוויזן דער סעקרעטאַר מיט דער טאַליע און געמאַלדן אין אַ שלעכטן דייטש:

— קיין גאָלט וועט היינט קיינער ניט קריגן. היינט וועט מען בלויז אייגשרייבן די פליכטלינגע, וואָס ווילן גיין אין יידישן לאַגער.

איך בין צוגעגאַנגען צום סעקרעטאַר און האָב אים געוויזן מיין קאָרטע, אַז איך בין אַ צייטונג־מענטש און אַ שרייבער.

ער האָט מיך אַרײַנגעבעטן אין זיין קאָבינעט און פאַרפירט מיט מיר אַן אינטעליגענטן שמועס.

דער סעקרעטאַר האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ באַרעדעוודיקן מענטשן מיט אַ גלאָטן צונג און מיט אַן אייזערנער לאָגיק.

— איר זענט אַ זשורנאַליסט? נו, יאָ. דאָס האָב איך גלייך פֿאַרשטאַנען אַזוי גלייך ווי איר האָט מיר געוויזן אייער קאָרעספּאָנדענץ־קאָרטע. איך בין אויך אַ זשורנאַליסט. איך שרייב אין מיין שטעטלדיקן וואָכנבלאַט „לאַ ווי די מאַנפּעליע". איצט בין איך געווארן־אַל־סעקרעטאַר פון אונדזער פֿליכטלינג־קאָמיטעט. אַ שווערע אַרבעט. עס איז אַ גרויסער רחמנות —

— אויף די פֿליכטלינגע?

— ניין, אויף דעם קאָמיטעט. מיר האָבן ניט קיין געלט. דער „דזשאָינט" האָט נאָך ניט צוגעשיקט זיין סובווענץ. און מיר, פֿראָנצויזישע יידן, האָבן אַ פּרינציפּ: ניט צו געבן קיין אייגן געלט. מיר זיינען ניט ווי די אָסט־יידן, וואָס האָבן ניט קיין פּרינציפּן... אָך, די אָסט־יידן! מילא, אַז זיי זיינען זיך געזעסן אינדערהיים, איז נאָך געווען אַ האַלבע צרה. אָבער איצט, אַז זיי האָבן זיך פֿאַרשפּרייט איבער דער וועלט, איז דאָך שרעקלעך. זיי טענהן: זיי זיינען וואַנדערער, פֿליכטלינגע. און איך פֿאַרשטיי ניט, אַז וואַנדערער איז וואָס? דאַרפן זיי זיך אַרומשלעפּן איבער דער וועלט? און אַז פֿליכטלינגע, קענען זיי ניט זיצן אויף אַן אָרט? דעם דאָזיקן געדאַנק האָב איך געשריבן אין אונדזער וואָכנבלאַט. אַלע האָבן מיר געלויבט דערפֿאַר. איר קאָנט עס אויסנוצן.

ער האָט אַ פּוץ געטאָן זיינע לאַקירטע נעגל און וויטער גערעדט:

— יאָ, און נאָך אַ פּרינציפּ האָבן מיר: גלייכהייט. אַלע פֿליכטלינגע זיינען ביי אונדז גלייך. אָט, למשל, איר. איר זייט אַ זשורנאַליסט און מסתמא אַן אינטעלעקטואַליסט אויך, פון דעסטוועגן שטייט איר ביי אונדז ניט נידעריקער פון אַלע אַנדערע פֿליכטלינגע, און איר זייט באַרעכטיקט צו באַקומען פון אונדז די זעלבע מאָס שטיצע וואָס אַלע. דאָס הייסט, קיינער קריגט ניט, קריגט איר אויך ניט.

— איך האָב דאָך איך געזאָגט, אַז איך בין ניט געקומען צוליב געלט. איך ווייל גיין אין יידישן לאַגער.

— אָ, אין לאַגער אַריין?

— נו, יאָ. איך וויל זיך רַאטעווען. עס שטייט מיר פֿאָר אַ קאָנצענ־
טראַציע לאָגער מיט שטעכל־דראָט; מען וויל מיך שיקן קיין צענטראַל־
אַפֿריקע צו בויען אַן אייזנבאַן ליניע אין דעם מדבר סאַהאַראַ, צווישן
לייבן און לעמפּערטן, און דאָס איז ניט מיין פּאַך און ניט מיין באַרוף.

— גוט, קומט מיט מיר.

ער האָט מיך אַרײַנגעפֿירט אין אַ גרעסערן צימער. ביי אַ גרינעם
טישל זיינען געזעסן די דריי אויבנדערמאָנטע דירעקטאָרן און געפֿירט אַ
מיטינג.

— דאָס איז אַ זשאָרגאָנישער זשורנאַליסט — האָט ער מיך פֿאָרגע־
שטעלט — ער וויל ניט קיין שטיצע, ער וויל גיין אין יידישן לאָגער.

— טאָוו מעאָד — האָט געזאָגט דער בריסעלער גראָן־ראַבען אין
העברעאיש.

— טרע ביען — האָט געזאָגט דער בריסעלער רב אין פראַנצויזיש.

— מאי ביען — האָט געזאָגט דער ראש פון דער געמיינדע אין שפּאַניש.

דער סעקרעטאָר האָט מיר אָנגעשריבן אַ בריוו צום דירעקטאָר פון
לאָגער. דער וויצע־פּרעזידענט האָט אים אַרײַנגעלייגט אין אַ קאָנווערט.
דער פּרעזידענט האָט אָנגעקלעפּט אַ מאַרקע און דער ראש פון געמיינדע האָט
מיר אים דערלאָנגט, ווי מען טראָגט אונטער אַ זייער חשובן דיפּלאָם.

ער האָט מיך באַגלייט צום טיר און זיך געזעגנט:

— פֿאָרט געזונטערהייט. איך האָף, אַז איר וועט זיין צופֿרידן. איר
וועט זיין צווישן אייגענע. איר וועט האָבן אַ סך שטאָף צו שרייבן.

— און עסן אויך?

— האָפֿנטלעך.

איך בין געווען איבערגליקלעך.

ענדלעך וועל איך שוין פֿטור ווערן פון די אָבלאָווס. זאָל שוין זיין
וואָס עס איז. זאָל זיין צווישן פּליי און וואָנצן. אַלץ בעסער ווי צווישן
מענטשן־יעגער פון פּעטענס רעגירונג און פון די לייבן און לעמפּערטן אין
מדבר סאַהאַראַ.

אין יידישן לאַגער

אַז עס גייט, גייט עס מיט אַלעמען.

איז דווקא אויסגעפאַלן אַ ווינטער, אַז מען זאָל באַהיט ווערן. קאַלט, אַז אַן אייז־בער האָט געקאָנט דערפרוירן ווערן.

פונקט ווען הונדערטער טויזנטער מענטשן וואָנדערן נאָקעט און באַר־וועס, אַז אַ דאַך איבערן קאָפּ, איז אַראָפגעפאַלן אַ סיבירער ווינטער מיט שניי און פרעסט, וואָס דרום פראַנקרייך געדענקט עס נישט פון קדמונים.

פאַרשטייט זיך, אַז אויך אין דעם זיינען מיר פליכטלינגע שולדיק. נישט אַנדערש, אַז נאָר די פליכטלינגע האָבן פאַרשלעפּט אַהער די קעלטן מיט די פרעסט מיט זאָוערוכעס, זיינען די איינוואוינער געווען אויף אונדז אש להבה.

און פונקט אין די דאָזיקע קעלטן האָב איך באַדאַרפט אַריינקומען אין לאַגער.

דער ערשטער ברוך־הבא איז געווען: מען האָט ביי מיר צוגענומען די שפּיץ־קאַרטע. דאָס הייסט, אַז דאָ אין לאַגער באַדאַרף מען נישט קויפן קיין עסן. מען וועט מיך שוין אויסהאַלטן אויף זייער אייגענע קעסט.

דער לאַגער האָט געהייסן „קעמפּ דע ברענס".

דאָס איז געווען אַ נידעריקער פּלאַץ, צופוסנס פון אַ בערגיק שטעטל מיט דעם נאָמען גאַיאַק.

צוואַנציק הילצערנע צעלעכערטע באַראַקן זיינען געשטאַנען און זיך געוויקט אין אַ טיפער בלאָטע. אין יעדן באַראַק האָבן זיך געפונען הונדערט פאַרשוין. נמצא, אַז אין לאַגער האָבן זיך געפונען 2000 נפשות. 15 הונ־דערט יידן און 500 שפּאַניער.

פון דירעקציע אפיס האט מען מיך געפירט אין דער זשאנדארמעריע־אפטיילונג. דא האט מען מיר געגעבן א נומער פאר מיין פערזענלעכקייט־ווען אליין, א נומער פון מיין באראק, א נומער פון מיין מאלצייט־טיש, א נומער פאר מיין געלעגער, פאר מיין שטרויענעם סעניק, און איך האב דערפילט, אז איך בין שוין אויס מענטש, נאר בלויז א נומער. נומער 1211.

אז איך בין ארויס פון דער זשאנדארמעריע איז שוין געווען מיטאג־צייט. דא האט זיך פאר מיר אנטפלעקט א מערקווירדיקע פאנארמע.

צווישן טויזנט מענטשן, אלטע, יונגע, וויבער און קינדער, אפגעריסענע, קרוזה־בלועהדיקע, ארומגעווייקלט אין שמאטעס, א שטייגער ווי נאפאלעאנס ארמיי, וואס איז אפגעטראטן פון מאסקווע, האבן געטאפטשעט אין דער בלאטע מיט גרויס איילעניש און געשטראמט צום דעם לאנגן באראק, וואס האט געטראגן דעם קלינגענדיקן נאמען „קיך און שפייז־פאוויליאן".

אין די ענט האט יעדער איינער געטראגן זיין עמערל, דאס פיצל אויסגעטיילט ברויט, דעם לעפל־גאפל. איניקע האבן נאך מיטגעטראגן א ציבעלע, א קנאבל, כדי צו באריכטערן דעם מאלצייט.

קולות זיינען געגאנגען ביזן הימל. א געמיש פון אלערליי שטימען, שפראכן, דיאלעקטן. און איינער דעם אנדערן האט אנגעזאגט די בשורה: עסן! עסן! עסן!

דער שטראם האט מיך מיטגעשלעפט, מיך אוועקגעזעצט ביי א לאנגן ברודיקן, פארגאסענעם טיש. מען האט דערלאנגט א טעלער מיט לעבלעכע וואסער, אריינגעבראקט שטיקלעך פארעלטערטע ריבן, פארגעלט מיט שלעכטן בוימל — דאס איז געווען א פאטראוע וואס אויפן לאגער־לשון האט עס געהייסן „בוליאן".

אח, ווי געווינלעך, בין איך דערקענט געווארן פון מיינעם א לאנדס־מאן פון פוילן. קענטיק א פארערער פון מיין טאלאנט.

ער איז אנגעקומען צו מיר און מיט גרויס יראת־הכבוד און באגייס־טערונג האט ער מיר אונטערגעטראגן א שטיקל קנאבל.

— נאט איך, פאניע, רייבט אן מיט דעם קנאבל אייער ברויט, דאס וועט אייך מאכן אפעטיט.

דער יונגערמאַן האָט מיך געזומען מקרב זיין. ער האָט מיר געוויזן מיין אייגנקומעניש, געלערנט ווי זיך נוהג זיין אין לאַגער. מחמת ער איז שוין געניט. ער איז שוין אויסן געווען עטלעכע לאָגערן מיט אַלע פּאַדשאַנדקעס און האָט מיך שטאַרק געטרייסט, אַז איך וועל דאָ האָבן אַ ים מיט שטאָף צו באַשרייבן.

מיר זיינען געקראָכן איבער די אָנגעפרוירענע בלאָטעס, און ער האָט מיר אויסדעקלאָמירט אַ לידל, זיינס אַן אייגן לידל וואָס ער האָט אַליין פּאַרפּאַסט, מחמת ער שרייבט לידער, שרייבט ער. ער איז אַ פּאָעט.

— עס איז טאַקע, זאָגט ער, ווי איך האָב געשריבן אין מיינס אָן אָריגינעל לידל:

אָט דעם גרויסן לאַגער בלאָטע
האָט מען אונדז אַוועקגעגעבן;
נעמט מען צו דעם לאַגער בלאָטע,
נעמט מען צו אויך אונדזער לעבן.

אמת דעם אינהאַלט האָט ער אָנטנומען ביי רייזינען. מחמת ביי רייזינען איז אויך פּאַראַן אַזאַ לידל:

אָט דעם גרויסן מאַרק פון בלאָטע
האָט מען אונדז אַוועקגעגעבן.
נעמט מען צו דעם מאַרק פול בלאָטע,
נעמט מען צו אויך אונדזער לעבן.

ער האָט נאָר פּאַרביטן דאָס וואָרט „מאַרק" אויף „לאַגער" איז עס געווארן זיינס אַ לידל.

נאָכדעם האָבן מיר געזומען גיין איבער די באַראַקן.

— דאָ איז אַ ביסל ענגלעך — זאָג איך צו מיין באַגלייטער.

— אַלץ הייסט ענג. שטענדיק איז מען דאָ אונטער פּרעמדע אויגן. מען קען זיך אפילו מיט אַן אייגן ווייב ניט צעקריגן.

דאָס איז מיין אייגענער וויץ — האָט ער צוגעגעבן — מחמת איך בין אַ סאַטיריקער אויך.

דער מעניו פון דעם אוונטברויט איז געווען דער זעלבער, באַגלייט מיט דעם זעלבן ליאַרם און געשרייען ווי צו מיטאָג.

מיין אַרט צום שלאָפן איז אויסגעפאַלן אויף אַן אויבערשטער נאַרע. סאַמע אונטערן דאַך.

פונקט ביי מיין קאָפּ איז געווען אַ לאָך אין בוידעם, וואָס האָט אַרייַנגעלאָזן אַ שטיק טונקל בלויען הימל מיט אַזוי פיל פראָסט און ווינט, אַז איך האָב געמיינט, איך ווער אַ קדוש.

אמת, ווען מען שלאָפט מיט נאַך הונדערט פּאָרשוין אין איין צימער, שאַדט ניט אַ ביסל וועניטילאַציע מיט אַ ביסל פרישע לופט. אָבער די לופט איז שוין געווען אַ ביסל צו שטאַרק.

איך האָב זיך געשטאַרקט, עלעהיי זאָל דוכטן, איך פּאָר מיט אַ נאַרד־פאָל עקספּעדיציע. איך האָב מיר פאַרגעשטעלט, אַז איך בין איינער פון די פראַנצויזישע סאָלדאַטן, וואָס טרעט אָפּ פון מאָסקווע. נאָכדעם האָב איך מיר געמאָלן טראָפישע בילדער, הייסע זאַמדן פון סאַהאַראַ, שוויץ־בעדער. מיין פּאָרשטעלונגס קראָפט האָט געאַרבעט אויף אַלע כלים. עס איז מיר אָבער דערפון ניט וואַרעמער געוואָרן.

אויף מאָרגן בין איך אויפגעשטאַנען מיט אַ הוסט, וואָס איז מיט יעדן טאָג געגאַנגען בארג ארויף. שטאַרק, שטאַרקער און נאָך שטאַרקער. איך בין אַוועק צום לאַגער־דאָקטאָר. דער דאָקטאָר האָט געהייסן דאָקטאָר וואָלף, אַן עלזאַסער ייד, אויך אַ פליכטלינג.

דער דאָקטאָר האָט מיך אויפגענומען זייער פרייַנטלעך. ער האָט שוין געהערט פון מיר. דער פּליטים קאָמיטעט האָט אים שוין מודיע געווען.

— מען דאַרף, — זאָגט ער — מיר שטעלן באַנקעס. איז, מילא, באַנקעס קאָן ער קריגן, נאָר וואו צו שטעלן איז נישטאָ וואו. דאָס הייסט, אַן אָרט, וואו צו שטעלן איז יאָ פאַראַן: אויף מיין רוקן, אויף מיינע זייטן, אויף מיין נאַקן; נאָר וואָס דען? נישטאָ קיין וואַרעם צימער. אין קראַנקן־צימער איז געפאַקט מיט חולאים. קראַנקע ליגן אויף דער ערד, ליגן אין היץ און גייען אויס פאָר קעלט.

וואָס זשע טוט מען? גוט. ער וועט מיך פירן אין קיך. דאָרטן איז דאָ אַן אייוועלע. דאָרט איז אַ ביסל וואַרעמלעך. דאָרט וועט ער מיר שטעלן באַנקעס.

האָט ער מיך אַריינגענומען אין קיך, מיר געהייסן זיך איבערבייגן איבערן טיש, אַנטפלעקט מיין פלייצע און אַרויפגעהאָקט מיט גרויס פּאַטאָס אַ פערציק שטיק באַנקעס.

כדי איך זאָל זיך ניט נודיען און האָבן וואָס צו טאָן, האָט מיר דער גוטער דאָקטאָר אונטערגערוקט אַ טעלער געקאָכטע פלוימען (זיי רופן עס: „אַמעריקאַנער פלוימען", מחמת זיי קומען פון אַמעריקע), און מיר גע־הייסן עסן.

— נאָט, לענט איך אונטער אייער האַרץ.

בין איך מיר אַזוי געזעסן, אַנגעלאָדן ווי אַ קעמל מיט אַ וואַלד געהאָקטע באַנקעס אויף מיין נאַקעטן רוקן, געשלונגען געטריקנטע פלוימען און זיך צוגעהערט ווי די באַנקעס ציען מחיה־נפשות.

אויף מאָרגן איז מיר שוין געוואָרן בעסער. זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ לעבן. דערפאָר אָבער האָט אַן אַנדער נפש ניט אויסגעהאַלטן. אַ קינד איז יענע נאַכט דערפרוירן געוואָרן אויף טויט.

אַ סומאַטאָכע איבערן גאַנצן לאַגער. אַ שטילער פראָטעסט־געמורמל האָט זיך געטראָגן פון מויל צו מויל. אָבער צו קיין עפּנטלעכן רעוואָלט איז נישט געקומען. מען האָט מורא געהאַט, ווייל מען האָט מתרה געווען, אַז קוים וואָס, וועט דער גאַנצער לאַגער איבערגעטראָגן ווערן אין אַן אַנדער לאַגער מיט שטעכיקע דראָט, מיט קאַרצערס, מיט אַלע גוטע זיבן זאַכן. האָט מען געקריצט די ציין און געגרייט זיך צו דער לוויה.

אויף מאָרגן פרי האָט מען געפירט דאָס קינד צו קבורה. כמעט די גאַנצע באַפעלקערונג פון לאַגער איז געגאַנגען צו דער לוויה. דער פרי־מאָרגן איז געווען אַ קאַלטער, אַ כמורנער. די באַגלייטער האָבן זיך געוויקלט אין שמאַטעס, געבורעט, געבויגן, נאַכגעגאַנגען דעם קליינעם מת. ס׳האָט

אויסגעזען, ווי הירשענבערגס „גלות בילד" וואלט אראפ פון לייוונט און זיך געלאזן אין וועג אריין.

צומאַרגס האָט מען מיר געגעבן נאָך צוויי קאָלדרעס. בין איך שוין געשלאָפן אונטער דריי קאָלדרעס, און ווען מען זאָל רעכענען, אז איך בין געשלאָפן אין מיין גאַנצן אָנטוּעכץ, אזוי צו זאָגן, אין „פאַלנער אַמוניציע", אין פאַלטאָ, קאַפּעליוש און אין זאָקן, אַרומגעוויקלט אין צוויי שאַליקעס — קאָן מען זאָגן, אז עס איז געווען נישט קיין שלאָף, נאָר אַ ריכטיקער תענוג, פון וועלכן איך האָב באַקומען אַ שטאַרקע פאַרקילונג, וועלכע האָט זיך כמעט געגרענעצט מיט אַ לונגען אָנטצינדונג.

נאָר ווידער לאָזן לעבן זאָל דער דאָקטאָר וואָלף. ער האָט געזומען כלאָפאָטשען ביי דער דירעקציע, אז היות איך קען נאָך שטאַרבן, וואָס דאָס וועט פאַרשאַפן טראָבל אין לאַגער, זאָל מען מיר דערלויבן זיך באַזעצן אין אַ דערבייאיקער שטעטל.

דער דאָקטאָר איז אַרײַנגעקומען צו מיר אין באַראָק, האָט מיך אָפּגע־רופן אין אַ ווינקל און געפרעגט:

— וועלכע קרענק, אַלזאָ, ווילט איר האָבן?

— וואָס הייסט? — האָב איך ניט פאַרשטאַנען.

— איך מיין — האָט ער געזאָגט — אויף וועלכער קרענק ווילט איר קרענקען? מחמת אום צו קריגן פאַר אייך אַ דערלויבענים אויף צו וואוינען אין אַ דערבייאיקער שטעטל, מוזט איר זיין קראַנק אויף אַ חשובע קרענק.

— כ׳וויים? — זאָג איך — קלייבט מיר אויס עפּעס אַ לייטישע קרענק. איך פאַרלאָז זיך אויף אייער געשמאַק.

ער האָט מיר אויסגעקליבן אַ קענסער.

מיט גרויסע שווערקייטן האָב איך געפונען אַ וואוינונג אין שטעטל. יעדן טאָג פלעג איך באַזוכן דעם לאַגער. ערשטנס צוליבן עסן, ווייל קויפן עסנווארג אָן אַ שפּייז קאָרטע אין שטעטל האָב איך ניט געקענט. און די שפּייז קאָרטע, ווי איך האָב אייך שוין געזאָגט, האָט די דירעקציע פון

לאָגער ביי מיר אַוועקגענומען. והשנית האָב איך געוואָלט זיצן צווישן מיינע ברידער. נישט קיין קליניקייט אַ קיבוץ פון טויזנט פינף הונדערט יידן. דאָס פאַלק ישראל אין מיניאַטור, מיט אַלע אירע שיכטן, קלאַסן, דיאַלעקטן, זיטן, קאַפריזן, מחלוקות, מיט הכל־בכל־כל.

אויפגעשטאַנען אין שטעטל און גלייך געלאָפן אין לאָגער. אַרומגע־קראָכן איבער די באַראָקן, נאָכגעקוקט דאָס לעבן פון די אינטערנירטע יידישע פאַמיליעס, וואָס זיינען פאַרמשפט צו לעבן אין ענגשאַפט און אין הונגער, וואָס קיינער פון זיי וויסן ניט וועז דער פּיין וועט זיך ענדיקן.

נאָטירלעך, דער הונגער האָט זיך געלאָזט פילן. אַ גרויסן אַרט האָבן פאַרנומען די געשפּרעכן וועגן עסן, וויי מען וואָלט וועלן מיט די געשפּרעכן פאַרשטאָפּן דעם הונגער: כאָטש רעדן וועגן עסן, וועז עסן איז געווען אַזוי קאַרג, אַזוי וויניק.

מען האָט זיך ביטער געוויצלט.

— יידן, היינט וועט מען געבן געבראָטענע הינדלעך.

— האָסטו געזען די בלינצעס מיט סמעטענע?

— און ווי איז ביי אייך אין דער כשר קיך? — פרעגט מען איינעם אַ פרומען יידן.

—שטרענג כשר: מען גיט גאָרנישט, איז במילא כשר למהדרין מן המהדרין.

— פופצן מענטשן פלעגן דאָך גיין ביי מיר צום טיש, ווי איז מיר?

— קלאָגט אַ יידענע.

אַ ווייבל גיט אַ פּאָטש מיט די הענט.

— קינדעלעך! די לעקאָכער וואָס איך פלעג באָקן!

— איך פלעג קומען פון דאָרף, — דערציילט אַ ייד, קענטיק אַ דאָרף פּעדלער — האָב איך דערלאַנגט מיין ווייב: נאָ, נאָ דיר אַ זייטל פליש, אַ קאָשיק אייער, אַ זעקל קאַרטאָפל. נאָ נעם און קאָך וועטשערע.

— אַ שטיקעלע שמאָלץ הערינג, איי, איי, איי! — פאַרבענקט זיך עמיצער.

— איצט עסן מיר צעפוילטע ריבן. חזירים האָבן דאָס ביי אונדז נישט געוואָלט עסן.

א פּאָר מאָל האָבן אויסגעבראָכן וויבערשע בונטן — ניט געווען קיין ביסל מילך פאַר די קינדער. וועד האָט נישט געזען דאָס מסירת נפש פון די וויבער פאַר די קינדער.

דאָן פלעגט שוין אַנקומען א שליח פון „דזשאָינט", און די מילך פראָגע פלעגט געלייזט ווערן.

א סך יידן האָבן דאָ געאַרבעט שווערע אַרבעט: געטריקנט די בלאָטעס, פּאַרריכט די בּאַראַקן, געברוקירט די גאַסן, געבויט בריקלעך. מען האָט געוואוסט, אַז דאָס בויט מען פּאַר אַנדערע. דער „דזשאָינט" האָט אַרייגגעלייגט אַזוי פיל געלט. און כך הווה. איצט איז דער לאָגער פאַרנומען פון פראָנצויזן פּאַר זיערע פליכטלינגע, און די יידן פון יידישן לאָגער זיינען צעשיקט אין אַנדערע לאָגערן, פּרימיטיווע, וויסטע. ווידער מסתמא צוצוגרייטן פּאַר בילכערע...

איך האָב דאָ געטראָפן בעלי מלאכות, וואָס זיצן אין די וויגקלעך אוך אַרבעטן בשתיקה, הגם עס איז פאַרבאָטן פּאַר פליכטלינגע צו אַרבעטן. איך האָב געזען אַן עלטערע דייטשישע פרוי, וואָס האָט געפירט א ציקל לעקציעס פאַר גרופּעס לאָגער־יוגנט וועגן „פרוידס טעאָריע". (די יידן האָבן זי גערופן: די פרוי וואָס דערציילט פון נחת אוך פון „פרוידן").

איך האָב געזען ביי א טישל זיצן דעם באַרצעלאָנער רב, האָבן ביי האָבן מיט ליטווישן ראש־ישיבה. ביידע האָבן זיך געשאָקלט אוך געלערנט פון א גמרא אַרויס. דער ערשטער אויף פראָנצויזיש, אוך דער צווייטער אין ליטוויש. ביידע האָבן געדרייט מיט די גראָבע פינגער, אוך ביידע האָבן זיך גוט פאַרשטאַנען.

א גרויסע פאַדערונג איז געווען אויף ביכער. דער דירעקטאָר האָט געקוועטשט מיט די פלייצעס:

— אין קיין איין לאָגער פאַדערט מען נישט אַזוי פיל ביכער. איך פאַרשטיי — אַז מען פאַדערט עסן. אַבער ביכער גאָר.

עס איז געווען לעבעדיק, טרויעריק, ראשיק, און אזוי הוימיש.

דווקא דא האב איך א סך געלערנט: געדולדיקייט, אויסדויער און דעם כוח פון יידישער סבלנות. ערשט דא האב איך געזען, וואס הייסט דער וואונדערלעכער יידישער בטחון, דער גרויסער אפטימיזם. און הגם די וועלט פון לאגער האבן אפט געוואונקען מיט דעם אויפשריפט פון דאנטעס „גיהנום": „מענטש, וועז דו קומסט אהער, פארלאז אין דרויסן דיינע האפענונגען," איז דאך יעדער געווען פול מיט האפענונג, וואס שפייזט די נשמה, און נערט דעם הונגעריקן גוף.

אין א יידישן לאגער בין איך געווען.

אַ פליכטלינג — אַ מנחם מענדל

אין דעם זעלביקן יידישן לאַגער האָב איך געטראָפן זייער אַ טשיקאַוון טיפּ. דאָס איז געווען אַ יידל אַ זשוואוער, צעטראָגענער, מיט אַ זאַפּראַן־געל אונטערגעשאָרן נערוועז בערדל, מיט אַ האַרטן ברוינעם קאַפּעליוש אָנגעזוקט ביז די אויערן, האָט געטראָגן אַ געשפּאַלטענע ווייזיטקע ביז די קני, און אַ צעטרעפּלטן שירעם מיט אַ גומילאַסטיק אַרומגעבונדן.

אין לאַגער האָט מען אים גערופן „מנחם מענדל", מחמת דער מענטש האָט נישט גערוט, רק געהאַוועט, רק געמסחרט. האָט אייגנער פון די פליכט־לינגע אין לאַגער פאַרקויפט צו אַן אַנדערן אַ ביסל שטרוי פון זיין שטרוי־זאַק, איז ער געווען דער מעקלער. האָט אייגנער זיך געטוישט מיט אַ ביסל טיטון אויף אַ שטיקל צוקער, איז ער געווען דער פאַרמיטלער. מיט אין וואַרט ער האָט דורכגעפירט אין לאַגער די גרעסטע טראַנזאַקציעס.

צו דער זעלבער צייט פלעגט ער רעדן וועגן גאָר גרויסע אונטער־נעמונגען, מייסטנס וועגן שיף־בוי, שיפס־געזעלשאַפטן, וועגן פּאַסאַזשיר־שיפן, פראַכט־שיפן, וועגן אַ גרויסן האַנדלס־פלאַץ, נאַוויגאַציע, וויזעס און לענדער.

איך האָב מיט אים געזוכט צו פאַרפירן אַ שמועס. איך בין געווען טשיקאַווע צו וויסן, ווי אַזוי האָט דער דאָזיגער פּאַרשוין דורכגעמאַכט זיין פליכטלינג־גלות, און ווי אַזוי איז ער געקומען אַהער אין דעם דאָזיקן לאַגער אַריין. איך האָב אים געבעטן צו דערציילן.

—אַ! מיטן גרעסטן פאַרגניגן! — האָט ער זיך אָנגעכאַפּט, — עס איז דאָך אַ בפירושער פסוק: „מער ווי די קאָלב וויל זויגן, וויל די קו

געזויגט צו ווערן". גוט, איך וועל אייך דערציילן. איך ווייס ווער איר זייט. איר וועט עס אוודאי באַשרייבן און אַפדרוקן און נעמען באַצאָלט. טאָ געדענקט: מיר אַ חלק, אייך אַ חלק; מיר אַ דאָלער, אייך אַ דאָלער; אייך אַ מיליאָן, מיר אַ מיליאָן. דערווייל גיט אַהער — אַ סיגאַרעט.

איך האָב אים דערלאַנגט מיין טיטון מיט אַ שטיקל פּאַפּיראָס־פּאַפּיר. ער האָט געמומען דרייען אַ סיגאַרעט צווישן זיינע ביינערנע פינגער און בשעת מעשה דערציילט:

— איך ווייס נישט, צי איר האָט מיך באַמערקט די גאַנצע צייט, זינט מיר זיינען דאָ אין פראַנקרייך. אייך האָב איך יאָ באַמערקט. איך ווייס אַז איר האָט געוואוינט אין אַ דאָרף אקס. איך האָב געוואוינט נישט ווייט פון אייך, אין אַ דאָרף סאלי־סאלאט. פון צייט צו צייט פלעגן מיר זיך טרעפן אין טולוז. אין די רייען ביי די קאָנסולאָטן, אין מאַגיסטראַטן, אין די פליכטלינג־קאָמיטעטן, אין די שטאָטישע קיכן, אין די רייזע־ביוראָס און נאָך אַזעלכע פלעצער, וואו פליכלינגע באַגעגענען זיך.

„איך ווייס נישט, ווי ס'איז אייך געגאַנגען אין אייער דאָרף. מסתמא זייט איר זיך געזעסן און געשריבן אייערע מעשיות. איר האָט דאָך אייער געשעפט שטענדיק מיט זיך... איך האָב געמיינט, אַז איך וועל משוגע ווערן. אָט דאָס ליידיקגיין. אָט די פוסטקייט האָט מיר געעקט מיין לעבן. רבונו של עולם, וואָס האָט מען מיך פאַרשפּאַרט אין אַ וויסטן פינצטערן דאָרף?! מיך, אַ קאָמערצעסקע מענטש, מיט אַ קאָמערצעסקע זשילקע האָט מען געמומען און אַריינגעזעצט אין אַ דאָרף, ערגעץ אין אַ העק. וואָס קאָן איך דאָ אויפטאָן, איך מיט מיין כוח האימפּעט וכוח הראָפּטום. איז ביי מיר געבליבן — לויפן! לויפן פון דאָנען! לויפן אין דער גרויסער וועלט אַריין, לויפן וואו די אויגן וועלן טראָגן!

אָבער ווי פּאַרט מען, אַז מען לאָזט אין ערגעץ נישט אַריין, און דער עיקר — מען לאָזט פון דאָנען נישט אַרויס? פּאַרהאָקט, פּאַרפּאָקט, פּאַר־קאָרקעווט, ווי די גאַנצע וועלט וואָלט זיך צונויפגערעדט און געמאַכט יד אחת קעגן מיר: איין האַלבע וועלט — אַז זי וועט מיך נישט אַרויס־לאָזן, אַ צווייטע האַלבע וועלט — אַז זי וועט מיר נישט דורכלאָזן, און אַ

דריטע אַלבע וועלט — אַז זי וועט מיך נישט אַרײַנלאָזן. ליגט מען, הייסט עס, אין פעסל.

מיינט זשע פונדעסטוועגן נישט, אַז איך בין פון די מענטשן, וואָס וועלן זיך אַוועקזעצן וואַרטן מיט פאַרלייגטע הענט. אָ, ניין, נישט אַזאַ מענטש בין איך!

פלעג איך מיך יעדן טאָג אַרויסגנבענען פון דאָרף און אַרײַנכאַפן זיך קיין טולוז און על כל צרה שלא תבוא, אײַנהאַנדלען אַ פאַספאָרט. יעדן טאָג אַ נייעם פאַספאָרט: אַ פוילישן, אַ ליטווישן, אַ פערסישן, אַ אורוגוואַישן, אַ שוועדישן, אַ פאָרטוגעזישן, אַ פאַלעסטינעזישן. אַ חוץ דריי דיפלאָמאַטישע פאַספאָרטן. זאָלן זיך וואַלגערן פאַספאָרטן אין קעשענע. מען קאָן דאָך נישט וויסן וועלכער פאַספאָרט וועט דיר צונוץ קומען.

אין יעדער פאַספאָרט האָב איך געהאַט אַן אַנדער עלטער. אין איין פאַספאָרט בין איך אַלט 36 יאָר, אין אַ צווייטן — 48, אין אַ דריטן — 65, אין איין פאַספאָרט בין איך אַלט 82, און אין נאָך אַ פאַספאָרט גאַנצע 16. מען האָט דאָך נישט געקאָנט וויסן אין וועלכן עלטער מען וועט אייך אַרויס־לאָזן.

— היינט וויזעס! אַ גאַנצע טוץ האָב איך זיך איינגעשאַפט. וואוהין ווילט איר? קיין כינע, סיאם, סאָן דאמינגא, סאלוואדאר, ניי זעלאַנד, פראַנ־צויזישע מאַראָקאָ, בעלגישע קאָנגאָ. און וואו נישט?

און ווילט איר, בין איך אין יעדן פאַספאָרט געווען פון אַן אַנדער רעליגיע: אַ קאַטאָליק, אַ מאַכמעדאַנער, אַ קאַנטאַניסט, אַ פראָוואָסלאַוונער, אַן עפּילעפּטיק, אַ סאַדיסט, וכדומה אַזעלכע אמונות. נאָר דאָס האָב איך נישט געטאָן. על כל פנים וועל איך דאָך נישט בייטן מיין אמונה פאַר אַ וויזע. ווי לאַנג קרענקען זיי.

גייט דאָך מיר אָבער שלים־שלימזלדיק. זיך איך מיר אַזוי אין טולוז אויף אַ באַנק אין שטאָט גאָרטן, לעבן דער שוואַרצער בערזע. געהאַט דורכ־צופירן עפּעס אַ מיליאָנען געלט־טראַנזאַקציע. ווערט פלוצלונג אַ בהלה, אַן אַבלאָווע. צוויי פאָליציאַנטן כאַפן מיך אויף און מען ברענגט מיך אין פאָליציי אַריין, און מען נעמט מיך אויפן פאַרהער.

פאספארט — זאגט צו מיר דער פאליציימייסטער — ער ווייל, הייסט עס, איך זאל אים ווייזן מיין פאספארט. פרעג איך:

וועלכן?

ווערט אים קשה: וואס הייסט „וועלכן?" משמעות איך האב עטלעכע פאספארטן. באזוכט מען מיר און מען געפינט ביי מיר, קיין עין הרע, א היפשן פעקל פאספארטן פון כל המינים.

נעמט מען ביי מיר אוועק אלע פאספארטן און מען שפארט מיר איין אין קוטשעמאט. און איך זיץ דארט אפ צוויי חדשים. קוים ארויס מיטן לעבן. מיינט איר אז דאס תפיסה לעבן איז מיר געווען שווער? חלילה. נאר דאס ליידיקגיין. פאר מיר, אזא מענטשל מיט אזא קאמערצעסקער זשילקע! וואס פאר א געשעפטן האב איך דארטן געקאנט מאכן?

און מען שיקט מיך ווידער אוועק צוריק אין מיין דארף סאלאט. זיץ ווידער אין געהאקטע וואונדן. ווידער פלאצט מיר דער קאפ: ווי רייסט מען זיך ארויס פון דאנען?

געהערט האב איך, אז די בעסטע זאך איז אריבערצוכאפן זיך קיין מארסעל. מארסעל איז א כרך. מארסעל האט א ים, א פארט. מארסעל איז א קאמערצעסקע שטאט. מארסעל האט קאנסולאטן, אן עמיגראנטן-ביורא. פון מארסעל גייען אפ שיפן אין אלע עקן וועלט. טאקע, דאס וואס איך דארף. א שטאט פאר מיין כאראקטער.

האב איך איינגעשטעלט דאס לעבן, אנטלאפן פון דארף און ארויסגעכאפט זיך קיין מארסעל.

— געקומען קיין מארסעל, האב איך קודם כל געגומען זוכן דאס ביורא, וואו מען פארנעמט זיך מיט עמיגראנטן. גיי איך אזוי איבער א גאס, און שטויס זיך אן אויף א געזעמל מיט מענטשן ביים ארייגאנג פון עפעס א הויז. די מענטשן שטופן זיך, אז מען זאל באהיט ווערן! ביים טיר שטייט א יונגאטש מיט א פאר ידים און מאכט ארדענונג. דער בחור מיט די ידים שרייט צו א יידן:

— שטופט זיך נישט, פעטער, ווארום איך פאר אייך באלד ארויין אין די ציין.

שרייט דער ייד צוריק:

— און איך גיב דיר אַ פּאָר איבערן ציפּערבלאַט (פּנים), וועסטו פּאָרן וואו דער שוואַרצער פּעפּער וואַקסט.

— אוי קינדערלעך! זעט נאָר ווי דער פּ'שוין איז מיר אַרײַנגעפּאָרן מיט די עלנבויגנס אין סאַמע זייט אַריין! — שרייט אַ יידענע.

— פּעטער! פּאָרט פון דאַנען, וואַרום איך וועל אייך אונטערפּאָרן אַן אויג. פּ'שאַל!

—הלך משה מרדכי!

— געפּאָרן זאָל וועלן!

— יאודא!

— דערהערט, אַז דאָ רעדט זיך זייער שטאַרק פון „פּאָרן", „אַרײַנפּאָרן", „אונטערפּאָרן", „יאודא" און „פּ'שאַל" — פּאַרשטיי איך, אַז דאָס מוז געוויס זיין אַן עמיגראַציע קאַנטאָר. און כך הוה, דאָ איז טאַקע אַן עמיגראַציע־אַמט אונטערן נאָמען „לך־לך".

דער פליכטלינג דערציילט זיין מעשה ווייטער

אויף מאָרגן בין איך ווידער געגאַנגען אין לאַגער.

מיין פליכטלינג האָט געהאַט שוין אָפּגעגעסן פרישטיק, האָט געדרייט אַ דינעם סיגאַרעטל צווישן זיינע דאַרע געלבלעכע פינגער, געקוקט אויף מיר אַ צופרידענער און געזאָגט:

— וואָס? איר ווילט ווייטער הערן?

— געווים.

— טאָ גיט אַ שוועבעלע, וועל איך אייך ווייטער דערציילן... איז וואו האַלטן מיר?

— ביי דעם עמיגראַנטן־אָפּיס „לך־לך".

— יאָ, ביי דעם „לך־לך"... האָב איך מיר אַריינגעקוועטשט אינעווייניק אין „לך־לך". אַרומגעפאָרן איבער די טישלעך, וואו מען האָט מיך פאַרשריבן און גוט אויסגעפרעגט, ביז עס האָט מיך אויפגענומען דער דירעקטאָר אַליין.

— וואָס ט׳איר זאָגן גוטס?

— איך בין אַ פליכטלינג, — זאָג איך — איך וויל ערגעץ פאָרן, מעג זיין אפילו אַמעריקע, כ׳האָב גאָרנישט דאָקעגן. ווייל אַמעריקע איז פאַר מיר, ווי אַנגעמאָסטן.

— און אַ וויזע האָט איר?

— ניין.

— טאָ וואָס זשע זייט איר אַהער געקומען?

— איך בין געקומען, אפשר קענט איר מיר מאַכן אַ וויזע.

— מיר מאַכן נישט קיין וויזעס, אַ וויזע מוזט איר אַליין מאַכן.

— און אַ לאַנד וואוהין צו פאָרן האָט איר פאַר מיר?

— לאַנד מוזט איר אויך אַליין אויסזוכן. מיר טיילן נישט קיין לענדער. מיר זיינען נישט קיין טעריטאָריאַליסטן.

— און אַ שיף צו פאָרן?

— מיר האָבן נישט קיין שיפן. מיר זיינען נישט קיין שיפס־געזעל־שאַפט און מיר האָבן נישט קיין פלאָט.

— און אַ שיפסקאָרטע?

— אַ שיפסקאָרטע וועט אייך געבן דער, וואָס וועט אייך שיקן די אַפידייוויטס.

— און אַ פלאַץ אויפן שיף?

— וועט איר אַליין זיך אויסזוכן. יעדער דאַרף זאָרגן פאַר זיך. מיר האַלטן פון פריוואַט־„ניציאַטיוו".

— אַ! „ניצאַטיוו", זאָג איך, האָב איך וויפל איר ווילט. נאָר מיר פעלט אַ ביסל געלט.

— מיר גיבן נישט קיין געלט. מיר זיינען נישט קיין פילאַנטראָפישע געזעלשאַפט.

— טאָ וואָס זשע קאָנט איר פאַר מיר טאָן?

מיר קאָנען אייך געבן דעם אַדרעס פון אַמעריקאַנער קאָנסול.

און ער באַפעלט צו אַ צווייטן פאָרשוין, מסתמא דעם וויצע־דירעקטאָר.

— הער ראָזענשפאָלט, זייט אַזוי גוט און שרייבט אויס דעם־אַ יידן דעם אַדרעס פון אַמעריקאַנער קאָנסולאַט.

דער וויצע־דירעקטאָר שרייבט אַן דעם אַדרעס פון אַמעריקאַנער קאָנ־סולאַט, דערלאַנגט עס מיר מיט גרויס חשיבות און גיט צו:

— לויפט גלייך אין קאָנסולאַט, היינט נעמט מען גראָדע אָן.

איך לאָז זיך אין אַמעריקאַנער קאָנסולאַט.

דאָ האָט מיך אויפגענומען עפעס אַ פרויענצימער און האָט מיר געפרעגט:

— וואָס ווינשען זי?

—איך וויל פאָרן קיין אַמעריקע.

— וואָס וועדען זי טהון אין אַמעריקע?

— וואָס הייסט, זאָג איך, וואָס וועל איך טאָן? האָנדלען. איך בין אַ קאָמערצעסקע מענטש מיט „ניציאַטיוו" מיט אַ קאָמערצעסקע זשילקע. איך וועל אַוועקשטעלן אַמעריקע אויף אַ קאָמערצעסקע פוס.

— און וואו האָלט איר מיט דער קוואָטע?

פּאַרשטיי איך נישט.

— איך מיין, פונוואַנען זייט איר — פרעגט ער וויטער — וואו זייט איר געבוירן געוואָרן?

— אין קאָנסטאַנטינאווקע.

— וואו ליגט עס?

— צווישן לוצק און לאָשניץ. נישט וויט פון אַזאַראָוויץ. אויפן וועג קיין קאָרעץ.

— אַבער צו וועלכן לאַנד געהערט עס?

— אויף ווייפל איך וויים, זאָג איך, געהערט עס צו פוילן.

— וועט איר מוזן וואַרטן, זאָגט זי, זיבן יאָר אויף אייער קוואָטע. אין זיבן יאָר אַרום וועט איר זיין אַזוי גוט און אַרויפקומען אַהער.

— ווען — פרעג איך — פאַר מיטאָג, אַדער נאָך מיטאָג?

באַליידיקט זי זיך און לויפט אַוועק.

גיי איך ווידער אַוועק איבער די גאַסן, פאַרקריך ווידער אין אַ קאָפּע. איך זעץ זיך אַוועק ביי אַ טישל. זיצט קעגן מיר עפּעס אַ מאַדנער פּאַר־שוין. אַ לאַנגער, אַ שמאָלער, און שוואַרץ ווי אַ טאָטער. אויפן קאָפּ אַ געקעסטלטער קאָשקעט. דאָס פּנים צעקנייטשט, ווי עמיץ האָט זיך אויף דעם אַוועקגעזעצט און אַזוי איבערגעלאָזט. די אויבערשטע ליפּ אַנגעשפּאָלטן. און פרעגט:

— אדוני מדבר עברית?

— לא — זאָג איך, אַבי אַפּצוטשעפּען זיך.

— יהודי אַנכי... שמע ישראל... כל נדרי. יהודי טורקאַי, אַ טערקישער ייד פון סטאַמבול. מיין נאָמען איז איזמאַיל אטאטורק...

— זייער אַנגענעם, זאָג איך. און מיין נאָמען איז שלמה יונה קרעפּעל.

— זי האָבען אַגמאַט נעפּעט?

— וואָס איז דאָס?

— אַגמאַט נעפּעש.

— נו יאָ, זאָג איך, צרות ווי האָלץ. איך בין אַ פליכטלינג. וויל פּאַרן קיין אַמעריקע, וויל דער אַמעריקאַנער קאָנסול נישט געבן קיין וויזע, ווייל איך בין אַ פּוילישער בירגער.

— טאָ ווער הייסט אייך זיין איין פּאלנישער בירגער — האָט ער אַנגעהויבן רעדן אויף דייטש־לשון־קודש און יידיש צוזאַמען — און הייסן שלמהן אַז זי קאָנען אַרייַנגיין אין טערקישן קאָנסולאַט און אַרויסנעמען אַ טערקישן פּאַס און וועלדען טורעצקי בירגער וועלדען זי תיכף קריגן אַ וויזע קיין אַרגענטינע. אַזש קאָלאָסאַל!

— און וואָס זאָל איך טאָן מיט מיין נאַמען?

— ווי איז אייער נאַמע?

— איך האָב דאָך שוין אייך געזאָגט: שלמה יונה קרעפּעל פון קאָנסטאַנינאָווקע.

— איז דאָך אויסגעצייכנט. טאָוו מאָך פון קאָנסטאַנטינאָווקע וועלדען ווייר איבערמאַכן אויף קאָנסטאַנטינאָפּאָל. און איר אַליין וועט הייסען דזשעמאל־חוסיין־אַבדולאַ־כאַמיד־קרעפּאָלאָשיב...

— טאָ ווי־זשע מאַכט מען עס?

— קומט, מיר וועלן צופּאָרן דאָ איבערן קאָנאָל אין טערקישן קאָנסולאַט אַריין, און מיר וועלן דערליידיקן פּאַר אַ שיבוש. צוויי הונדערט פראַנק. אַן אַנדערן וואָלט עס געקאָסט פינף הונדערט פראַנק. נאָר אייך צוליב וועל איך עס מאַכן פאַר צוויי הונדערט. איך בין דאָרטן אין קאָנסולאַט אויסגעבונדן.

זע איך אַז דאָס איז אַן ענין, הייב איך זיך אויף און מיר גייען.

עפּעס אַ גענוייגלעכע שטוב, נישט מער עס זיינען דאָרט געזעסן עטלעכע פּאַרשוינען אין רויטע פעסקעס. אַלע האָבן זיי געהאַט טיף טערקיש. איך האָב גאָרנישט פאַרשטאַנען. נאָר מיין פירער האָט עס אַלץ איבערגעזאָגט.

מען האָט אַנגעפינטלט עפּעס אויף אַ בויגן פּאַפּיר, אַוועקגעלייגט אַ שטעמפּל, און שוין. איך האָב שוין אַ טערקישן פּאַספּאָרט. איך קאָן שוין גיין אין אַרגענטינער קאָנסולאָט נאָך אַ וויזע פּאַר אַ טערקישן בירגער.

איצט בין איך אַוועקגעלאָפן אין אַרגענטינער קאָנסולאָט נאָך אַ וויזע. נאָר וואָס דאָרט האָט מען מיך אויפגענומען גראָדע שיין. מען האָט מיך געבעטן זיצן און געפרעגט: צי בין איך אַ טערק. האָב איך געענטפערט: געווים. אַ שאלה אַ ביסל. און וואו בין איך געבוירן? זאָג איך אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. און אייער נאָמען? זאָג איך אים טאָקע ווי עס שטייט אין פּאַספּאָרט. זאָגט ער: המם... און צי קענט איר רעדן טערקיש? זאָג איך: אַ פּראָגע אַ ביסל, אַ געבאָרענער טערק. זאָגט ער: טאָ זיצט דאָ אַ ווייַלע, איך וועל אַרײַנרופן אַ טערקישן מיניסטער. ער זיצט דאָ טאָקע ביי מיר אין צווייטן צימער, וועט ער מיט איך רעדן טערקיש. גיט מיר אַ שלאָג אַ פּחד. ער גייט אַוועק רופן דעם מיניסטער. איך גיב זיך מיר אַ רוק אַרויס, און לאָז מיר לויפן ווי אַן אונטערגעשאָסענער... געהערט אַן אומגליק? דאָרף זיך אויף מיין מזל דווקא געפינען דאָ אַ טערקישער מיניסטער... איך לאָז זיך לויפן איבער די גאַסן אַן אַ נשמה. עס דאָכט זיך מיר אַלץ, אַז דער טערקישער מיניסטער לויפט מיר נאָך, און ווייל מיט מיר רעדן טערקיש.

לויפנדיק אַזוי, קום איך אַן צו אַ וואָקזאַל, שפּרינג אַריין אין אַ וואָגאַן. אויף מאָרגן ברענגט מיך דער צוג אין אַ שטאָט וואָס הייסט פּערפּיניאַן, נישט ווייט פון דער פּראָנצויזיש־שפּאַנישער גרענעץ. און דאָ האָב איך זיך ערשט באַרואיקט.

זיץ איך שוין ווידער אין אַ קאַפע, און זיץ שוין ווידער ביי אַ טישל מיט עפּעס אַ מאַן. מיר צערעדן זיך, דערצייל אים אויס מיין גאַנץ ביטער האַרץ, און ער זאָגט מיר אויפן אויער:

— מיין עצה: איר זאָלט שמוגלען די גרענעץ. איר זאָלט נישט וואַרטן אויף קיין גליקן מיט קיין וויזעס. פּראָנקרייך וועט נישט געבן קיין אַרויספּאָר־וויזעס, שפּאַניע וועט נישט געבן קיין דורכפּאָר־וויזע, און פּאָר־טוגאַל וועט נישט געבן קיין אַריינפּאָר־וויזע. זיי זיינען אַלע באַנדיטן, מען

וועט ביי אייך אויסנאַרן דאָס געלט, און קיין וויזעס וועט איר נישט באַ־קומען. דאָס בעסטע איז שמוגלען די גרענעצן, די פראַנצויזישע, שפּאַנישע, פֿאַרטוגעזישע, פון דאָרטן קומט איר קיין ליסאַבאָן און דאָרט האָט איר אַן אָפענע וועלט. איר קאָנט אייך פֿאָרן קיין אַמעריקע, בראַזיליע, אַרגענ־טינע, אַפריקע...

געפֿעלט מיר דער פּלאַן: אַדורכשמוגלען די גרענעצן און האָדיע!

— און וואָר וועט מיר וויזן וואו די גרענעץ איז?

— איך וועל אייך וויזן וואו די גרענעץ איז. איך בין טאָקע אַן אַלטער גרענעץ פּירער, אַ קינסטלער אין מיין פֿאַך. און דאָס וועט אייך קאָסטן הונדערט פראַנק.

מושווה געווארן. און ער פּירט מיר צו דער גרענעץ.

געבראַכט מיר צו דער גרענעץ אַוונט־צו, פֿאַרוואָס עפּעס אַוונט־צו? וויל ביי נאַכט איז בעסער צו שמוגלען אַ גרענעץ.

— איצט, זאָגט ער צו מיר, זיינען מיר אויף דער פראַנצויזישער גרע־נעץ סערבער. און ער וויזט מיר: אָט מיט דעם וועג זאָלט איר זיך לאָזן אַרויף־צו און פון דאָרטן זיך נעמען אַהינצו־צו, אַנקומען צו דער שפּאַנישער גרענעץ „פֿאָרט־בו״. דאָרט וועט איר באַגעגענען מיינעם אַ שותף אַ שפּאַניער דאָן פּעדראָ סאַנשאָ־פּאַנטשאָ. ער וועט אייך אַריבערפירן די שפּאַנישע בערג. אָן אים זאָלט איר נישט גיין. וואָרעם איר קאָנט נאָך פֿאַרבלאָנדזשען צווישן שפּאַנישע בערג און בלייבן אַ קדוש. וויייטער וועט איר דורכשפּאַנען אַ גרויסן וואַלד און אַ ברייטע אָזיערע און אַנקומען קיין פֿאָר־טוגאַל. און דאָרט זייט איר שוין אַ געראַטעוועטער. אַ גוטע נאַכט, און האָט מיר אַ גוטן שליטס־וועג. אַדיו!

און ער איז פֿאַרשוואונדן.

מיינט איר, אַז איך האָב נישט איבערגעשווארצט די פראַנצויזישע גרע־נעץ? איבערגעשווארצט, ווי איר זעט מיך אַ יידן. און קום צו דער שפּא־נישער גרענעץ, וואָס הייסט „פֿאָרט־בו״. שטייט עפּעס דאָרט אַ מאַדנע וואַך מיט מאַדנע סאָלדאַטן. אַנגעטאָן ווי פּורים־שפּילער און מען לאָזט נישט אַריין. מען טרייסלט מיר אויס די קעשענעס און מען טרייבט מיר

צוריק צו דער פראַנצויזישער גרענעץ סערבער. שטייט שוין דאָ ווידער וואַך, וואָס לאָזט נישט אַריין, און מען פירט מיך צוריק צו דער שפּאַניש־ער גרענעץ, „פּאַרט־בו". פירט מען מיך אַזוי אום פון איין גרענעץ צו דער צווייטער און טאָנץ אַזוי אַרום אַ גאַנצע נאַכט פון בונם צו שמונם: און איך האָב נישט קיין תקומה... ווי הייסט דאָס שטיק לאַנד צווישן ביידע גרענעצן? „קיינעמס לאַנד". אַ שטיק לאַנד אַזאַ, וואָס געהערט צו קיינעם נישט, אַ רשות הרבים, אַ פריי לאַנד. און מען קאָן דאָרט בפירוש אַנטוויקלען האַנדל, מאַכן אַ ישוב. מען קאָן די ערד פּאַרצעלירן, איינטיילן אין חלקים און פּאַרקויפן פעלדער, בויען הייזער און פאַבריקן און מאַכן אַ מאַיאַנטעק. נאָר גיי מאַך עפּעס, אַז מען טרייבט אַרום פון הין און צוריק און מען לאָזט דיר נישט אָפּכאַפּן דעם אָטעם.

***

איך ווייס נישט ווי אַזוי דאָס איז געשען, נאָר באַגינען האָב איך מיך אויפּגעכאַפּט ערגעץ אין אַ ישוב, אַ פּאַרט־שטאָט לעבן גרענעץ. בין אַוועק בלאָנדזשען צווישן די שמאָלע פּאַרט־געסלעך. איך בין אַריין אין אַ פּינצ־טערער קאָפּע, וואָס האָט געטראָגן דעם קלינגענדיקן נאָמען „די זון". אויף דער ערד האָבן זיך געוואַלגערט פּאַרשיידענע פּעקלעך. ביי די טישן זיינען געזעסן און געשלאָפן אַלערליי פּאַרשוינען. עטלעכע מאַטראָסן האָבן געשפּילט אין ביינדלעך. איך האָב מיך אויך צוגעזעצט צו אַ טישל, אונטער־געשפּאַרט די האַנט אונטער דער באַק און איינגעשלאָפן.

ער בויט שיפן

אַ טומל און אַ רעדעריי האָט מיך אויפגעוועקט. איך האָב אויפגע־עפנט די אויגן. אין קאָפּע האָבן זיך אַרומגעדרייט אַ סך מענטשן, מערסטנ־טייל יידן פליכטלינגע. געוועדט הויך, געוועדט שטיל, און געמאַכט מיט די הענט.

מיין ערשטע פראַגע ביי איינעם איז געווען:

— וואו בין איך אין דער וועלט? וואָסער שטאָט איז עס?

— איר ווייסט נישט, וואו איר זייט? דאָס איז פּאָרט־וואָנדר, אַ פּאָרט־שטאָט לעבן גרענעץ.

— איז עס פראַנקרייך?

— געווייס פראַנקרייך... איר האָט אוודאי אויך געוואָלט שוואַרצן די גרענעץ און מען האָט אייך צוריק געשיקט. אַ סך יידן, וואָס איר זעט דאָ, האָבן די נאַכט זיך געוואָלגערט אויף די גרענעצן. איצט זיינען זיי דאָ.

— און וואָס איז דאָס פאַר אַ טומל? עפּעס רעשט דער עולם דאָ אַרום ווי אויף אַ יאָריד.

— דאָס טומלט זיך מיט אַ נייע לאַנד, וואָס איינער אַ רוסישער דאָק־טאָר קוואַסין האָט אַנטדעקט. דאָס לאַנד הייסט קוואַסימאַנדאַ... אַ סברה, אַז מען קען אַהין פאָרן אָן פּאַספּאָרטן און אָן וויזעס. דאָס לאַנד איז נישט אַנט־וויקלט, און האָט נישט קיין האַנדל. וויל זי אַרײַנלאָזן אַלע יידישע פליכט־לינגע, מען זאָל איר אַנטוויקלען האַנדל און פאַבריקאַציע. דאָס איז דער טומל דאָ. איר זעט אָט די רעדלעך מענטשן, דאָ האָט זיך שוין געבילדעט אַ גרופּע „קוואסימאדניקעס". פּאַטריאָטן פון קוואסימאדא. און איר?

— אַ! איך בין שוין לאַנג אַ פּאַטריאָט פון... ווי הייסט דאָס לאַנד?

—קוואסימאדא.

— יאָ. וועד פאָסט זיך נאָך אַזוי גוט פאָר אַזאָ לאַנד ווי איך? איך בין אַ סוחר פון דער נאַטור, אַ סוחר מיט אַ קאָמערצערסקע זשילקע. איך וועל דאָס לאַנד אַוועקשטעלן אויף אַ קאָמערצעסקע פוס. דאָס לאַנד מעג גאָט דאָנקען, וואָס איר איז באָשערט צו האָבן שלמה יונהן ביי זיך... יאָ, און וועט מען אונדז פון דאָנען אַרויסלאָזן?

— צו דעם צוועק איז דאָך דער קרוינפרינץ פון קוואסימאדא, אַ גוטער פריינט פון דאָקטאָר קוואסין, געקומען אַהער. ער פירט אונטערהאַנדלונגען מיט דער פראַנצויזישער רעגירונג מען זאָל אַרויסלאָזן די פליכטלינגע אָן אַרויספאָר־ויזעס. אָט וועגן דעם טומלט עס זיך אַזוי.

און ווירקלעך, אין גאַנצן זאָל איז געשטאַנען אַ הוהאָ, אַ הודזשעריי און אַ געראַדעריי. פון אַלע מיילער האָט זיך געטראָגן איין וואָרט „קוואסי־מאדא", „קוואסימאדא".

פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב אויך געגומען אַרומלויפן איבער די טיש־לעך און טומלען. וואָס? איך וועל אפשר שווייגן, ווען עס האַנדלט זיך וועגן אַזאָ גוואַלדאַוונעם משא־ומתן?

דערווייל איז אַריינגעלאָפן אַ פאַרסאָפעטער פאַרשוין. דער פאַרשוין האָט געהאָט ראָזע, גלאָט אויסגעראַזירטע בעקלעך, וואָנסעלעך כמו היטלער, אויפן קאָפּ אַ בערעט. אויפן נאָז אַ צוויקער מיט אַ דיקן בענדל.

— דאָס איז דער דאָקטאָר קוואסין — האָט מען מיר דערקלערט.

דער דאָקטאָר האָט זיך אָפּגעשטעלט אין מיטן זאָל, און דערקלערט אויף רוסיש מיט אַ בלעכענער שטים.

—גאספאדא! וועס איז פאַראינטערעסירט אין דער „דיעלא" קוואסימאדא זאָל אַריינגיין אין יענעם צימער. איך האָב מיטצוטיילן אַ וויכטיקע זאַך.

אַלע זיינען מיר אַריינגעלאָפן אין אַ צווייטן צימער, און איך, פאַרשטייט זיך, אויך בתוכם, און אָנגעשפּיצט די אויערן. דער דאָקטאָר האָט דערקלערט:

— גאספאדא, איך קום איצט פון מיין פריינט דעם קראן־פרינץ האָס־קאָלאָפאָקָא פון קוואסימאדא. ער האָט געפּועלט ביי דער פראָנצויזישער רע־גירונג, אַז מען זאָל אונדז אַרויסלאָזן אַן אַרויספאָר וויזעס. אַלזאָ מיר פּאָרן. מיר פּאָרן אין דער גליקלעכער פרייער קוואסימאדא. די איינציקע פראָגע איז שיפן. קוואָסימאדא איז נאָך אַ יונג לאַנד און האָט נישט קיין שיפן. פון איראָפּע ווידער גייען נישט קיין שיפן קיין קוואסימאדא. שטייט די פראָגע: ווי פּאָרן מיר אַהין?

אַ ווייַלע איז געווארן שטיל, ווי אויף אַ בית הקברות. נאָר גלייך בין איך אַרויס מיט אַ פּלאַן, וואָרום איך בין שלמה יונה קרעפּעל. איך דאַרף לאַנג נישט זוכן קיין פּלאַן. אַ קראָץ אין קעשענע און עס שיטן זיך קאָמערצעסקע פּלענער ווי באָב. רוף איך אויס:

— בויען אַ שיף!

דער עולם האָט מיין פּאָרשלאָג אויפגענאָפּט מיט גרויס התלהבות. דער דאָקטאָר אַליין איז צוגעלאָפן צו מיר און געדריקט מיר די האַנט.

— ספּאַסיבאָ, גאָלובטשיק! איר זייט אַ קאָמערצעסקער מענטש און אַ געניאַלער מאַן. אַלע געניאַלע אידייען זיינען אַזוי פּראָסט... קומט צום בופעט. מירן אויסטרינקען לכבוד אונדזער נייער לאַנד.

און באַלד זיינען מיר געזעסן ביי אַ טישל און באַאַרבעט מיין פּלאַן: מיר גרינדן אַן אַקציע־געזעלשאַפט פון שיף־בוי. יעדער קויפט אַן אַקציע. זאָל דער עולם אַרויסלייגן געלט.

און עס האָט זיך אַנגעהויבן שיטן געלט. וועט אַ הונדערטער, וועט אַ 25־קער, וועט אַ פופציקער. וועט עס האָט געגעבן ח"י פראַנק, וועט צוויי מאָל ח"י; וועט עס האָט אַריינגעטראָגן אַ ניקעלנעם זייגער. איך אַליין האָב אַרויסגעלייגט מיינע לעצטע 72 פראַנק און מיין באַזילבערטן פּאָרט־סיגאָר. הכלל, עס האָט זיך אַנגעקליבן אַ היפּשער קאָפּיטאָל און מיר האָבן באַשלאָסן תיכף צוצוטרעטן בויען אַ שיף. צוערשט איין שיף, נאָכדעם אַ צווייטע, אַ דריטע, אַ גאַנצן האַנדלס־פלאָט, וואָס זאָל פירן פליכטלינגע קיין קוואסימאדא. די ליניע וועט הייסן „פּאָרט־וואנדר־קוואסימאדא־ליניע".

מיר האָבן שוין אפילו צוגעטראַכט אַ נאָמען פאַר דער שיף „דער יידישער שווימער". ער וועט טראָגן אויף זיך צוויי פלאָגן, קוואסימאדער פלאָג און בלוי־ווייסן פלאָג מיט אַ מגן דוד. און קורסירן וועט זי צווישן פּאַרט וואַנדר און קוואסימאדא.

אויפן וועג וועלן מיר זיך פאַרהאַלטן אין קאַסאַבלאַנקאַ, פּערסיע און סיאַם, כדי אַנצונעמען פּראָויאַנט און קוילן און צוליב וואָס איך וועל מוזן צונויפרופן אַ קאָנפערענץ פון מאַראָקאַנער בעי, פּערסישן סולטאַן און סיאמער צווילינג, און שליסן אַ האַנדלס אָפּמאַך.

איך האָב שוין אפילו אויסגערעכנט וויפל אין אַ יאָר אימירצעשעם עס וועט אויספאַלן אויף יעדן אַקציאָנער פּראָצענטן, דיווידענדן, פּרעמיעס, אין די שווערע מיליאָנען.

איך אַליין בין אויסגעקליבן געווארן אַלס דירעקטאָר. דער דאָקטאָר קוואַסין אַלס קאַסירער. אויך אַ קאַפּיטאַן האָבן מיר שוין אויך באַשימט אייגעם אַ פליכטלינג כלאוונע קאנארעק, וואָס האָט געוואוינט אין דעם שטעטל קוזמיר, וואָס אויפן טייך ווייסל, און זיך פאַרנומען מיט נאַוויגאַציע, וויל ער האָט געפירט די דאָטשניקעס אין לאדקעס אויף יענער זייט טייך זיך בּאָדן.

הכלל, עס האָט געמוזט קלינגען מיט קוואסימאדא און אונדזער שיף־געזעלשאַפט ווי אין אַ גלאָק. אונדזער פלאָן האָט געמוזט שמעון אפילו אין די אַלע שטעט אַרום, וואו יידישע פליכטלינגע זיינען געווען קאָנצענטרירט אין גרעסערע מאַסן...

אַ סך פליכטלינגע האָבן שוין אפילו געמוזט קויפן שיפס־קאַרטן, באַזאָרגן זיך באַצייטנס מיט פלעצער, מיט ליג־שטולן, מיט זויערע צוקערקעס און חלשות־טראָפנס קעגן ים־קראַנקייט. דער דאָקטאָר אַליין איז געווען דער פאַרקויפער...

הכלל עס האָט זיך געטאָן אויף טיש און אויף בענק.

ביז... ביז אין איין שיינעם פינצטערן פרימאָרגן, ווען מיר אַלע אַקציאָנערן זיינען געזעסן ביי אַ טישל אין קאָפע אויף אַ באַראָטונג וועגן אייגקויפן מאַטעריאַלן פאַרן שיף־בוי, ווי: ברעטער, טשווועקעס, אַ קאָמפּאַס,

אַ ביסל שטריק און אַ רודער, ווייל מען קאָן דאָך נישט לאָזן אַ שיף אָן אַ רודער, — האָט זיך אַרײַנגעריסן אַ כאַפּטע זשאַנדאַרמען און פאַרנומען די גאַנצע קאַנצעלאַריע מיט די פאַפּירן, פּלענער און האַנדלס־ביכער, און אונדז אַלעמען אַרעסטירט.

בלויז דער קאַסירער, דער דאָקטאָר, איז נעלם געוואָרן, און ווי אין וואַסער אַריין. אַנטלאָפן צוזאַמען מיט די קאַפּיטאַלן, מיט די געלטער פון די פאַרקויפטע שיפּס־קאַרטן מיט דעם ניקעלנעם זייגער און מיט מיין בא־זילבערטן פּאַרטסיגאַר. און והילד איננו.

אָבער אונדז אַלעמען האָט מען אַרעסטירט, איבערגעפּירט קיין מאַרסעל, פון דאָרטן קיין טולוז. און דאָ האָט מען אונדז צעשיקט אין די קאַנצענ־טראַציע לאַגערן, זייער שווערע לאַגערן. בלויז מיט מיר אַליין איז געשען אַ נס. מיך האָט מען אַרײַנגעזעצט אַהער, אין דעם דיייטשן לאַגער „ברענס״. ווי זאָגט מען: גם זו לטובה.

***

און דאָ ערשט בין איך דערגאַנגען דעם סוד, אַז דאָס לאַנד קוואַסימאָדא איז לא דובים ולא יער, גאָרנישט קיין לאַנד, נאָר אַ נאָמען אַזאַ פון עפּעס איינעם אַ העלד פון אַ מעשה־ביכל.

ימים־נוראימדיקער דאַוונען אין לאַגער

גאָט האָט געוואָלט אַז מיר, יידן, זאָלן אים אָפּדאַוונען אַ דאַוענען, וואָס אַזאַ דאַוענען איז נאָך ניט געווען. גרויס, פייערלעך, מיט די גרעסטע חזנים, גרעסטע זינגער, שטאַרקסטע שטימען, שענסטע כאָרן, פראַכטפול־סטע „זאָגער", אַז די הערצער זאָלן זיין צעבראָכן או די געמיטער זאָלן זיין צעווייטיקט — האָט ער געשאָפן אַ וועלט־מלחמה, מיט אַ היטלער, מיט פליכטלינגע, מיט קאָנצענטראַציע־לאַגערן, און די פליכטלינגע זאָלן איינ־אַרדענען אין די לאַגערן מניינים און גאָטעס־דינסטן, איז טאַקע אַרויסגע־קומען אַ דאַוענען, וואָס זינט יידן האָבן געדאַוונט, איז נאָך אַזאַ דאַוענען ניט געווען.

און פאַרגעקומען איז אָט דער דאַוענען טאַקע ביי אונדז אין לאַגער, אין דעם יידישן קאָנצענטראַציאָנס־לאַגער אין פראָנקרייך.

דאָ האָבן זיך צונויפגענומען די גרעסטע קרעפטן, בעסטע יידישע מוזיקער און קינסטלער און שטימען, רעזשיסאָרען און אַרטיסטן, און כאָרן, און טענצער, און חזנים, און דיריגענטן.

אוי, איז דאָס געווען אַ דאַוענען!

מען קען זאָגן, אַז דער קאַרנעגי האָל, מיטן לואיסאָן סטעידיום, מיט דער מאַנהעטן אָפּערע, מיט אַלע קאָנצערטן זיינען ניט ווערט אַ ציבעלע אָנטקעגן דעם גאָטעסדינסט וואָס איז אָפּגעריכט געוואָרן אין אונדזער לאַגער אין די ימים־נוראים פון יאָר תש"א.

וואָס פאַר אַ געניאַלע חזנים און שופר־בלאָזער און בעלי־קוראס עס האָבן דאָ אָנטייל גענומען!

קרעפטן — איינע אין איינע. איינע גרעסטער פאַר דער אַנדערער.

אויף יעדער זאַך אַ באַזונדער קראַפט. אויף יעדער תפילה אַ באַזונדער קינסטלער. אויף יעדער צערעמאָניע אַ באַזונדער טאַלענט — גאָלע באַרימט־הייטן.

די כאָרן זיינען געווען געמישטע, און זיי זיינען באַשטאַנען פון די גרעסטע זינגער.

לאָמיר אָנפאָנגען פון סליחות.

ווער האָט געזאָגט סליחות? ניט קיין אַנדערער, ווי דער באַרימטער טראַגיקער פון פּראָגער דראַמאַטישן טעאַטער, וואָס האָט מיט זיין „במואַי מנוחה" געריסן דעם עולם ביז טרערן. און וועגן זיינע משוררים, אויך פליכטלינגע, האָבן אַ זינג געטאָן „כרחם אָב על בנים", האָבן מענטשן ספּאָזמירט.

די געזאַנג־נומערן האָט אויסגעפירט דער באַרימטער באַריטאָן פון מילאַנער „לָא סקאַלא" אָפּעראַ, ענריקאָ ראַדזיני (דאָ אין לאָגער האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז זיין ווירקלעכער נאָמען איז אַרקע ראַדזינער, און האָט געזונגען ביי זיידל ראַוונער). אָט דער זעלבער, וואָס האָט מיט זיינע אַריעס פון „שמשון און דלילה" און „די אידין" איבערראַשט די וועלט און אַרויס־געפֿונען די גרעסטע באַגיסטערונג.

איי־איי־איי! האָט ער דאָס אויסגעלייגט אַ „שמע קולנו", אַז די הערצער זיינען צעגאַנגען געווארן ווי וואַקס, און אויגן האָבן פאַרגאָסן קוואַלן טרערן.

צו „הנני העני ממעש" האָט מען געפילט, ווי דער דאָזיקער גרויסער קינסטלער פון קייזערלעכן אָפּעראַ־טעאַטער קלאָגט:

„גאָטעניו, ערשט נעכטן בין איך גרויס געווען, רייך געווען, די וועלט האָט מיט מיר געקאָכט. און איצט בין איך אָרעם און צעבראָכן, דערנידערט ריקט און שפּל."

אויף דעם ערשטן טאָג ראש־השנה האָבן מיר געהאָט אַזוי פיל קינסטלער, אַז מען האָט זיך קוים געקענט איינטיילן מיט דעם שטאָף און מיט דעם עמוד.

אזוי, צום ביישפיל, האָט דעם ערשטן טאָג ראש־השנה געדאָוונט שחרית ריכאַרד ראָדגער (האובן ראָבקין), דער פליכטלינג־טענאָר פון לייפּציגער שטאָט־טעאַטער. ער האָט געדאָוונט מיט דעם באָרימטן כאָר פון דרעזדענער קאָנסערוואַטאָריום, אונטער דער אָנפירונג פון א באָרימטן דיריגענט.

איר האָט געמעגט הערן זיין „ונתנה תוקף", זיין „כבקרת"; איר האָט געמעגט הערן דעם רעציטאַטיוו „באין מליץ יושר מול מגיד פשע". די וועלט האָבן געווייגט.

יעדעס שטיקל מחזור איז געווען א מייסטערווערק.

דעם „ויהי בנסוע הארון" האָט אויסגעפירט א באָרימטער העלדן־טענאָר. א וויפל קראָפט! וויפל פאָטאָס! וויפל מעטאַל!

און וועך, מיינט איר, האָט געבלאָזן שופר? ניט קיין אָנדערער, ווי דער גרויסער וועלט־באָרימטער סאָקסאָפאָניסט פון „בערלינער ווינטער גאָרטען" פישיטאַ קאָרפיני (פישל קאָרפעלעס). איר האָט געמעגט הערן א תקיעה, א שברים, א תרועה — וואָס פאָר א טאָן! וואָס פאָר א מייסטער־שאָפט! די קאָלאָראַטור, די סטאַקאַטאָס.

דער, וואָס האָט אונטערגעזאָגט די תקיעות, איז געווען דער באָרימטער סופליאָר פון דער ווינער קליין־קונסט בינע.

עס איז געווען שוין איינמאָל א תקיעות. מלאכים זיינען געפלויגן אין דער לופטן.

די סצענע פון כהנים־דוכענען איז פאָרגעקומען אונטער דער אָנפירונג פון א באָרימטן יידיש־דייטשישן רעזשיסאָר. א וואונדערלעכע, איינדרוקס־פולע מאָסן־סצענע, מיט אַזוי פיל פאָרנעם, אַז דער עולם האָט געגאָפט.

און איצט יום כיפור! דער כל נדרי וועט ביי מיר בלייבן אויף אייביק אומפאָרגעסלעך. וויפל פייערלעכקייט! וויפל באָגייסטערונג!

דער חזן איז געווען דער באָרימטער באָס אַלעקסאַנדער מינטץ (געווע־זענער משורר ביי ניסן בעלזער). צו זיין נוסח, צו זיין שטייגער־זאָגן, איז נישט געווען קיין גלייכן. דער כאָר איז באָשטאָנען פון דעם חזנים־פאָר־באַנד, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן פון אַלע באָרימטע חזנים־פליכטלינגע

פון אלע לענדער, אנגעפירט פון בוימגארטען, בארימטער דיריגענט פון וואַרשעווער פילהארמאניע.

הייבט די „יעלות"! אי, אי, אי! די יעלות!...

דער בעל קורא איז געווען דער בארימטער לירישער טענאר יאזעף שערמאן.

צו נעילה האט דאס גאטעס־דינסט דערגרייכט צו זיין העכסטן פונקט. האַרץ־רייסנדיק איז געווען, ווען דער גאנצער אנסאמבל דאוונענער, צוזאמען מיט די חזנים, האבן א קוק געטאן צו די צוימען און די וועכטער וואס האט ארומגענומען דעם קאנצענטראציע־לאגער, און אויסגעשריען: „שערי שמים פתח!" — די טויערן פון הימל עפן! שטיינער זיינען געירט געוואָרן.

וואס אנבאלאנגט דעם תענית, איז ער אויך דורך מיט גרויס דערפאלג. א דאנק דעם, וואס די דאוונענער האבן חדשים לאנג גוט איינגעשטודירט די הונגער־ראלן, מיט דער הילף פון די אנפירער פון קאנצענטראציע־לאגער און די הילפס־קאמיטעטן. א פראכטפולער מאגן־קאנצערט איז עס געווען.

הייבט די דרשות!

דרשות און רעדעס זיינען געהאלטן געוואָרן צו קריאת התורה, צו תקיעות, צו נעילה.

אין וועלכע בתי־מדרשים האבן יידן געהערט אזעלכע דרשנים, אזעלכע רירנדיקע רעדעס, אזעלכע ארגומענטן און וואַרט־קינסטלער!

נישט קיין פשוטע רעדנער זיינען זיי געווען. פארלאמענטאריער רבנים, פירער, טריבונען, די גרעסטע אדוואקאטן האבן דא גערעדט. די לופט האט געציטערט.

א גרויסער אדוואקאט פון לוקסענבורג, אן אסימילירטער יוד, האט גערעדט וועגן דאס אילביקע פאלק ישראל, וועגן זיינע מארטירער און קרבנות. ער אליין האט געווויינט. דער עולם האט געווויינט.

א בארימטער פארלאמענטאריער, א יוד, וואס איז אזוי וויט געווען פון יידישקייט, האט גערעדט וועגן יידישן גאט, וועגן כוח פון יידישן גלויבן. ווי טראגיש עס איז געווען זיין קלאפן זיך על חטא. ער האט גערעדט

מעגן תשובה און חרטה, וועגן צוריקקער צום יידישן פאלק, צום יידישן גאט, צו די קוואלן פון יידישקייט.

א פירער פון א גרויסער אירגאפאישער באוועגונג, א גרויסער מאסן־רעדנער, האט געראפן צו אויפמונטערונג און בטחון, צו מוט און האפענונג. די געמיטער זיינען געווארן הייטערער; די אויסגעלאשענע אויגן האבן געשטראלט מיט פרייד און טרערן.

אזעלכע דרשות און אזעלכע מגידים האט מען נאך נישט געהערט.

מיט נישט וויניקער באגייסטערונג און פארנעם זיינען דא דורכגעגאנגען סתכות און שמחת־תורה.

די הקפות, צוזאמען מיט סאלא און מאסן־טענץ, זיינען געווען אויס־געשטאט פון דעם בארימטן דירעקטאר פון דער דייטשישער פילם און מחבר־פראדוקציע „אופא" און פון באלעט־מייסטער פון פאריזער גראנד־אפערע באלעט, דושאן סיטראן (דוד ציטראן). ער האט זיך אויך דאמאלסט געפונען אין דעם דאזיקן לאגער.

דער בארימטער אוקראינישער קאזאקן־כאר, מיט די סאליסטן: דער היידאמאק טאראס פימאנענקא (זיין אמתער נאמען יענקעל פייסאכאוויטש), און דער דאנער קאזאק אנדרעי קאפיאק (אנשעל ראבינאוויטש), האבן אפגע־קנאקט „שישו ושמחו בשמחת תורה", אז א רויך איז געגאנגען, דער הימל האט געברענט.

יא, א גרויסער אויסוואל פון קינסטלער און מוזיקער און דעקלאמאטארס זיינען צונויפגעטריבן געווארן אין אונדזער קאנצענטראציע־לאגער, און יעדער באזונדער האט אויסגעפירט זיין ראל דאוונען מיט אזוי פיל גלאנץ אין פלאם, אז די נשמות זיינען פארכאפט געווארן, הערצער האבן געפלא־סערט און קניען האבן געציטערט. עס איז געווען שוין איינמאל א דאוונען! אוי, האבן מיר געדאוונט!

אינהאַלט:

אַ שטיקל פאַרוואַרט 3

האָט איר געזען ווי לענדער לויפן? 5

איך בין אַ פּאַראַשוטיסט 10

אין אַיינזאַמע נעכט 16

מיין לעבן אין דאַרף 20

הונגער 26

טולוז 31

עלנט 37

אַבלאַווקעס 41

לאַגער 46

אין שפּיטאַל 52

הילפס־קאַמיטעט פאַר פליכטלינגען 58

אין יידישן לאַגער 65

אַ פליכטלינג — אַ מנחם מענדל 74

דער פליכטלינג דערציילט זיין מעשׂה ווייטער 79

ער בויט שיפן 86

ימים־נוראימדיקער דאַוונען אין לאַגער 91

ביכער פון זעלבן מחבר:

אויף צו כלומרשט;

איך לאך פון אייך;

א געלעכטער אן א זייט;

דער קרומער שפיגל;

פאַרט א ייד קיין ארץ-ישראל;

דאָס פרייליעכע טעאטער.

מיניאטור ביבליאָטעק פאַר פאָעזיע און פראָזע

שוין דערשינען:

„געזאַנג און געוויין" פון

א. אַלמי

(פרייז: 50 סענט)

●

עס ווערן געגרייט די ביכלעך

פון די פאָלגענדע מחברים:

ב. י. ביאַלאָסטאָצקי

יעקב גלאַטשטיין

חיים ליבערמאַן

דער לעבעדיקער

יונה ראָזענפעלד

ש. ל. שניידערמאַן

פרייז: 1 דאָלער

●

הויפט-פארקויף:

בוכהאַנדלונג מאַקס נ. מייזל

424 גרענד סטריט, ניו-יאָרק, נ. י.